

บทที่ 3

รุ่งอรุณและสนธยาที่สวนโมกข์

หลังจากในบทที่ 2 ได้กล่าวถึง “มรรคवิถีสู่สวนโมกข์” บัดนี้ถือว่าผู้อ่านได้มาเดินอยู่บนมรรควิถีสายนี้แล้ว ในเบื้องต้นจึงขอเชิญชวนเยี่ยมชมสวนโมกข์ โดยเริ่มตั้งแต่ สวนโมกข์ยามรุ่งอรุณ คือ วันที่ท่านพุทธทาสเริ่มนุกเบิกสวนโมกข์ที่วัดร้างตระพังจิก ตำบลพุมเรียง ให้กลายเป็นที่รักของคนทั่วไป เมื่อวันวิสาขบูชาที่ 12 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2475 เรื่อยมาจนถ่ายไปสู่สวนโมกข์แห่งปัจจุบันที่วัดธารน้ำไหล ตำบลเลม็ด และจนกระทั่งขยายพื้นที่ ออกไปสู่ “สวนโมกข์นานาชาติ” (ไม่ใช่คำว่า ขยายสาขา เพราะท่านพุทธทาสถือว่าสวนโมกข์มีเพียงแห่งเดียว ไม่มีสาขา) และดังที่กล่าวแล้วว่า คำว่า “สวนโมกข์” นอกจากจะมีความหมายในแผลสถานที่แล้ว ยังหมายรวมถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับท่านพุทธทาสในแง่มุมต่าง ๆ อีกด้วย (ดู บทที่ 2 หน้า 25) ฉะนั้น ในบทนี้จะนำเยี่ยมชมสวนโมกข์รอบ ๆ ด้าน ทั้งในแง่ของสถานที่ อัตลักษณ์ และภูมิปัญญาของท่านในแง่มุมต่าง ๆ โดยเริ่มสำรวจตั้งแต่วัยรุ่งอรุณจนกระทั่งสนธยา และนับเรื่อยไปจนถึงวันที่ลัษณะจากโกลนนี้ไป

ในบทนี้จะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ประเด็นกว้าง ๆ คือ (1) สายร่ายนับโยดสู่สวนโมกข์ เพื่อที่จะปูพื้นให้เห็นภาพรวมของสวนโมกข์โดยสังเขป (2) แกะรอยพุทธทาส อัตลักษณ์ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวส่วนที่เกือบหนนต่อการนำทางสู่เนื้อร蓉 (3) สืบคันพุทธศาสนาและภูมิปัญญา เพื่อที่จะค้นหาภูมิปัญญาจากการอบรมธรรมทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและที่อยู่ในรูปแบบอื่น และ (4) เปิดพินัยกรรมกองมรดกท่านพุทธทาส เพื่อที่จะค้นหาภูมิปัญญาจากกองมรดกมาใช้อธิบายเส้นทางสายสวนโมกข์ ให้กระจางแจงยิ่งขึ้น ในแต่ละประเด็นที่เก็บมาไว้เรียง พยายามที่จะตรวจสอบความจริง วิเคราะห์ความหมายของหลักฐานข้อมูล และวิเคราะห์ระบบคิดของท่านตามวิธีการที่กล่าวข้างต้น

1. ساวย่านนับโดยสูงส่วนมาก

ถ้าจะนับระยะทางโดยเริ่มต้นจากกรุงเทพมหานคร เลี้ยบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกไปตามเส้นทางรถไฟสายใต้ ระยะทางประมาณ 635 กิโลเมตร จะถึงสุราษฎร์ธานี จังหวัดนี้มีเนื้อที่ 12,891.64 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 8,057 ล้านไร่ นับว่ามากเป็นอันดับ 10 ของประเทศ และมากที่สุดในภาคใต้ การเดินทางสู่จังหวัดนี้อาจจะโดยทางรถไฟ รถยนต์ หรือเครื่องบินก็ได้ ถ้าจะเลือกเดินทางโดยรถไฟ จะมีทั้งรถเร็ว รถด่วน และรถด่วนพิเศษ โดยใช้เวลาเดินทางประมาณ 12 ชั่วโมง แต่ถ้าจะเลือกเดินทางโดยรถยนต์จะใช้เวลาน้อยกว่านี้ โดยอาจจะขับรถไปเองตามถนนสายเอชี่ย (ทางหลวงหมายเลข 41) หรือนั่งรถทัวร์ โดยไปขึ้นรถที่ทำการขนส่งสายใต้ ซึ่งมีหลายเที่ยว รถล่องใต้เหล่านี้ล้วนผ่านหน้าสวนไมก์ แต่ถ้าตั้งใจจะไปให้ถึงยามไก่รุ่งอรุณเพื่อร่วมพิธีกรรมในยามเช้าวันเสาร์ ควรออกเดินทางเที่ยวดำวันศุกร์ เวลาประมาณ 20.30 นาฬิกาเศษ ส่วนผู้ที่ต้องการจะเดินทางโดยเครื่องบิน จะใช้เวลาาราว 1 ชั่วโมงเศษ โดยไปลงที่สนามบินสุราษฎร์ธานี แล้วนั่งรถย้อนกลับมายังสวนไมก์อีกด้วยนั่น

ถ้าจะย้อนศึกษาสภาพความเป็นมาของจังหวัดนี้ตั้งแต่สมัยอดีต จะพบว่าเป็นเมืองที่มีต้นทุนทางธรรมชาติและต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ขึ้นชื่อว่า “ลือชาหลายแห่ง จนมีผู้รวมรวม “ของดีประจำถิ่น” ผูกเป็นถ้อยร้อยคำให้คล้องจองกันว่า “สะตอวัดประดู่ พุดคลองยัน ทุเรียนหวานมันคลองพระแสง ย่านดินแดงของป่า เดียนชาบ่อถ่านหิน พุนพิน มีท่าข้าม น้ำแม่น้ำตาปี ไม้แก้วดีเข้าประสงค์ กระแตดงลงสามัคคี สิงประหลาดอำเภอพนม เกาะอุดมบ้านส่อง จากและคลองในบาง ท่าช้างดันตลาด บ้านนาสารแร่ ท่าทองอุ้วเหวัดเก่า อ่าวบ้านดอนปลา ไซยาข้าว มะพร้าวแกะสมุย”¹

จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีคำขวัญประจำเมือง ว่า “เมืองร้อยเกาะ เกาะร้อยอย หอยใหญ่ ไข่แดง แหล่งธรรมะ” ซึ่งขยายความได้ว่า เป็นเมืองที่มีเกาะแก่งแหล่งท่องเที่ยวจำนวนมากนับร้อย มีเกาะโรงเรียนบ้านนาสารที่หวานกรอบขึ้นชื่อ มีหมอยางรอมขนาดใหญ่ไว้เป็นที่เชิดหน้าชูตา มีไข่เค็มไซยาที่มีไข่แดงเม็ดโต สีเข้มแดงจัด รสชาติไม่เหมือนใคร และยังเป็น “แหล่งธรรมะ” ที่เคยมีมาแต่สมัยศรีวิชัย จนกลายเป็นที่รู้จักกันในระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ซึ่งหมายถึง “สวนไมก์พลาราม” นั่นเอง

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) จังหวัดสุราษฎร์ธานี แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 1 กิ่งอำเภอ คือ กิ่งอำเภอวิภาวดี กับอีก 18 อำเภอ คือ อำเภอเมือง บ้านนาสาร บ้านตาขุน ดอนสัก กาญจนดิษฐ์ เดียนชา คีรีรัตน์นิคม เกาะพังัน เกาะสมุย พนม พระแสง พุนพิน ท่าช้าง เวียงสระ บ้านนาเดิม ชัยบุรี และ อำเภอไซยา (ดู แผนที่ ท้ายบท) แต่ถ้าย้อนอดีตจะพบว่า เดิมที่บริเวณ “เมืองไซยา” เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีวิชัย ดังที่มีคำ

แนะนำไว้ในหนังสือ “CHAIYA : สวนโมกข์” ว่า

“ชัยา คำเกอเล็กฯ ของจังหวัดสุราษฎร์ธานี... ย้อนอดีตไปกว่าพันปี ที่นี่คือ “อาณา-จักรศรีวิชัย” เคยรุ่งเรืองด้วยอารยธรรมแห่งพุทธศาสนาอันผสมผสานอยู่ใน วัฒนธรรมจากอินเดีย ที่เดินทางเข้ามาแต่ครั้งพุทธกาล เริ่มต้นในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งต่อมาได้แผ่ขยายเข้าสู่ชัยา นครศรีธรรมราช ลพบุรี สุโขทัย อุบลฯ และสีบหอด ต่อมาถึงรัตนโกสินทร์ พร้อมๆ กับคุณค่าแห่งเนื้อแท้ค้อยฯ จังคลายไปตามลำดับ

วันนี้เหลือเพียงแต่ร่องรอยในโบราณสถาน โบราณวัตถุ และวรรณกรรมต่างๆ เช่น นิทาน เพลงกล่อมเด็ก ภาพปริศนาธรรมในสมุดชื่อยาลฯ อันเป็นข้อพิสูจน์และยืนยันว่า ครั้งหนึ่งในอดีต สังคมและชีวิตแห่งบรรพบุรุษของเราแบบแบ่งอยู่กับพุทธธรรม ซึ่ง สอดคล้องกับความจริงของชีวิตและธรรมชาติ จนถึงลูกดตระอันช่วยให้ชีวิตและ สังคมสงบ ซึ่งหาไม่ค่อยพบในปัจจุบัน²

ปัจจุบันคำ叫我ชัยาเปลี่ยนจากการปกคลุมออกเป็น 9 ตำบล คือ ตำบลปากหมาก ป่าเจ โนถ่าย เวียง ตะกรบ ทุ่ง ตลาดไชยา พุ่มเรียง และ ตำบลлемดี สวนสถานที่ตั้งของ สวนโมกข์ อยู่ในบริเวณพื้นที่ของ 2 ตำบล คือ สวนโมกข์แห่งเดิมตั้งอยู่ที่ ตำบลพุ่มเรียง ส่วนสวนโมกข์ที่ย้ายมาอยู่ใหม่ รวมทั้ง “สวนโมกข์นานาชาติ” ตั้งอยู่ที่ ตำบลлемดี (ดู แผนที่ ท้ายบท)

เมื่อมาถึงสวนโมกข์แล้ว ขอเชิญชวนเยี่ยมชมสวนโมกข์อย่างเคร่งๆ เพื่อที่จะได้ เห็นภาพรวม และเข้าใจระบบคิดของท่านพุทธทาสได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยตั้ง สมมติฐานว่า ผู้อ่านเดินทางมาจากกรุงเทพฯ โดยรถไฟฟ้ายได้ และลงที่สถานีไชยา เมื่อ ลงจากรถและเหลือบดูป้ายบอกชื่อสถานี มีข้อความระบุว่า “ลงที่นี่ไปสวนโมกข์ - พุ่มเรียง 7 กม.” หลังจากนั้นท่านอาจจะเลือกเดินทางโดยรถจักรยานยนต์รับจ้าง หรือรถอื่นใดสุด แท้แต่จะสะดวก เมื่อเดินทางครบตามระยะทางที่ระบุไว้ ก็เลี้ยวซ้ายออกจากถนนราดยาง ไปตามถนนดินลูกกรงอีกระยะทางเพียงเล็กน้อย จะมีป้ายบอกชื่อวัดทำด้วยไม้ ว่า “วัด สวนโมกข์พลาราม (พุ่มเรียง)” ท่านพุทธทาสเล่าถึงที่มาของนามนี้ว่า มาจากชื่อไม้ประจำถิ่น คือ ไม้กับ พลา และนามสถาน คือ อาสาม เมื่อรวมเข้าด้วยกันเป็น “สวนโมกข์พลาราม” ซึ่งสื่อความหมายว่า สวนแห่งความหลุดพ้น³ (ดู ความหมายของสวนโมกข์ ในบทที่ 2 หน้า 25 ประกอบ)

เมื่อมาถึงวัดนี้ ถ้าเดินเท้าเข้าไประยะทางประมาณ 20 เมตร ด้านข้ายังมีจะมี สร้างขนาดใหญ่ ในหน้าแล้งจะมีน้ำติดกันสร้างเพียงเล็กน้อย สร่านี้มีชื่อเรียกว่า “ตระพัง-จิก” จึงทำให้ชาวบ้านพลอยเรียกชื่อวัดตามชื่อสร้างว่า “วัดตระพังจิก” (ปัจจุบันได้รับการ

บูรณะให้เป็นอ่างเก็บน้ำของหมู่บ้าน) บริเวณวัดมีเนื้อที่ประมาณ 70 กราวาไร่ มีต้นไม้สูงใหญ่ร่วมครึ่ง ตันสะบ้าเดียวขนาดใหญ่โอบແບบไม่รอบ ภายในวัดมีภูมิที่อยู่ในสภาพใช้การได้ดีอยู่เพียงหลังเดียว มีกิกขุค่อนข้างชราอยู่ดูแล 1 รูป มีใบสดๆ เก่า ๆ ขนาดเล็กหลังคามุงสังกะสี 1 หลัง ภายในโบสถ์มีพระพุทธธูปทำด้วยศิลาทรายแดงอายุนับร้อยปี องค์ ทราบว่าด้านหลังของพระพุทธธูปนี้ ท่านพุทธทาสเคยกันเป็นที่อยู่อาศัยอยู่นานถึง 2 ปี ส่วนด้านข้างของโบสถ์ มีบ่อน้ำเก่า ๆ 1 แห่ง ที่ริมบ่อ มีเสาหินสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายสูป 1 ตัน มีความสูงเลยศีรษะเข้มไปกว่า 2 ศอก หนักกว้างประมาณ 2 พุต ทั้งด้านซ้าย ขวา หน้า หลัง มีข้อความประการนามอุทิศตนเป็นทathaของพระพุทธเจ้า จากรากเป็นภาษาไทย จีน อังกฤษ และบาลี โดยมีใจความตรงกันว่า “ข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทathaของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่า “พุทธทาส”

ถ้าจะย้อนอดีตเกี่ยวกับพื้นเพมาจากสวนโมกข์เมื่อปี พ.ศ. 2475 ขณะวัยหนุ่มอายุเพียง 35 ปี ท่านพุทธทาสได้เล่าไว้ในหนังสือ “สิบปีในสวนโมกข์” ว่าการอยู่คุณเดียวในสวนแห่งนี้นานถึง 2 ปี จนเด็ก ๆ พากันเข้าใจว่าเป็นคนบ้าที่ถูกนำตัวมารักษาที่วัดนี้ ท่านเล่าถึงสภาพที่พักอาศัยขณะนั้น ว่า “...ที่พักครั้งแรกสุดนั้น เป็นเพียงโรงพื้นดิน กันและมุงด้วยจากเล็ก ๆ ขนาดวางแคร์ได้ ๓ - ๔ แคร์ อยู่ติดกับโรงสังกะสี ซึ่งขยายขึ้น สำหรับมุงพระพุทธธูปองค์ใหญ่องค์หนึ่งไว้ แต่ก่อนเป็นโรงเปลี่ยยไม่มีฝ่ากัน รวมทั้งทรงโบสถ์เก่าเพื่อรักษาพระพุทธธูปเอาไว้ ต้นไม้ขนาดเขื่องมี根ครึ่งได้งอกรากล้ำเข้ามากกระทั้งในแนวพื้นที่สีมา เนื่องจากความนานของวัดที่ร้างไม่น้อยกว่า ๘๐ ปี นอกจากนี้ก็ไม่มีอะไรอีก นอกจากป่าไม้ที่แผ่นทึบอยู่โดยรอบ สถานที่นี้เป็นสถานที่เมื่อฉันมาอยู่ก็ยังเป็นสถานที่กลัวเกรงของคนทั่วไป มีผู้ชายหลายคน แม้กลางวันแกก ๆ คนเดียวไม่กล้าไปที่โบสถ์นั้น เนื่องจากความเชื่อในทางผิ旺 หรือสิงค์คักดีสิทธิ์...”⁴

ท่านเล่าถึงความรู้สึกสะดึงหวาดกลัวต่อการอยู่คนเดียวในระยะแรกฯ ว่า “...ความสะดึงหวาดเสียชนิดใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าไว้ใน บาลีภัยเกรวสูตร ฉันรู้สึกว่าฉันได้เศษคงกับความหวาดเสียชนิดเดียวกันนั้นมาแล้วอย่างมีปริมาณไม่น้อย เพราะฉันก็เช่นเดียวกับท่านผู้อ่านส่วนมาก คือมิได้ชินกับป่าด้วยการทำเนิดและเติบโตในป่า ทั้งที่ฉันได้เคยศึกษา บาลีภัยเกรวสูตร นั้นมาแล้วก่อนแต่ไปอยู่เปลี่ยว ๆ เช่นนั้น ฉันก็ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ด้วยเหตุนั้นก็มากน้อยเลย ข้อความตอนหนึ่งแห่งพระบาลีนั้นว่า เสนาชนะอันสงัด คือป่าและป่าเปลี่ยว เป็นเสนานะที่ยากจะเดินได้ ความสงัดเป็นของยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการ

อยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลาຍเป็นประหนึ่งว่า ได้นำไปเสียแล้วซึ่งใจของกิกษุผู้ซึ่งไม่ได้สมารถ... ร Schaati ของการอยู่คุณเดียวในสถานที่อันสังดและตีกิสังดันนน เป็นสิ่งที่ไม่อาจบอกให้เข้าใจกันได้ด้วยตัวหันสือ หรือด้วยการนึกเที่ยบเอาจากกราทที่อยู่ในที่อันเป็นธรรมชาติของผู้ที่ไม่เคยไปอยู่ มีอำนาจจะไรอย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่าได้รับเอาทำลังใจไปเสียหมดแล้ว ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้สึกตนว่าได้อยู่ผู้เดียวในที่ที่ปราศจาก การคุ้มครองแต่อย่างใด..."⁵ (ดู บทที่ 4 ข้อ 8 หน้า 124 - 125 ประกอบ)

ท่านเล่าถึงชีวิตสัตว์ ในยามเช้า ค่ำคืน และยามเย็น ตอนที่มาอยู่ใหม่ๆ ว่า "...บางวันฉันเดินออกมากเพื่อไปบินหาตัวตอนเช้า ในเขตสวนไมกซ์อันกว้างใหญ่นั้นเอง กลางทางเดินแคบ ๆ ระหว่างพงกร grim สะในถุ ฉันเคยเสียเวลาในค่ายให้ นา กถิกโหนตัวผู้ ที่ออกแบบลิงเกลือกกลางพื้นทราย และยีดตัวสองขาจะเจ็อดูฉันเป็นคราว ๆ เสร็จธุระของมันแล้วหลักไปเสียก่อน มันทำอาการล้ายกับท้าทายว่า กล้าดีกีลองเข้ามาซิ เมื่อมันยีดตัวขึ้นสูงขนาดหน้าอกเรา ในระยะเพียง ๘ - ๙ เมตร..." อีกตอนหนึ่งท่านเล่าว่า "...เดือนหมายแจ่มคืนหนึ่ง ตีกมากแล้ว ฉันตื่นขึ้นด้วยเสียงดังกัน ๆ อยู่ใกล้ ๆ ค่าย ๆ ลูกนั่งฟังดู แหวกผ้าบังช่องหน้าต่างมองไปตามเสียงเห็นหมูป่าสีตัวด้วยกัน กำลังกินอะไรอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่ม ในระยะห่างออกไปเพียง ๘-๙ เมตร ไม่เป็นภาพที่น่ากลัวเลย แต่น่าดูมากกว่า และคงเป็นหมูป่าในเมือง ที่เคยวิงกระใจไปสนั่นป่าครั้งหนึ่งในเมื่อฉันเปิดประตูออกมานอกลรุ่ง

กระจะแม่ลูกอ่อน นกคุ่มแม่ลูกอ่อน ซึ่งบางที่เดินตามกันเป็นทาง เหล่านี้เป็นสิ่งที่น่าดูมากในตอนเย็น ๆ นกบางชนิดร้องเหมือนแกลงว่ามีทึ้งกลางวัน และกลางคืน บางตัวก็สวยงามจนแทบไม่น่าเชื่อว่าเป็นฝีมือของธรรมชาติล้วน ๆ โดยปราศจากความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้า คินฟันตากุที่ชุมที่สุดก็คือโภคปะซึ่ง กัดมีพิษเจ็บมากและเปื้อยลมจนนิ้วหลุดหรือหจิกออกไป และสิ่งที่ชูกชุมทุก ๆ คิน ก็คืออยุ่ เหล่านี้เหละคือธรรมชาติที่ให้บทเรียนอันไม่รู้จักเป็นลายอย่างหลาย ประการ..."⁶

ท่านตั้งคำถามเกี่ยวกับชีวิตยามค่ำคืนว่า "...กลางคืนทุกสิ่งทุกอย่างพากันหลับจริงหรือ ? ข้อนี้ไม่เป็นความจริงเลยแม้แต่น้อย จากการศึกษาด้วยธรรมชาตินั้นเอง เรารู้สึกว่ากลางคืนเสียอีกเป็นเวลาที่โลกตื่นที่สุด แต่ว่าเป็นความตื่นอย่างประณีตเหลือเกิน

เมื่อมองดูในแง่ของสัตว์นานาชนิดก็พบว่า มีสัตว์ที่ตื่นและทำงานไม่น้อยกว่ากลางวัน ...บางชนิดเสียอีกตื่นอยู่อย่างแจ่มใส โดยเฉพาะปลวก กลางคืน ว่องไวรวดเร็วยิ่งกว่ากลางวันเป็นอันมาก..."⁷

ท่านยังเล่าเรื่องการนั่งจ้องมองผุ่งปลาเพื่อนำมาใช้เป็นอารมณ์ของการฝึกสมาธิ ว่า "...ปลาเล็ก ๆ มาตอ漫วนเวียนกันอยู่เป็นกลุ่มในวงศ์สีเหลืองอ่อนของฝ่าบาททรงเหลือง ที่ใส่ข้าวสุก ทึ้งลงวงไว้ในน้ำดีน ๆ ให้มันกิน ด้วยการเพ่งดูเล่นเพียงช้า ประเตี้ยว ก็สามารถที่จะติดตาไปเพ่งดูเล่น ๆ ได้ตลอดหลาย ๆ คืน มีการขยายเป็นภาพเล็กภาพใหญ่ที่เคลื่อนไหว เป็นของรากะว่ามีจิตใจเช่นเดียวกัน ซึ่งฉันสมัครเรียกว่า "สมาริเล่นสนุกของเด็ก..."⁸

เท่าที่ยกมาให้ดูนี้ คือ พื้นเพสภารพสวนไมก์ในอดีต ต่อไปนี้ขอนำผู้อ่านย้อนกลับมาสู่ปัจจุบันอีกครั้งหนึ่ง โดยนำกลับออกจาก “วัดตะพังจิก” มาตามเส้นทางเดิม พอกลับบนถนนราดยาง และเลี้ยวซ้ายไปอีกเพียงเล็กน้อย จะถึงหมู่บ้าน “พุ่มเรียง” - ชุมชนมุสลิม ถินผ้าไหม หม梧ไบลัน เมื่อออกจากหมู่บ้านนี้ และเลี้ยวซ้ายไปตามถนนราดยาง อีกประมาณ 5 กิโลเมตร จะถึงปากน้ำไซยา ซึ่งเป็นสถานที่ที่ท่านพุทธาสเคยใช้เป็นเส้นทางน้ำ เคลื่อนย้ายภูมิบางหลังจากสวนไมก์พุ่มเรียงไปยังสวนไมก์แห่งปัจจุบัน และเดยจากน้ำไปเพียงเล็กน้อย จะมีสะพานข้ามแม่น้ำไปแหลมโพธิ์ อันเป็นสถานที่ที่เคยทดสอบกิจกรรมทางน้ำเพียงครั้งเดียวของสวนไมก์

เที่วากลับเมื่อออกจากแหลมโพธิ์อ่อนมาตามเส้นทางเดิมเข้าสู่ตัวเมืองไซยาอีกครั้ง มาถึงหน้าที่ว่าการอำเภอ ด้านตรงข้ามห้ามมือไม้ทางแยกเป็นถนนดินแดงเล็กเข้าไปประมาณ 150 เมตร จะพบ “วัดชัยาราม” ซึ่งเป็นวัดที่ท่านพุทธาสเคยมาพักอาศัยอยู่ระหว่างหนึ่งกอนที่จะย้ายไปอยู่สวนไมก์แห่งปัจจุบัน ในระหว่างที่อาศัยอยู่ที่นี่ ท่านเคยชักชวนผู้ศรัทธาเดินทางลัดด้วยน้ำไปเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร เพื่อตัดไม่น้ำมาสร้างศาลาธรรม จนกระทั่งคันபับสถานที่เหมาะสมแห่งใหม่สำหรับสร้างสวนไมก์ตามที่เคยคิดผ่านดังที่เห็นกันทุกวันนี้

ครั้นย้อนกลับออกจาก “วัดชัยาราม” ผ่านตลาดไซยา ข้ามทางรถไฟไปอีกระยะทางไม่ไกลนัก จะถึงวัดพระบรมธาตุไซยาหารวิหาร หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “วัดพระบรมธาตุไซยา” อันเป็นวัดที่ท่านพุทธาสเคยเป็นเจ้าอาวาสมาก่อน ในวัดนี้มีพระบรมธาตุ อันศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งงามที่สุดเท่าที่ปรากฏ พระธาตุนี้มีมาตั้งแต่สมัยคริวชัย ฐานสีเหลี่ยม จมอยู่ในดินและมีน้ำขังอยู่โดยรอบ องค์พระเจดีย์ทรงมนต粑ปางประมาณ 24 เมตร ตั้งชื่อนอยู่บนแท่นฐานสีเหลี่ยม ทุกมุมมีเจดีย์ทิศหรือเจดีย์บริวารขนาดย่อมตั้งชื่อกันอยู่ องค์เจดีย์มีลักษณะเป็นแปดเหลี่ยมย่อมุมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปรอบพระบรมธาตุทั้งสี่ด้าน ประกอบด้วยวิหารคดหรือระเบียงภายในประดิษฐานพระพุทธอุปัทท์สร้างด้วยศิลปารายสีเดดง เท่าที่ผู้วัดจันบได้ รวม 174 องค์ ชาวบ้านเรียกว่า “พระเวียน” พระพุทธอุปัทท์มีลักษณะงดงามแพลกตา โดยเป็นผึ้นสกุลช่างไซยาโดยแท้ อายุอยู่ในสมัยอยุธยา มีลักษณะงดงามแพลกตา โดย

เฉพาะพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยศรีวิชัย

เมื่อกลับออกมานาจากวัดพระบรมธาตุไชยาฯ เลี้ยวซ้ายไปตามถนนหลัก จะกระหงไปตัดกับถนนสายเอเชีย และเลี้ยวซ้ายอีกครั้งหนึ่งจะทางอีกประมาณ 6 กิโลเมตร ตัดถนนคู่ขนานจากซ่องทางซ้ายและเลี้ยวขวาเข้าสู่ “สวนโมกข์” แห่งใหม่ที่วัดธารน้ำไหลที่ประตูทางเข้าที่ไม่เงาไม่ใหญ่ปักคลุมร่วมครึ่ม มองเห็นสัญลักษณ์ “เส้า 5 ตัน” ออยุ่เนื้อ ชั้มประตูทางเข้า ท่านอธิบายว่า สัญลักษณ์นี้มีความหมายได้หลายอย่าง เช่น อธิบายแก่ ฟูกโอกะ (มาชาในบุ ฟูกโอกะ : ชาวญี่ปุ่น ผู้ประการศปภวติยุคสมัยด้วยfangเต็นเดียว) ว่า หมายถึง ความถูกต้องทางวัตถุ ถูกต้องทางร่างกาย ถูกต้องทางพุทธชา ถูกต้องทางจิต และ ถูกต้องทางวิญญาณ ทางสดปัญญา⁹ สวนใน มรดกที่ขอฝากไว้ ท่านอธิบายว่าหมายถึงนิรவันห้า ปัญจุปานขันธ์ห้า พลังห้า อินทรียห้า ธรรมสารห้า วรรณผลนิพพานห้า แม่ที่สุดแต่เนื้อมือทั้งห้าของตนเอง ล้วนแต่เป็นเครื่องเตือนใจในเรื่องการกำจัดความทุกข์ ของคนเราทั้งสิ้น (มรดกที่ 10) และท่านยังเล่าที่มาของ เสา 5 ตัน ไว้ใน “สวนโมกข์กำลังแห่งความหลุดพ้น” ว่า

๕ เสน่ห์ ความชอบ ความรู้สึกนึกคิด ความดลใจที่แท้จริงมาจาก วิหารออมราวดี ทุกแห่งแม่ที่บูชาพระพุทธรูปประจำวิชีชี ๕ ขีดอยู่เข้างหลังเขาอาจจะหมายถึงพระพุทธเจ้า ๕ องค์ ก็ได้ ผนชอบคำว่า ๕ ก็เลยนำมาเป็น ๕ เสา เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง แทนได้หลายอย่าง ละเสีย ๕ คือ นิรவัน ๕ ประพุติ ๕ คือ พลัง ๕ อินทรีย์ ๕ ได้ผล ๕ คือ วรรณผล ๕ นิพพาน ๑ เป็น ๕ ยังมี ๕ อื่นๆ อีก yay เป็นเรื่องความพอใจส่วนตัว เก็บอยู่ในใจ คนอื่นจะตีความอย่างไรก็ตามใจเขา¹⁰

การก่อสร้างบูรณะบิวสวนโมกข์แห่งใหม่ที่วัดธารน้ำไหล ครั้งแรกได้วางเงินเขื้อขาย กันเมื่อปี พ.ศ. 2486 และท่านพุทธทาสย้ายมาพำนักระยะหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2487 ในบริเวณนี้มีเนื้อที่ 310 ไร่ ออยู่ห่างจากสถานีรถไฟไชยา ราว 7 กิโลเมตร และห่างจากสวนโมกข์เดิม ราว 14 กิโลเมตร มี “เข้าพุทธทอง” เป็นศูนย์กลาง มีธารน้ำไหลผ่านจาก “เขานางเอก” เป็นหัวย ဓารน้ำใสสะอาดและจีดสนใจ เถาวัลย์พันเกี้ยวกันอย่างสวยงาม เต็มไปด้วยไม้ป่านานาพันธุ์ ประกอบด้วย รากชชาติ พฤกษาติ ตินชาติ วัลยชาติ และลดชาติ สถานที่แห่งนี้เป็นทั้ง แหล่งศึกษาทั้งในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา พฤกษาศาสตร์ ชีววิทยา โบราณคดี ธรรมชาติวิทยา และ เกสัชกรรมจากพืชสมุนไพร เป็นต้น (ดู แผนผังสวนโมกข์พลาหวาน ท้ายบท)

วิล拉斯 มณีวัต ได้กล่าวถึงเสน่ห์ของสวนโมกข์แห่งนี้ ว่า “...ในป่านี้มีไม้มาม เช่น ดอกตะแบก และมีดอกหอม เช่น ชาไก่ ซึ่งยามเข้าโซยกลิน JASMINE มา garn แล้ว ก็

บำเพ็ญอยู่ในสวนไมก์” นอกจาก JASMINE ก็มีต้นสายหยุดกลิ่นหอมชุน เมื่อยามดอกตะแบกบาน สวนไมก์พลารามก็กลายเป็นสวนสวรรค์ใกล้เดียง ‘สุขวดี’ ที่เดียว และจะหาดูที่ไหนอีกไม่ได้...”¹¹

พุทธอมโมภิกขุ (โพธิ์ จันทสโกร) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ได้เริงร้อยถ้อยคำบรรยายความงามและเสน่ห์ของสวนไมก์แห่งนี้ไว้ใน “วารสารพุทธศาสนา” ว่า

สวนไมก์ แคนดับโซก สิ้นทุกๆ
ธรรมชาติ เดียรดาษ มากรما
ดอกไม้หอม มีพะยอม จำปี
ยามคำคืน ชวนให้ชื่น อารมณ์
วาสนา พระพายพา หอมกลิ่น
จำปาทอง ไม่เป็นรอง ครัวครา
ตอนเข้าๆ ดอกส่าเหล้า สงกลิน
กลินดอกไม้ มีหลากหลาย เหลือเกิน
สัตว์น้อยใหญ่ อุ่นอาศัย ด้วยกัน
เริ่ร่อง หริ่งหริ่งก้อม วน
ไก่ป่าขัน ตั้งสนั่น หัวรุ่ง
ความสงบ มันเคลื่อนกลับ เอกไว
ท่านอาจารย์ ดำเนินการ สร้างวัด
ประไชน์ยิ่ง ชาญและหญิง ใกล้ใกล้
มาศึกษา มาเพื่อหา ความรู้
คนหนาแน่น นับเป็นแสน ทั้งปี
นักศึกษา รวมทั้งข้า - ราชากา
ใช้เวลา มาศึกษา หลายวัน
ต่างประเทศ คนนอกเขต แคนดับไทย
ภารนา ต่างบากหน้า มุ่งตรง
ใจคนร้อน เนื่องอกลีนก้อม เหล็กแดง
อันตราย ไม่เกินวาย ลำเคียง
สวนไมก์นี้ คงไม่มี ที่อื่น
ล้านโค้งหิน บันพื้นดิน มั่นคง
ให้เป็นอยู่ ไม่หวาหรู เรียบง่าย
ใช้เวลา เพื่อศึกษา นิพพาน

พบความสุข เพราะความทุกข์ เหื่อดหาย
พีชพันธุ์ไม้ ที่มีให้ เรากำ
ดออก crater สงกลินดี เนมาะสม
ดออกลั่นหมุน ครัวได้ดม เย็นใจ
ดออกพิกุล ช่วยจิตชุ่น ผ่องใส
คนอยากดม ให้อารมณ์ เพลิดเพลิน
หอมราวยิน ผู้ได้กลิ่น สรรเสริญ
ชวนให้เพลิน ทุก crater ทิว
ในอรัญ ได้ผูกพัน หวานชา
คนตระป่า ช่างมีค่า มากรما
เป็นเครื่องปูรุ่ง ให้จิตยุ่ง เหื่อดหาย
สังคากาย พลอยทำให้ สุขใจ
ในป่าขี้วัว วิสัยทัศน์ ยิ่งใหญ่
ต่างสนใจ มาอาศัย บำรุง
ที่มีอยู่ มีมากๆ ที่นี่
พระและชี เพิ่มทวี เหนืออกัน
พนักงาน ต่างสมาน - ฉันท์
สวนไมก์นั้น สถาบัน มั่นคง
ล้วนสนใจ จิตผันไฟ ประสงค์
เจตจำนวน เพื่อให้จิต เยือกเย็น
มั่นร้อนแรง มั่นแสดง ให้เห็น
สิงจำเป็น ต้องพึงธรรม พุทธองค์
ทรายเป็นพื้น ที่ทำกิจ พระสงฆ์
เจตจำนวน ความประสงค์ อาจารย์
พอสบ้าย แก่ร่างกาย สงขาร
ปณิธาน ท่านอาจารย์ จำนวน

มอบฝากรี้ เพื่อจะให้ เหล่าศิษย์
ให้ถูกต้อง ตามครรลอง พุทธองค์

ไม่หลงผิด วิปริต ประسنค์
ແນວແນ່ຕຽງ อย่างมั่นคง นิพพานฯ
30 ພັດຈຸນາມຄມ 2543¹²

ภายใน “สวนโมกข์” แห่งนี้มีสื่อสอนธรรมะ พุทธวัตถุและพุทธศิลป์มากมาย หลายสิ่ง ที่ช่วยสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของผู้รังสรรค์ได้เป็นอย่างดี ดังมีปรากฏ ใน แผนผังแนะนำสวนโมกข์ ซึ่งพอจะนำมาแสดงให้เห็นโดยสังเขป (คำอธิบายที่นำเสนอ นอกจากจะได้จากการลงสำรวจพื้นที่แล้ว ข้อมูลบางส่วนปรับปรุงมาจาก หนังสือ “CHAIYA : สวนโมกข์” (2541) ดังนี้

ลานหินโค้ง : โรงธรรมแบบธรรมชาติ หรือ ห้องโถงธรรมชาติอเนกประสงค์ ซึ่ง เลียนแบบลักษณะโค้งของพระจันทร์ครึ่งซีก มีประถานสงฆ์นั่งตระกลาง เห็นแล้วจะ สัมผัสรสชาติของศิลปะได้มากกว่าปกติ ณ สถานแห่งนี้ เป็นที่ทำวัตรเช้า - เย็น แสดง ปาฐกถา ประชุมสัมมนา อบรมพระ ဓรรมาสาร ทั้งเด็กผู้ใหญ่ หรือทำบุญเลี้ยงพระจำนวนมาก ฯลฯ ในวันเสาร์จะมีการตักบาตรสาขิต (พยากรณ์ทำให้ใกล้เคียงสมัยพุทธกาลมากที่สุด), **ศาลาธรรมโมกข์ :** ที่แสดงผลงานวรรณกรรม 50 ปี พุทธกาล ณ สถานที่แห่งนี้ เป็นที่ รวบรวมตัวอย่างผลงานของท่าน รวมทั้งอัญเชิญ กีเก็บไว้ใต้ฐานพระพุทธชูปในศาลานี้, **โรง มหาสพทางวิญญาณ (โรงหนังสวนโมกข์) :** สถานที่ให้ความรู้ทางด้านจิตใจ ทั้งความรู้ และความเพลิดเพลิน เพื่อที่จะได้ดึงตาเห็นธรรม ท่านถือว่าเป็นแหล่งอบรมนัยธรรม แก่ผู้สนใจธรรมมากเป็นอันดับสองรองจากหนังสือ¹³ เมื่อเข้าไปแล้ว ตีความปริศนา ธรรมให้ได้ลึกเรื่องกิริมิคุณค่า ด้านหน้าโรงมหาสพมี “ภาพเจกดวงตา” (แต่บางคนวิงหนีไม่ ยอมรับ) บนหลังคามีสัญลักษณ์เส้า 5 ตัน ภายในเต็มไปด้วยภาพเขียน บนผนัง เสา ใต้ บันได ฯลฯ ทั้งที่คิดขึ้นใหม่และนำมาจากของเก่า ไม่ว่าจะมาจาก เชน ทิเบต ตะวันตก จีน ไทย ฯลฯ, **ภาพหินสลักจำลอง :** ภาพจำลองสลักหินยุคก่อนมีพระพุทธชูป รอบ ๆ โรงมหาสพทางวิญญาณ (ด้านนอก) ประดับด้วยภาพปูนปั้น ฝีมือพระภิกษุในสวนโมกข์ ซึ่งจำลองจากหินสลักพุทธประวัติยุคก่อนมีพระพุทธชูป ประมาณปี พ.ศ. 300 - 700 นับ เป็นพุทธประวัติชุดแรกของโลกที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์กว่าสถานที่แห่งใด

ธรรมวารีนาวา (อาคารเรือ 2 ลำ) : อุบมาการชนสัตว์ข้ามหัวทุกข์ ชื่อเรือ “ธรรม วารีนาวาอิศรภูลณฑ์” ที่ได้ห้องเรือเป็นที่เก็บน้ำฝน ด้านบนมีห้องรังและห้องลอง หัว เรือสร้างตามแบบศิลปะสถาปัตย์ของอินเดีย ความหมายของ เรือ มีนัยในทางธรรมว่าเป็น พาหนะชนชาวสัตว์ข้ามวัฏสงสาร (ทำงานของเดียวกับแนวคิดแบบมหายาน - ผู้วิจัย) ส่วน อาคารเรือลำที่ 2 ภายในจัดเป็นห้องประชุมใหญ่ ด้านหัวเรือทำเป็นห้องสมุดตั้งชื่อว่า “โมกข์plibธรรมชาติ” ไว้บริการสำหรับพระภิกษุและประชาชนทั่วไป ด้านล่างได้ห้องเรือ

ใช้เป็นที่เก็บน้ำฝน เช่นกัน โรงเรียนหิน : สำหรับการสอนหน้าห้องเรียน เหมาะที่จะนั่งสนใจ ธรรมกิจลุ่มเล็ก ๆ เดิมที่ตั้งใจจะให้เทคโนโลยีกลั่นรุ่ง¹⁴ ต่อมาใช้เป็นสถานที่อบรมธรรมะ ในสมัยที่ยังเดินคล่องแคล่ว ท่านเคยใช้เป็นที่อบรมนักศึกษา ผู้พิพากษา พวากซิสเตอร์ หรือแม้มแต่คำบรรยายชุด “บรมธรรม” ก็เกิดขึ้นที่นี่¹⁵

โบสถ์เข้าพุทธองค์ : เพื่อสังฆกรรม ณ สถานที่แห่งนี้ คือ “โบสถ์แบบสวนโมกข์” เป็นโบสถ์กลางดิน มีเสา (ห่อชีเมนต์) สูงใหญ่ทั้งสี่ทิศแสดงเขตสีมา มีใบไม้ กิ่งไม้ เป็นเสมือนหลังคาโบสถ์ ต้นไม้เป็นแผงโบสถ์ ทั้งนี้เพื่อให้ใกล้เคียงกับสมัยพุทธกาล และมีพระพุทธรูปประทานประดิษฐานิ้วตัวย สถานที่แห่งนี้เคยใช้เป็นที่มาปนกิจสร้างท่านพุทธทาส นั่งพันธุ์ใหญ่ : (บัววิคตอเรีย) สำหรับผู้ที่ไม่เคยเห็น เป็นบัวที่มีขนาดใหญ่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 วา มีพร้อมทั้งดอก ปลูกไว้ในป่าชีเมนต์เพื่อให้ผู้ที่ไม่เคยเห็นได้ชมและศึกษา รูปปั้นโพธิสัตว์อโภโลกิเตศวร (จำลอง) : สัญลักษณ์ของโพธิสัตว์คือสุทธิ ปัญญา เมตตา ขันติ ความรู้สึกดังกล่าวจะประจักษ์รวมกันอยู่บนใบหน้าของรูปปั้นของคุณเดียวแก้ว ผู้ที่พบเห็นมักจะรู้สึกว่าได้สัมผัสกับสุทธิ ปัญญา เมตตา และขันติ ร่วมไปด้วย ชุดโครงกระดูกที่โรงธรรม : เพื่อการศึกษาอสุกกรรมฐาน สถานที่แห่งนี้ในสมัยแรก ๆ เคยใช้เป็นที่แสดงธรรมและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ต่อมาใช้เป็นที่พักของพระอาจารย์ตุกะ บางครั้งมักเรียกที่นี่ว่า “ศาลานานางงาม” (นางงามแบบสวนโมกข์) คือ มีโครงกระดูกเต็มรูปร่าง มีข้อความเป็นคติเตือนใจว่า “ข้าพเจ้าเคยเป็นอย่างท่านมาแล้ว ท่านเองก็จะเป็นอย่างข้าพเจ้า” (หมายถึง ทุกคนเมื่อตายไปก็จะอยู่ในสภาพนี้เช่นกัน - ผู้วิจัย) **สารนาพิเกรร :** อุบมาของนิพพาน สระแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นสื่อสอนธรรมะ โดยจำลองมาจากบทเพลงกล่อมลูกของชุมชนรอบอ่าวบ้านคอนในอดีต ที่แสดงถึงภูมิปัญญาของ ญี่ป่า ดา ยะ ที่ฝากปริศนาธรรมชั้นลึกดูตรະด้วยสุนทรียารมณ์ไว้ให้ลูกหลานตั้งแต่ยังเยาว์วัย เมื่อว่าได้ขึ้นถ้าแก่ปริศนานี้ได้ ดวงตาจะสว่าง และสามารถยกชีวิตเข้าสู่กรณะสันพพาน เนื้อเพลงมีว่า “เอ่อน้องเอย มะพรัวนาพิเกรร ต้นเดียวโนเนกกลางทะเลขึ้นผึ้ง ผึ้ง ผึ้ง ไม่ต้องฟ้าร้องไม่ถึงกลางทะเลขึ้นผึ้ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอย”

ชากระน้ำในหลังคา : ตัวอย่างอันตรายจากการทำลายป่าดันน้ำลำธาร เป็นชากระหรือร่องรอยหาร่าน้ำไหลขนาดเล็ก ๆ เพื่อเป็นคติเตือนใจให้ระหังถึงโทษของการตัดไม้ทำลายป่า โรงปั้นภาพ : สถานที่อบรมศีลธรรมสำหรับเด็กและผู้ลุ่มนลงอยู่ใน ณ สถานที่แห่งนี้ เป็นแหล่งผลิตภาชนะที่นำมาประดับรอบโรงหนังสวนโมกข์ ต่อมาเป็นสถานที่ “ปั้นคน” โดยเน้นเรื่องความกตัญญูกตเวที และการละเลิกอย่างมุขสิ่งเสพติด ป่าไม้ เสม็ดแดง : สัญลักษณ์ป่าไม้เขานางเอ ต้นสม็ดชนิดนี้มีให้เห็นทั่วไป โดยเฉพาะใน “ค่ายลูกเสือธรรมบุตร” (สวนหนึ่งของสวนโมกข์) เป็นสถานที่อันสงบเงียบเหมาะสมแก่การปฏิบัติวิวัฒน์ยังนัก เขานางเอ : จุดชมวิวทิวทัศน์บนเขานางเอ สถานที่แห่งนี้ตั้งอยู่ต้านหลังสวน

ไมกรช ที่ส่วนใหญ่เป็นศิลปารายแตง มีสกุปใบรามอยู่บนเข้าด้วย จากยอดเขานี้จะมองเห็นอ่าวบ้านดอนและหมู่เกาะอ่างทอง ทราบว่าสมัยที่ยังแข็งแรง ท่านมักจะเดินขึ้นไปทศนาทิวทัศน์ ณ สถานที่แห่งนี้เสมอ

ที่กล่าวมาเป็นการสร่าย่านนับโดยดีสวนไมกรชที่วัดธาราคำน้ำไหล แต่ถ้าจะสร่าย่านเลียอกก้าไป โดยข้ามถนนไปยังฝั่งตรงข้าม แล้วเดินทางไปตามถนนราดยาง ระยะทาง 1.8 กิโลเมตร จะพบสวนไมกรชแห่งล่าสุดมีเนื้อที่ 100 กราวาไร ที่เพิ่งขยายพื้นที่ออกไป คือ สวนไมกรชนานาชาติ : อาศรมสมานาชนາชาติ (เพิ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2529) มีจุดประสงค์เพื่อกิจกรรมทางศาสนา เช่น การประชุมระหว่างชาติ ศาสนา นิกาย กลุ่มต่าง ๆ เพื่อความร่วมมือและนำไปสู่สันติภาพของโลก นอกจากนี้ยังจัดให้มีการอบรมธรรมะ ทั้งในด้านทฤษฎีและปฏิบัติเป็นประจำทุกเดือน คือ ระหว่างวันที่ 1 - 10 (สำหรับชาวต่างชาติ) และวันที่ 20 - 27 (สำหรับชาวไทย) นอกจากจะจัดให้มีการอบรมและฝึกปฏิบัติธรรมสำหรับชาวต่างชาติแล้ว ยังจัดแบ่งพื้นที่เป็นเขตเฉพาะ มีกำแพงสูงกันรอบด้านเป็น “ธรรมารามธรรมมาตา” คือ สถานที่ไว้ฝึกอบรมและปฏิบัติธรรมสำหรับสตรี เพื่อให้เกิดแทนภิกษุณีที่เคยมีในสมัยอดีต แต่สูญหายไปในภายหลัง ถือว่าเป็นโครงการใหม่ที่มีเจตนาwarmนักล้ำๆ “ธรรมารามธรรมมุตต” แต่เป็นธรรมทุตหฤทิ ช่วยให้สตรีที่สนใจมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มกำลัง และนำไปเผยแพร่ต่อไป อีกทั้งเป็นการตัญญูกตเวทในบุญคุณของเพศมารดาให้สมควรแก่ความเห็นอย่างล้ำบาง

นอกจากที่ “สร่าย่านนับโดยดี” มาให้ดูพอกลางเข้าไปแล้ว ยังมีสิ่งละอันพันละน้อยที่เป็นสื่อสอนธรรมะ และเครื่องประโลมใจในทางธรรม เช่น แผ่นป้ายบทกลอนสอนธรรมะ ติดไว้ตามทางแยกเพื่อเตือนผู้ที่ขับรถและจอดรถในบริเวณวัดโดยไม่ตับเครื่องยนต์ ในยามเที่ยงหรือยามเย็นจะได้ยินเสียงจักจั่นเรื่อแข่งกันร้องระเบึงเชิงแท่ เสมือนเสียงดนตรี ตามธรรมชาติอย่างล้อมจิตใจอันรุ่มร้อนให้สงบยิ่ง หรือถ้าผู้ใดนอนค้างคืนที่นี่ และตื่นนอนร้าวตี 4 ตามเสียงปลุกของระฆังประจำวัน เพื่อที่จะสัมผัสถกับบรรยกาศใกล้รุ่งอรุณ โดยเดินเยี่ยมชมสวนไมกรชไปตามลำเนาป่า จะได้ยินเสียงไก่ป่าแข่งกันขันเจือยแจ้ ระเบึงเชิงแท่ในท่ามกลางความมีเดสวัต จากพุ่มไม้โนนไปยังพุ่มไม้นี้ สงและรับกันเป็นทอดๆ ชวนให้จิตใจสงบเย็นและรักธรรมชาติยิ่งนัก บรรยกาศเช่นนี้มีอาจบรรยายให้รู้สึกล้อຍตามได้ เว้นแต่จะไปสัมผัสด้วยตนเอง

ตามที่ “สร่าย่านนับโดยดี” มาให้ดู พожะวิเคราะห์ระบบคิดของท่านได้บางประดีน เช่น การประกากนามอุทิศตนเป็น “พุทธาส” ด้วย 4 ภาษา คือ บาลี ไทย จีน และอังกฤษ ถ้าจะวิเคราะห์ด้วย หลักแห่งความสอดคล้อง (เชื่อมนัย) จะได้ว่าการประกากเป็นภาษาบาลี ก็เพื่อให้สอดคล้องกับแหล่งความรู้เดิมอันเป็นที่มาของหลักคำสอนในพุทธศาสนา (โดย

เฉพาะของเดร瓦ท) ถ้าพิจารณาด้วยหลักแห่ง การมีข้อเท็จจริงรองรับ (สมนัย) จะได้ว่า เป็นความพยายามที่จะนำภาษาบาลีที่ใช้ในพระไตรปิฎกมารองรับและประกาศความเป็น “พุทธศาสนา” หรือถ้าจะวิเคราะห์ด้วยหลักแห่ง ความสำเร็จประযุชน์ในทางปฏิบัติ (ปฏิบัตินัย) จะได้ว่าการประกาศเป็นภาษาไทยเพื่อให้สำเร็จประยุชน์ในการสื่อสารให้คนไทย และชาวพุทธทั่วไปได้รับรู้ ส่วนการประกาศเป็นภาษาจีนและอังกฤษ เพื่อให้สำเร็จ ประยุชน์สื่อสารกับชาวต่างชาติได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศเป็น ภาษาอังกฤษ ซึ่งถือว่าเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกับโลกภายนอกอย่างเป็นสากล

การนำเข้าเนื้อหาสาระจากธรรมหมวดต่าง ๆ ที่มีองค์ ๕ มาทำให้เป็นสัญลักษณ์ “เสา ๕ ตัน” ประดิษฐานไว้ตามหลังคาอาคารต่าง ๆ สามารถพิจารณาได้ทั้งในแง่ที่จะให้ สถาคัลล์องค์กับหลักธรรมจากแหล่งความรู้เดิม (เชื่อมนัย) และการนำ ความรู้เดิม มาตี ความประยุกต์ให้เหมาะสมกับกาลสมัย (ปฏิบัตินัย) คือ ประยุกต์เอา ธรรมองค์ ๕ มา สร้างเป็น “โลโก้” หรือเครื่องหมายการค้าทำงานองเดียวกับสินค้าทั่วไป แต่ต่างกันที่ เสา ๕ ตัน เป็นของสินค้าทางธรรม ยี่ห้อ “ธรรมโซไซต์ของพุทธศาสนา” เพื่อโซไซต์ให้ผู้คนหัน มาบริโภคธรรม ส่วนการสร้าง ลานหินโค้ง ให้เป็นโรงธรรมกลางดิน และสร้าง โบสถ์กลาง ดิน บนเนาพุทธองค์ เพื่อที่จะกลับไปสู่รูปแบบพุทธสถานสมัยดั้งเดิมครั้งพุทธกาล (ความ รู้เดิม) อีกทั้งต้องการตอบโต้ผู้ที่นิยมสร้างโรงธรรมและอุปสกติอย่างโอลิงหนูรา ว่า ไม่มี หลักฐานรองรับ (สมนัย) ว่าพระองค์เคยทรงกระทำ เช่นนี้ และยังสามารถอธิบายด้วย หลัก แห่งความสำเร็จประยุชน์ (ปฏิบัตินัย) ว่า การสร้างโรงธรรมและอุปสกติให้หนูราได้ ช่วยให้สำเร็จประยุชน์ในทางธรรมแต่อย่างใด มีแต่จะสิ้นเปลืองและเป็นภาระต่อก่อค่าใช้ จ่ายของวัด (เช่น ค่าไฟฟ้า) ส่วนการสร้าง ธรรมวารีนาวา นอกจากจะสำเร็จประยุชน์ใน การใช้เป็นที่เก็บน้ำฝนไว้บริโภคแล้ว ยังสำเร็จในแง่ของการใช้สื่อสอนธรรมะเรื่องการขน สรรพสัตว์ข้ามหัววัฏสงสารอีกด้วย รวมทั้งการนำเข้า สุทธิ บัญญา เมตตา ขันติ มาปั้น เป็น รูปพิธีสัตว์ของโลกิเตศวร ซึ่งคติแบบนี้เป็นของนิกายมหาayan แต่ท่านนำมาใช้ จึง แสดงให้เห็นถึงความไม่ติดยึดอยู่กับกรอบของลัทธินิกาย หากแต่เมื่อถึงความสำเร็จ ประยุชน์ในทางธรรม (ปฏิบัตินัย) เป็นเป้าหมายหลัก หรือการสร้าง ธรรมมาศรม ธรรมมาดา ขันติ ที่ส่วนมากขึ้นนานาชาติ นอกจากพยายามที่จะคืนสิทธิให้แก่สตรีแล้ว ยังสะท้อนให้เห็น ถึงความพยายามที่จะนำหลักคำสอนของพุทธศาสนา ออกไป “สนทนາ” กับชาวต่าง ชาติได้อย่างเป็นสากลมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

2. แกะรอยพุทธศาสนาอัตลักษณ์

หลังจากเยี่ยมชมสวนโมกข์แล้ว ลำดับต่อไปจะได้นำให้รู้จักผู้ก่อตั้งสวนแห่ง

นี้ ถ้าย้อนอดีตเมื่อเดือนมิถุนายน ปี พ.ศ. 2475 สมัยเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจาก
ระบบทบ苟มนูญณาญาสิทธิราชย์สู่ระบบทบ苟ประชาธิปไตย ในวงการสงเคราะห์พยาบาลที่จะปฏิรูป
ตนเองด้วยเช่นกัน แนวคิดแบบนี้เริ่มจุดประกายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และดำรงอยู่เรื่อยมา
จนกระทั่งถึงสมัยของภิกขุนุ่มจากเดนได้ ผู้มุ่งหวังจะ “ไป老头” ที่กรุงเทพฯ แต่
ต้องผิดหวังกลับบ้าน จึงลงมือก่อตั้งห้องทดลองทางจิตวิทยาที่สวนโมกข์ และลงมือสืบค้น
พระไตรปิฎกเพื่อตามรอยพระอรหันต์ ในขอนึ่งวิจัยจะแนะนำให้รู้จักท่านผู้นี้ โดยเริ่มตั้งแต่วัยรุ่นอุตุนุจันกระทั่งสนใจและละสังขารจากโลกไป โดยมุ่งเน้นให้เห็น เอกลักษณ์
เฉพาะตัวที่เอื้อต่อการใช้ภูมิปัญญานำทางสู่เนื้อร蓉

ท่านพุทธทาส มีชื่อเดิมว่า “เงื่อม” นามสกุล “พานิช” ลีมตาดูโภกเมื่อวันที่ 27
พฤษภาคม พ.ศ. 2449 ตรงกับวันอาทิตย์ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย ที่ตำบลพุมเรียง
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพี่น้องร่วมท้องอีก 2 คน คือ น้องชายชื่อ “ปีเกย”
(ธรรมทาส) และน้องหงษ์ชื่อ “กิมซ้อย” มีบิดาชื่อ “เชียง” (ผู้มีภูมิปัญญาณกวีและชอบ
เขียนภาพ) เป็นคนเชื้อสายจีน “แซ่ด้าว” จากมณฑลยกเกี้ยวน ต่อมามาเข้านามสกุล “พานิช”
 เพราะมีอาชีพค้าขาย (ขายของชำ) ส่วนมารดาชื่อ “เคลื่อน” โดยกำเนิดเป็นชาวท่าฉาง ฐานะ
ของครอบครัวจัดอยู่ในประเภทชนชั้นกลางระดับบน เป็นตระกูลแห่งปัญญาชน และมี
เกียรติยศชื่อเสียงของอำเภอไชยาสมัยนั้น¹⁶ และนางเคลื่อนเป็นผู้มีนิสัยประยัด แต่
มั่นคงในพุทธศาสนาอย่างนัก เนื่องได้จากการบวชในวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2450 ตั้นทุนตระกูล “พานิช” ได้ใช้บารุง
กิจการสวนโมกข์ถึง 6,378 บาท¹⁷ ซึ่งเงินจำนวนเท่านี้ในสมัยนั้นคงจะมีมูลค่าไม่น้อย

เมื่ออายุได้ 8 ขวบ เด็กชายเงื่อม เข้าเป็นเด็กวัดเป็นเวลา 3 ปี แล้วออกมาก学เรียน
หนังสือจนกระทั่งจบชั้นมัธยมปีที่ 3 (พ.ศ. 2465) ลาออกจากมาช่วยแม่ทำงาน เพราะบิดา
ถึงแก่กรรม จึงต้องมารับภาระแทนเพื่อให้นายธรรมทาส (ผู้เป็นน้อง) ไปเรียนหนังสือ จน
กระทั่งอายุครบบวช (29 กรกฎาคม 2469) เข้าสู่ร่มกาสาวพัสดร์ ได้ฉายาว่า “อินทปุญโญ”
(ผู้มีพลังปัญญาอันยิ่งใหญ่) ครั้นต่อมาเดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ ถึง 2 ครั้ง จน
กระทั่งจบเบรียญธรรม 3 ประโยค แต่สอบตกเบรียญธรรมประโยค 4 เพราะแปลบາลี
ผิดແgaไปจากผู้อื่นท่านเกิดความรู้สึกเปื่อยหน่ายและรังเกียจวิถีดำเนินชีวิตแบบ “พระเมือง”
ที่กรุงเทพฯ จึงเลิกเรียนและตั้งใจจะกลับมาศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง โดยติดต่องาน
ธรรมทาสให้ช่วยเป็นครุจัดหาสถานที่ที่เหมาะสม จนนำมาสู่การอพั้งสวนโมกข์ที่ตำบล
พุมเรียง เมื่อวันวิสาขบูชาที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 และประกาศนามอุทิศตนเป็น
พุทธทาส ท่านลงมือศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ธรรมอย่างจริงจัง จนกลายเป็นที่รู้จักอย่าง
กว้างขวาง ทำให้สวนโมกข์พุมเรียงเริ่มคับแอบและไม่เหมาะสมสำหรับคนหมู่มาก จึง
ย้ายมาอยู่ที่สวนโมกข์เชยาที่วัดธรรมน้ำไหล เมื่อปี พ.ศ. 2487 และต่อมาขยายพื้นที่ไปยัง

สวนไมก์นานาชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2529 ผลงานและเกียรติศพท์ของท่านแห่งชาติฯไปทั่วทั้งในและต่างประเทศ

ท้ายที่สุด ชีวิตของท่านก็นี้ก็ภูแห่งความเป็นอนิจังตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาไม่พ้น จากวัยหนุ่ม ก็เปลี่ยนเป็นชรา และเจ็บไข้ได้ป่วยหลายคราว ครั้งสุดท้ายอาการรุนแรงนัก จนต้องนำส่งโรงพยาบาลศิริราช ที่กรุงเทพฯ และนำกลับมาลับศพที่สวนไมก์ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 รวมอายุได้ 87 ปี 1 เดือน 11 วัน

การที่จะเข้าใจอัตลักษณ์ของท่านได้ดีขึ้น ควรจะได้ย้อนกลับไปอ่าน “นานาทศนะจาก 129 บทความ” ที่ผู้วิจัยคัดสรรมาแสดงไว้ในบทที่ 1 ข้อ 2 (หน้า 11 - 13) อีกครั้ง เพื่อเป็นการปูพื้นก่อน สวนในบทนี้จะ “แกะรอย” โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 ประเด็นคือ (1) เปิดปูมหลังวัยรุ่นอธุณ (2) เข้าสู่ร่มกา闪光พัสดร (3) วิเคราะห์พุทธาสจริต (4) วิถีชีวิตแบบนักงานนวลดอกผุ้ง (5) อุปสรรคปัญหา - แนวทางแก้ไข และ (6) ย่างเข้าสู่วัยสนธยา - ละสังขาร

2.1 เปิดปูมหลังวัยรุ่นอธุณ

ถ้าเปิดดูสมุดพกประจำตัวนักเรียนของ “ด.ช. เงื่อม พานิช” ในวัยเด็กจะพบข้อความที่ครูใหญ่บันทึกว่า “ประพฤติเป็นคนอยู่ปกติไม่ค่อยได้ ทำทางอยู่ข้างของอาจารย์ ในเวลาทำการมักซักเพื่อนคุย มารยาทดพอใช้ ทำการงานสะอาด” และบันทึกสรุปปลายปีว่า “มีความหม่นดี ทำการงานรวดเร็ว ๒ ยังไม่เคยประพฤติรังแกเพื่อน และยังไม่เคยต้องบังคับให้มาเรียน ๓ นิสัยจำอะไรแม่น และชอบทำสิ่งที่เป็นจริง ๔ ปัญญาพอย่างธรรมชาตคน”¹⁸ ซึ่งข้อความในบันทึกนี้สอดคล้องกับคำบอกเล่าของท่านเองว่า “...ผมไม่รู้สึกว่าเรียนเก่ง แต่สอบได้ไม่เคยตก...”¹⁹

แม้คนทั่วไปกล่าวว่าประวัติในวัยเด็กไม่มีอะไรโดดเด่น แต่ผู้วิจัยพบว่าเพชรเม็ดนี้เริ่มทoporality แสงตั้งแต่เยาว์วัย คือ มีบางแห่งมุ่ห์ขาวให้คิดว่ามีแนวโน้มที่จะกลายเป็นเพชรน้ำเงือกในภายภาคหน้า โดยเริ่มทoporality ให้เห็น เช่น มีความคิดเชิงวิพากษ์และมีความเห็นเป็นของตนเอง ดังที่ท่านบันทึกไว้ในอนุทินปฏิบัติธรรม ว่า “มีความเห็นตนเองเป็นประมาณหรือมิฉันนั้นก็เพียงแต่ยอมฟังเหตุผลไม่ยอมฟังความเห็นของผู้อื่นถ่ายเดียว... ชอบหาความรู้จากการสนใจตัวเอง... ชอบต่อสู้ในสมาคม...”²⁰ บางครั้งท่านเรียกตนเองว่าเป็นคน “อวดดีโดยไม่เจตนา”²¹ จึงทำให้ต้องกลายเป็นคนขยันและพยายามที่จะฝึกฝนของอยู่เสมอ ประกอบกับเป็นคนที่มีพรสวรรค์ในการอธิบายสื่อความคิดได้กระจุ่งแจ้ง และพยายามแสวงหาความรู้มาเพิ่มเติมให้แก่คำวิพากษ์ของตนเอง ถ้าจะพูดกันโดยภาษาชาวบ้านเรียกว่า “ผีความเป็นคนหัวหม้อ” มาแต่วัยเด็ก²² รู้จักแต่ง

เรื่องประเกตตาเณยายซีหรือแต่งนิทานกอกหกมาเล่าให้เพื่อนฟังอย่างสนุกสนาน

ปัญญาณทกวิช เล่าว่าท่านพุทธาสมนิสัยติดตัวมาแต่เด็กอย่างหนึ่งคือทำอะไรทำจริง ทำอย่างดี ทำอย่างประณีต เรียบร้อย ละเอียดล่อ²³ ซึ่งสอดคล้องกับที่ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช เคยให้สัมภาษณ์ในงานองค์เดียวกัน²⁴ ประกอบกับท่านพุทธาสรับปัญญาณภารีจากฝ่ายบิดาและ “คุณอาเสี้ยง” จึงสามารถแต่งโคลงกลอนเพื่อนำมาใช้ประกอบความคิดเห็นได้อย่างมีน้ำหนัก ในวัยเด็กขณะที่ยังมีอายุน้อยกว่าเข้าอื่น ยังฝึกให้แย่งธรรมะกับผู้ที่อายุมากกว่าให้เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ก่อนอุปสมบทอ่านหนังสือโน골าท และคุ้มครองนักธรรมตรี - โภ - เอก จบแล้ว จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีภูมิปัญญาในทางธรรมก่อนวัยก่อนเด็กทั่วไป เมื่อเข้าสอบนักธรรมในภายหลัง แทนจะไม่ต้องอ่านหนังสือเพิ่มเติม

ในอีกปุ่นหนึ่งของ “ด.ช. เฟื่องฯ” รับอิทธิพลทางสายมารดาที่ฝึกให้เป็นคนประยัด เช่น máradaปลูกฝังว่า “น้ำลำไยเท้าห้ามใช้มาก น้ำดื่มถ้าเหลือห้ามสาดทิ้ง ไม่พื้นถ้าใช้ไม่หมดต้องดับไฟเพื่อไว้ใช้ในครัวต่อไป เวลาพักผ่อนเมื่อต้องไม่ว่าง ต้องทำโน่นทำนี่ไปพลาๆ นิสัยประยัดดังกล่าวมีติดตัวมาตลอด จะบางครั้งถูกใคร ๆ กล่าวหาว่า “ไอเฟื่อง” เป็นคน “ชี้ชิด” (ชี้เหนียว) ดังที่ครูผูกเป็นคำประพันธ์ไว้ให้ล้อเล่นกันในหมู่เพื่อน ๆ ว่า

“ชีกินไอชิด ชีชิดไอเฟื่อง เทื่อมฯ เนรนาค ปากมากไอหลุน สับดุนไอจ่อง
ชีร้องไอหยุด มุดหัวไอช่วย สุดสายหิรัญ สำคัญไอเกตุ ชีเหลดดาหลงนาค”
คำว่าชีชิด คือชี้เหนียว เป็นภาษาของชาวบ้านนี้ หมายความว่าไม่รู้ ไม่เข้าใจความว่าอย่างไร แต่รู้เพียงว่าไม่อยากเอาของใคร และไม่อยากให้อะไรแก่ใครเท่านั้น เนรนาคเข้าขอบเดินเทื่อมฯ คือ เดินก้มฯ หย่งฯ คำว่าสับดุนบ้านนี้เข้าออกเสียงว่าสับดุน ไอจ่องมันชอบไปเก็บพอกเก็บมะเบือที่ปลูกไว้ยังไม่ทันจะได้ที่ ชีร้อง ไอหยุด มันเป็นญาติผู้พี่ของผม อะไรฯ ก็ร้อง ไม่ทันพุดก็ร้อง หัวมุดไอช่วย ตามอะไร หัวมุดเสีย ไม่พุด สุดสายหิรัญ เป็นลูกของผู้พิพากษา บ้านอยู่หน้าวัด พ่อเขาไปฝากอยู่วัดบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ หน้าตาสวย แก้มแดง ในที่สุดเป็นอธิบดีกรมศิลปากร เพิงตายไป ในชุดนั้นเหลือแต่ผงกับตาหลุนเท่านั้น²⁵

นิสัยประยัดที่ว่านี้สืบทอดมาจนถึงสมัยเมื่อโตขึ้น ดังเช่นการใช้สิ่งของแต่ละครั้งจะใช้จนคุ้มค่า ไม่ยอมทิ้ง ถ้าเสียหรือขาดข้องต้องซ้อมแซมส่วนที่สึกหรอนั้นให้เข้าการได้ดังเดิม ตัวอย่างเช่นเครื่องพิมพ์ดีดที่ได้รับเป็นรางวัลชนะแข่งขัน ตอนที่สอนพระเนร สอบนักธรรมผ่านหมวด ท่านใช้ตลอดมา แม้จะเก่าสักเพียงใด ก็เมทิ้งและไม่เคยคิดที่จะเปลี่ยนแปลง หรือในการนี้ของวัสดุสิ่งเปลือง ท่านใช้อย่างประยัด ดังเช่น กระดาษชำระ

ที่มีผู้นำมาร่วมงานจำนวนมากนิดที่ว่าใช่ไปตลอดชีวิตไม่หมด แต่เมื่อเข้าทำธุระในห้องน้ำ ท่านจะหยิบติดมือไปเท่าที่จำเป็น ถ้าเหลือจะนำมาเก็บไว้ใช้ในครัวต่อไปอีก²⁶

ลักษณะเด่นที่รับถ่ายทอดมาอีกอย่างหนึ่ง คือ การทำอาหารและทำขนม ด้วยเหตุที่ต้องตามมาตราด้วยความรักและถูกบังคับให้เป็นลูกมือช่วยคั้นกะทิและตำเครื่องแกงอยู่เป็นประจำ เนื่องจากท่านเป็นคนช่างสังเกต จึงพบว่าการจะทำอาหารหรือขนมให้อร่อย จะต้องมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ ในกรณีของการทำอาหาร จะต้องใช้เนื้อหรือผักอย่างดี เครื่องแกงอย่างดี และน้ำมันหรือกะทิอย่างดี ส่วนในกรณีของการทำขนมให้อร่อยต้องมีแป้งอย่างดี น้ำตาลอ่อนอย่างดี และน้ำมันอย่างดี นอกจากเรียนรู้เรื่องการทำอาหารและขนมแล้ว ยังสืบทอดเรื่องการปุงยาสมุนไพรจากปูโดยผ่านทางบิดา และรับเพิ่มเติมจากวัดอีกด้วย จึงรู้จักวิธีปุงยานานาชนิด ไม่ว่าจะเป็นยาเขียวครอบจักรวาล ยากระทุ้นยาทาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลง หรือแม้แต่การนำเอา “คุกนินทั้งห้า” คือใบราชตันตีเปลือก ดอก มาต้มเป็นยาแก้ไข้มาลาเรีย ในสมัยสองครามอินโดจีน²⁷ เป็นต้น

การฝึกอบรมลูกหลานของคนในตระกูลนี้ ค่อนข้างจะทวนกระและสังคมสมัยนั้น คือไม่สอนให้เชื่อเรื่องเคล็ด โชคทาง การทรงเจ้าเข้าฝี ไม่ว่าฝีปู ย่า ตา ยาย หรือฝีได ๆ ถ้าจะประกอบพิธีกรรมใด ๆ ที่สืบทอดมาจากพ่อสามเทวดาบังก์เพียงเพื่อป้องกันภัยรุกค์ คราวๆ ฝีมีประเพณีเท่านั้น ท่านพุทธศาสนาเล่าถึงชีวิตในวัยเด็กว่า “...ผมเป็นคนหนึ่งที่ไม่กลัวฝี เรายังคงตัวเป็นผู้ไม่กลัวฝี ไม่เชื่อฝิตตั้งแต่เป็นวัยรุ่น...”²⁸ ในการทำมาค้าขายจะไม่นำเอาเรื่องโชคทาง นางกวัก ภูมารถ หรือศาลพระภูมิเป็น “ตัวช่วย” บูรณะอย่างอื่นนอกจากนี้เหมือนเด็กทั่ว ๆ ไปสมัยนั้น คือชอบเลี่ยงปลากราย (เลี่ยงไว้ดูเล่น) ตอนอยู่วัดถูกฝึกหัดให้ตื่นอยามวย มีสิ่งหนึ่งที่ท่านเล่ากับมีความชอบเป็นชีวิตจิตใจ คือ ความรักในเสียงเพลงและดนตรี แต่ถูกบังคับมิให้นำเครื่องดนตรีเข้าบ้าน เพราะมารดาเชื่อว่าการเล่นดนตรีจะทำให้เสียคนได้ง่าย²⁹ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ท่านเข้าอุปสมบทในพุทธศาสนาและเข้าถึงแก่นธรรมแล้ว ทัศนะเกี่ยวกับดนตรีเปลี่ยนไป ดังที่ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่ง ว่า “ดนตรีบางชนิด ทำให้ชีวิตยักไปยังมา ดนตรีบางชนิด ทำให้ชีวิตทั่วไปหัวมุม ดนตรีบางชนิด ทำให้ชีวิตเหมือนลิงกำลังบ้า ดนตรีที่แท้จริง ทำให้หยุดวิ่งไปวิ่งมา ดนตรีธรรมะ จะสงบเย็นเห็นทันตา”³⁰

2.2 เข้าสู่รัมกาสาวพัสดร

เมื่อมีอายุครบบวช “นายเงื่อม ฯ” เข้าสู่รัมบวรพุทธศาสนา (จำพรรษาที่วัดพุ่มเรือง) โดยมีเจตนาจะบวชตามประเพณีเพียง 3 เดือน³¹ เพียงเพื่อให้ยอมมาตราได้เกะซ้ายผ้าเหลือง ในคราวนั้นหลังจากอุปสมบทเป็นภิกษุในมหานิกายแล้ว มีผู้ชักชวนให้บวช

แปลงเป็นธรรมยุต เพาะเห็นว่ามีสถานภาพเหนือกว่า แต่ถูกพระภิกษุผู้ท่านเคารพนับถือทักท้วงว่า “เป็นธรรมยุตแล้วองคชาติไม่ลูกไม้แข็งหรือไม่” ซึ่งหมายถึงว่าจะดีหรือช้าไม่เกี่ยวกับพระธรรมยุตหรือมหานิกาย แต่ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติปฏิบัติชอบของผู้นั้นมากกว่า³² หลังจากบัวได้ม่นาน คราวๆ ต่างเห็นว่ามีหน่วยก้านดี จึงไม่อยากให้สึก พระปลดทุ่ม (พระดุหมอเลข 7 ตัว) ได้คัยยันคายอว่าคนประเท่านี้ถูกอกออกไป ดูงวรรยาจะมีสู้ จึงควรบวชตลอดไป (ท่านพุทธทาสไม่เชื่อเรื่องดวง)³³ เกี่ยวกับเรื่องชีวิตคู่ ท่านบันทึกไว้ในอนุทินปฏิบัติธรรม ฯ³⁴ ในหัวข้อเรื่อง “ชีวิตบ้าน - ชีวิตพระ” ว่า ตั้งแต่วัยทารกท่านถูกมั่นหมายที่จะให้แต่งงานกับสรีผู้หนึ่ง แต่บัดนี้ (อายุ 29 ปี) ท่านตัดสินใจที่จะใช้ “ชีวิตพระ” เป็นที่แนนอน โดยไม่หวนกลับสู่ “ชีวิตบ้าน” อีกแล้ว

หลังจากบัวได้เพียง 10 วัน³⁵ ได้รับการอธิษฐานจากท่านสมภารให้ “แสดงธรรม” ท่านจึงได้ปฏิวัติศิลป์เสียใหม่ แทนที่จะศิลป์แบบนั้งอ่านคำวีร์บลันเหมือนที่เคยปฏิบัติกันมา ก็เปลี่ยนเป็นศิลป์แบบเล่าเรื่อง ทำให้เข้าใจง่าย ผู้ฟังติดใจและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ท่านสมภารจึงขอร้องให้แสดงธรรมต่อไปทั้งในและนอกพระชา (นอกพระชาศิลป์ในวันพระ) และในปลายปี พ.ศ. 2469 สอบนักธรรมตรีได้ ท่านเล่าว่ารู้สึกสนุกกับงานในช่วงนี้ถึงขั้น บ้างงาน คือแต่ละวันจะนั่งอ่าน เยียน คัดลอก ข้อมแต่งกระทุ้นป้ายเป็นโรคที่ชาวบ้านเรียกว่า “กระษัย” ในระหว่างพระชาอย่างได้ทำในสิ่งที่เรียกได้ว่า พิเรน อีกอย่างหนึ่งคือ ริ ออกแบบสืบทิมพ์เดือนโดยใช้ลายมือเขียนลงในกระดาษฟุลสแก๊ป (2 คู่ 4 หน้า) นำมาแจกอ่านกันในหมู่ภิกษุทั้งก่อนและหลังสวดมนต์ จนกาลایเป็นที่หัวเราะกันอย่างสนุกครื้นเครง ครั้นต่อมาปลายปีที่ 2 (พ.ศ. 2470) สอบนักธรรมโทได้

ปี พ.ศ. 2471 เดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ ตามความประสงค์ของญาติผู้หวังดี (จำพระชาที่วัดปทุมคงคา) ท่านเล่าว่าก่อนไปกรุงเทพฯ เคยปวดผื่นไว้ว่า “...พระกรุงเทพฯ จะดี เคยคิดว่าคนที่ได้เบรียญ ๙ คือคนที่เป็นพระอรหันต์เสียด้วยซ้ำ เคยคิดว่า กรุงเทพฯ ดีที่สุด ญาตต้องที่สุด ควรจะถือเป็นแบบอย่าง ... แต่พอไปเจอจริง ๆ มันรู้ว่ามหายาเบรียญมันไม่มีความหมายอะไรนัก มันก็เริ่มเปื่อย อย่างสึก รู้สึกว่าเรียนที่กรุงเทพฯ มันไม่มีอะไรเป็นสาระ ... เรื่องเกี่ยวกับการกิน การฉัน ก็สรวัลเสเชษา อาษาตลดดเวลาฉัน ... อาย่างมาตตอยไช่สุด ต้มไช่หวาน หรือทอดประเคนกันเดียว นั้น มันผิดวินัย แต่เข้าทำกันเป็นธรรมด้า ... มันก็เลยเกิดเบื่อขึ้นมา ก็อย่างสึกไปอยู่ได้ไม่กี่เดือน (อยู่เพียง 2 เดือน - ผู้วิจัย) เป็นอันของลับมาสึก”³⁶ แต่ขณะจะกลับมาลากสิกขานบทราวนั้นเป็นช่วงใกล้เข้าพระชา มีผู้ทักท้วงว่าไม่เหมาะสม จึงทนอยู่ต่อจนถึงพระชาที่ 3 อาย่างໄ Ike กตาม ในปลายปีนี้ (พ.ศ. 2471) สอบนักธรรมเอกได้ ญาติจึงขอให้เป็นครูสอนนักธรรม “ภิกษุเงื่อน” ยักย้ายวิธีสอนแปลง ตามแบบฉบับของตน เช่น ใช้

วิธีเล่าเรื่อง พูดให้ชวนติดตาม มีสิ่งล่อใจโดยประการตอบปัญหาชิงรางวัล ฯลฯ ซึ่งวิธีนี้ไม่มีใครเคยใช้มาก่อน จึงทำให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายและตอบได้ยกหัน คุณน้ำ “หน่วน เศรษฐภักดี” จึงซื้อเครื่องพิมพ์ดีให้เป็นรางวัล และใช้พิมพ์หนังสือตลอดมา

ปี พ.ศ. 2473 เดินทางเข้ากรุงเทพฯ อีกครั้ง (เดิกคิดเรื่องลาสิกขابท) โดยมุ่งหวังจะไปเรียนภาษาบาลี จนกระทั่งสอบได้เปรียญธรรมประโยค 3 พอก็ได้ซึ่งว่า “มหาເຈື່ອມ” ครั้นปี พ.ศ. 2474 สอบตกเปรียญธรรมประโยค 4 เพราะแปลบาลีต่างจากผู้สอน กล่าวคือ ผู้สอนมุ่งให้แปลตามตัวอักษร คำนึงแต่เรื่องไวยากรณ์ ทำให้ฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง สำเร็จประโยชน์น้อย แต่ท่านต้องการที่จะแปลอย่างอิสระ ไม่ติดยึดตัวอักษรหรือไวยากรณ์ แต่ มุ่งให้เข้าใจความหมายและนำมาใช้ประโยชน์ได้จริง ท่านถือว่าการแปลที่ดีมิใช่คำนึงเรื่องภาษาเพียงอย่างเดียว หากต้องคำนึงถึงหลักเหตุผลด้วย ท่านยกตัวอย่างเรื่องความหมายหยุมหยิมของพวකเคร่งบาลี เช่น คำว่า “ໃສສານໂຄປົກາ” แปลว่า หญิงผู้ฝ่าเชิงป่าช้า - ครู่ว่าผิด, หญิงผู้รักษาเชิงป่าช้า - ครู่ว่าผิด, หญิงผู้คุ้มครองเชิงป่าช้า - ครู่ว่าผิด แต่ครู่ให้แปลว่า หญิงผู้ปักครองเชิงป่าช้า เป็นต้น³⁷ ด้วยความหยุมหยิมดังกล่าวทำให้ท่านเบื่อหน่ายจนต้องถวายศีนตำรา นอกจากเบื้อวิธีเรียนแล้ว ยังเบื้อกรุงเทพฯ เกลียดผุ่น เกลียดกลินน้ำค้ำ เกลียดเสียงรถ เกลียดอากาศในกรุงร้อน ฯลฯ และในช่วงนีก็เริ่มเพาะบ่มชุดการถ่ายแบบนวน芳 ไม่ต้องการจะศึกษาตามรูปแบบอีกต่อไป ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2475 จึงเดินทางกลับสู่บ้านเดิม มาบุกเบิกสวนโมกข์ที่ตำบลพุ่มเรียง³⁸

นับตั้งแต่เข้าสู่รั่มกาฬาวพัสดรเป็น “ภิกขุເຈື່ອມ” เมื่อปี พ.ศ. 2469 เป็นต้นมา ท่านได้เลื่อนสมณศักดิ์ตามลำดับดังนี้³⁹ “พระมหาເຈື່ອມ” (2473) “พระครูอินทปัญญาจารย์” (2489) “พระอริยันนทมนุส” (2493) “พระราชชัยกิ” (2500) “พระเทพรัตน์สุทธิเมธี” (2514) และ “พระธรรมโกศาจารย์” (2530) แต่ท่านก็ไม่เคยติดยึดกับยศถาบรรดาศักดิ์ใด ๆ คงให้เรียกชานเพียงนามเดียว คือ พุทธทาส โดยอ้างว่าเพื่อสะવกต่อการใช้ ง่ายต่อการจำ ทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างชาติ ลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่งคือท่านพุทธทาสค่อนข้างเป็นคนทะนงตน ไม่เคยคิดจะดึงโครงการเป็นมิติหรือร้องขอรับการสิ่งใดจากมิติ แต่ท่านเล่าว่า มักจะเป็นเรื่อง “ฟลุค” ที่มีความกਮชาวยเหลือท่านเสมอ⁴⁰ นอกจากนี้ ยังจดได้ว่าเป็น “พระหัวก้าวหน้า” ท่านเล่าว่าตอนที่มีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 ในคราวนั้น ในหมู่สงฆ์มีการเคลื่อนไหวยึดอำนาจเจ้าอาวาสที่วัดปทุมคงคา ถ้าท่านอยู่ในกรุงเทพฯ อาจจะเข้าร่วมกระบวนการนั้นก็ได้⁴¹

2.3 วิเคราะห์พุทธศาสนา

เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจอัตลักษณ์ของท่านกระจางแจ้งยิ่งขึ้น ต่อไปนี้จะได้วิเคราะห์ “พุทธศาสนา” คำว่า “จริต” คือ ความประพฤติ, กิริยาอาการ⁴² ซึ่งหมายถึงความ

ประพฤติหรือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นเป็นอาชิน หรืออุปนิสัยอันเป็นพื้นเพทางจิตของบุคคล ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค⁴³ แบ่งจิตออกเป็น 6 ประเภท คือ ราคจริต หมายถึงผู้ที่มีพื้นเพทางจิตหนักไปทางรักษาภารกิจ โภสรจิต คือคนที่หนักไปทางโภเศ ใจร่าจาย โมหจิต คือคนที่หนักไปทางโมหะ มักหลงมาย สรรพจาริต คือคนที่หนักไปทางความเชื่อ มักเป็นคนเชื่อง่าย พุทธจาริต คือคนที่หนักไปทางการใช้ปัญญาความรู้ ความคิดพิจารณา ไม่เชื่อใจร่าจาย จะเชื่อความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ และ วิตกจาริต คือคนที่หนักไปทางคิดมาก วิตกังวล กล่าวกันว่าถ้าบุคคลใดมีอุปนิสัยหรือพื้นเพทางจิตหนักไปทางใด ถือว่ามีจิตอย่างนั้น แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าจะไม่มีจิตอื่นปนอยู่ด้วย เพียงแต่ว่าถ้ามีพื้นเพหนักไปทางใดมากกว่า จะถือว่าเป็นมีจิตนั้น “เป็นเจ้าเรือน”

ท่านพุทธทาส ยอมรับว่ามีพื้นเพทางจิตหนักไปทาง วิตกจาริต และ พุทธจาริต⁴⁴ ดังที่บันทึกไว้ในอนุทินปฏิธรรมฯ ว่า หงุดหงิดง่าย กำหนดง่าย ไม่ชอบรุ่นราวย⁴⁵ บางครั้งท่านกกล่าวว่าได้รับของขวัญจากพระเจ้า ที่มอบพุทธจาริตไว้ให้เป็นเจ้าเรือน ท่านเล่าไว้ว่า “ผมคงเป็นพวกที่เรียกว่าพุทธจาริต ชอบสนุกับการคิดนึก การใช้ปัญญา มาบวชเข้ามันได้พบอันนี้ ก็เลยสนุก เป็นความสุขในการคิดนึกพิจารณา พับของแปลงพับของใหม่”⁴⁶ ในขณะเดียวกันท่านยอมรับว่าเป็นคนประ堪 “ฮิวเมอร์ลิสต์” (Humorist) คือ คนมีความโน้นข้น ชอบคิดอะไรแปลงใหม่⁴⁷ จึงเห็นได้ว่าท่านมีพื้นเพทางจิตมากกว่าหนึ่งจิตอยู่ในคนเดียวกัน ลักษณะประการแรกที่ว่าเป็น “คนวิตกจาริต” คือเป็นคนคิดมากชอบคิด ซ่างคิด ความคิดผุดขึ้นได้ง่าย มีอะไรมากระทบเพียงเล็กน้อยก็เก็บมาคิด คิดจะทำในนั่นทำนี่อยู่ตลอดเวลา แต่ปอยครั้งที่ทำไปได้เพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือยังทำไม่สำเร็จ ก็มีความคิดอันใหม่ผุดขึ้นมาอีก แล้วปล่อยให้ของเดิมค้างเต็งไว้ และลงมือทำของใหม่แทน และวนเวียนเป็นเช่นนี้อยู่บ่อยครั้ง⁴⁸ แม้แต่ในขณะป่วยเป็นไข้มาลาเรีย มีเรื่องคิดเป็นร้อยเรื่อง⁴⁹ มีอยู่บ่อยครั้งที่เห็นอะไรแล้วเก็บมาคิด เมื่อคิดได้แล้วกลัวลืม กลัวความคิดดี ๆ แบบนั้นจะไม่หวนกลับมาอีก จึงรีบบันทึกไว้ โดยอาจจะบันทึกไว้ในปฏิทิน สมุดจีก ของจดหมาย เศษกระดาษเท่าที่จะหาได้ ถ้าหาเศษกระดาษไม่ได้ เช่นตอนที่คิดเรื่องดี ๆ ออกในขณะที่เดินไปบินทบあと จะบันทึกไว้ในฝา้มือหรือบนฝาบำบัด⁵⁰ แล้วค่อยมาลอกลงในกระดาษภายหลัง (โดยปกติท่านจะพกปากกาติดตัวเสมอ แม้ขณะออกบินทบあと)

แต่ด้วยเหตุที่นอกจากจะมี วิตกจาริต เป็นเจ้าเรือนแล้ว ท่านยังมี พุทธจาริต เป็นเจ้าเรือนร่วมอยู่อีกด้วย โดยปกติวิสัยของคนพุทธจาริต จะเป็นคนฉลาด ไม่เชื่อใจร่าจาย เว้นแต่จะพิจารณาเห็นจริงด้วยตนเอง ท่านมากกล่าวเสมอว่าจะเชื่อในสิ่งที่ได้จากโญนิโสมนสิการ คือเชื่อสิ่งที่ได้จากการคิดพิจารณาอย่างแนบเบล มาหากว่าที่จะเชื่อจาก “ปรตโณยะ” อันเป็นคำบอกเล่าของผู้อื่นหรือเชื่อสิ่งที่ได้จากตำรา ดังเช่นเมื่อถูกถามว่า ธรรมะหมวดไหนที่ใช้มากที่สุดในชีวิตการปฏิบัติธรรม ท่านตอบ ว่า

ที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดก็ย่อมนิสมนสิกการ การเพิ่มพูนความรู้หรือปัญญาอันลึกซึ้งมั่นคงจากย่อมนิสมนสิกการ ไม่ว่าเรื่องบ้าน เรื่องเรือน เรื่องโลก เรื่องธรรมะ การรับเข้ามาโดยวิธีใดก็ตาม เช่น พังจากผู้อื่น อ่านจากหนังสือ หรือจากอะไรก็ตาม ที่เรียกว่าอกตัวเรา (ที่ได้จากอกตัวเราคือปรัชญา - ผู้วิจัย) พังเข้ามาพอถึงแล้ว ก็ย่อมนิสมนสิกการเก็บไว้เป็นความรู้ เป็นสมบัติ พอกจะทำอะไร จะลงมือทำอะไร ก็ย่อมนิสมนสิกการในสิ่งที่ทำให้ดีที่สุด เรียกว่าไม่ค่อยจะผิดพลาดเลย เท่าที่จำได้ในความรู้สึก อะไรที่ควรจะทำ จะได้ จะมี มันไม่เคยผิดพลาด เพราะเราเป็นคนย่อมนิสมนสิกการตลอดเวลา และรู้สึกว่าฉลาดขึ้นมาเพราะเหตุนี้ ถ้าจะเรียกว่าฉลาดนะ⁵¹

ลักษณะแห่งพุทธจิตและยึดเอาอยู่นิสมนสิกการเป็นธรรมประจามใจดังกล่าว จึงเป็น “ตัวช่วย” ควบคุมและตะล่อมให้ความคิดของท่านไม่สะบัดสะบัด ไม่ฟุ้งซ่านสูญเปล่า หรือเพ้อเจ้อเหล่านั้น หากแต่มีสติปัญญาค่อยกำกับให้ไปในทิศทางที่ต้องการ ความคิดของท่านแต่ละเรื่องจึงมีเป้าหมาย ปรากฏผลของความคิดออกมานเป็นชื่นเป็นอัน มีคุณค่าสาระและประโยชน์ ดังที่ในระยะต่อมา มีผู้นำเขียนนิตยอหัวข้อธรรมที่เป็นลายมือเขียนเหล่านี้มาวางรวมไว้ในหนังสือ 3 เล่ม คือ “พุทธาஸ්ථිත”, “พุทธาஸ්ථිත 2” และ “พุทธาස්ථිත 3” เนื้อหาทั้ง 3 เล่มประกอบด้วยหัวข้อธรรมะจำนวนนับได้เป็นร้อยเรื่อง บางหัวข้อต่อมาได้ถูกนำมาย้ายความ นำมาใช้เทคโนโลยีสื่อ แนะนำพิมพ์เป็นหนังสืออีกหลายเล่ม

ถ้าจะกล่าวในเชิงอุปมาเปรียบเทียบจะได้ว่า ท่านพุทธทาสเหมือนชาวกรีกโบราณที่มีนิสัยเป็นเด็กตลอดกาล คืออยากรู้อยากเห็นตลอดเวลา ความอยากรู้อยากเห็นช่วยให้ชาวกรีกคิดค้นศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ ได้มากมายขึ้นได ท่านก็ค้นพบสิ่งแปลกใหม่ได้มากมายขึ้นนั้น เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจอุปนิสัยส่วนนี้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น จะนำหลักฐานข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวกับ “ของเล่น” ในชีวิตประจำวันของท่านมาแสดงให้เห็นพอเป็นตัวอย่างกล่าวคือ ท่านอยากรู้อยากเห็นและสนใจในแบบทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพืช สัตว์ สิ่งของ หรือธรรมชาติอื่น ๆ รอบตัว แต่ จุดประสงค์ในการ เล่น มิใช่เพื่อความสนุกเพลิดเพลิน หากแต่เพื่อเข้าใจธรรมชาติของสิ่งนั้น ท่านเคยเล่าถึงนิสัยอยากรู้อยากลองทดลองมองดูอยู่คนเดียวที่สวนไมกซ์ใหม่ ๆ ว่า “...ก็อยากรลองไปเสียทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่อยากลองให้เสือกด งูกัด หรือให้ผีหลอก และให้ภูตหรือปีศาจมา สนใจท่าน ทั้งนี้เพื่อถือ เจ้าเป็นโอกาสสำหรับศึกษาสิ่งเหล่านั้นด้วยและทดลองกำลังน้ำใจของตนเองด้วย...”⁵² ด้วยนิสัยดังกล่าวจึงทำให้กล้ายเป็นผู้สนใจรอบด้าน เรื่องเกี่ยวกับอาหารขบขัน มีการค้นคว้าทดลอง เช่น บางสมัยท่านทดลองขันแต่ผลไม้อ่าย่างเดียว หลังทดลองแล้วท่าน

ขอร้องให้ผู้อื่นทำตาม เพราะท่านคันพบว่าทำให้เนื้อด้ำเย็นสบาย ไม่มีกลิ่นตัว สีและกลิ่นของอุจจาระไม่เป็นที่น่ารังเกียจ สรวนการฉันแต่ผักหรือเผือกนั้นยากกว่าการฉันแต่ผลไม้ เพราะในตอนแรก ๆ ร่างกายอาจจะปรับไม่ทัน ดื้อไฟธาตุหรือน้ำย่อยอาหารปรับตัวไม่ทัน อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาสังเกตและทดลองอย่างจริงจังท่านพบว่า การฉันอาหารแบบนี้ ปราสาทส้มผักจะไวขึ้นกว่าเดิมหลายเท่านัก ท่านเล่าว่า

ฉันสังเกตเห็นอย่างหนึ่งว่า ในระยะที่ฉันอาหารแบบนี้ ปราสาททางตา ทางหู และทางจมูก จะไวกว่าธรรมชาติหลายเท่านัก ... สิ่งเหล่านี้ฉันยังทราบไม่ได้ เมื่อก่อนกันว่าเป็นด้วยอำนาจของอาหารนั้น ๆ โดยตรง หรือเป็นเพราะเหตุอื่นอัน เป็นของมาจากการนั้น ซึ่งเราอาจจะทำให้เกิดขึ้นได้อย่างเดียวกันโดยวิธีอื่น. สรวน ปราสาททางลิ้นนั้น แม้จะไม่ทวีความไวมากเท่าทางตา หู จมูก แต่ก็ได้เพิ่ม ความไวยิ่งกว่าธรรมชาติด้วยเหมือนกัน...ผลไม้ที่ดีคือ กล้วย มะละกอ น้ำยำหน่า และอื่น ๆ ที่คล้ายกัน⁵³

ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น ท่านสนใจทีบเพลงเพื่อที่จะศึกษาเรียนรู้เรื่องดนตรี เล่นพิมพ์ ติดเพื่อที่ศึกษาเรียนรู้เรื่องการพิมพ์หนังสือ เล่นกล่องถ่ายรูปเพื่อที่จะเก็บรวบรวม ภาพถ่ายไว้นับพัน ๆ ภาพ รวมทั้งภาพวิชธรรมชาติ และภาพสถานที่ต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพฯ ตอนไปอนเดียท่านเคยขอร้องให้เข้าก่อสร้างนั่งร้านเพื่อที่จะถ่ายภาพก้อนเมฆ ท่านนั่งรอ อุณหานถึง 3 วัน จึงได้ภาพที่สมใจ ท่านเคยศึกษาเรียนรู้เรื่องการถ่ายภาพยนตร์ ถ่ายสไลด์ และสามารถประดิษฐ์ขึ้นส่วนของสไลด์ขึ้นใช้เอง เคยเล่นวิทยุโดยร่วมมือกับ “พระจูญ” ซึ่ง อดีตเคยเป็นช่างวิทยุสมัครเล่น สร้างเครื่องรับส่งวิทยุขึ้นใช้ในวัดได้ (แต่รู้ว่าผิดกฎหมาย จึงมิได้ทำการออกเกริกนัก) และยังรู้จักนำเข้าถ่านวิทยุที่หมดสภาพการใช้งานแล้วมา ดัดแปลงให้ใช้งานได้อีก ในตอนหนึ่งท่านได้เล่าเรื่องการทำเที่ยวและการชอบทำอะไร แปลจากชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นนัก “อิวเมอริสต์” ดังเช่นทดลองเลี้ยง ปลา กัด “ให้ถึงฝึก ถึงข้อม” โดยนำเข้าตัวผู้ที่มีลักษณะดี อ้วนพี แข็งแรง ลงไปปล่อยใน บ่อแคบ ๆ แล้วจับตัวเมียใส่ขวดหย่อนลงไปล่อ เมื่อตัวผู้เห็นก็ “วิ่งรอบ ๆ” (ว่าวนรอบ ๆ) นับจำนวนเที่ยวไม่ถ้วน เป็นการฝึกความอดทน เมื่อทดลองทำอย่างนี้ประมาณ 3 - 4 วัน ปลาตัวผู้นั้นจะล้ำสัน ตาเขียว ครีบหนา ดุร้าย พอกเอามือไปล่อ จะกระโจนกัดทันที ท่าน คาดว่าถ้านำไปกัดกับปลาตัวอื่นมันจะต้องชนะ⁵⁴ นอกจากนี้ท่านยังเล่าว่า

เคยชอบไปเที่ยวทะเล ลงเรือไปเล่นทะเล ไปปลอยทะเลเก็บเงยหลายครั้ง จัดจอม ปลวกให้เป็นระเบียบก็เคยทำมาแล้ว จอมปลวกอยู่ที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง เราย้ายมา ทำให้เป็นระเบียบ ตรงที่ ๆ เรายากให้มันอยู่ แล้วเอาแผ่นนูนวางข้างบน ทำ

เป็นต้องได้ ย้ายแล้วปลูกยังอยู่ในนั้น ต้องชุดลึกมาก แล้ว 4 คน จึงhamให้หัวข้างล่างที่อยู่ได้ดินมันตอกว่าข้างบน ข้างบนเป็นพวง ปลวกแแก้วสวนไมก์เก่าตัวสีเหลือง ๆ เป็นปลวกที่ไม่เกิดของ ย้ายมาตั้งเป็นแวง ๆ ข้างกฎิของเรา ใกล้ ๆ แต่ว่านั้นไม่พอเก็บจากที่ใกล้ออกไป บางทีก็ตาย แล้วก็เลิกรังไปก็มี⁵⁵

เรื่องเกี่ยวกับอาหาร ท่านปุงได้หลายชนิด จัดเป็นพ่อครัวชั้นดี เคยทดลองแกง ดอกลัน ثم ซึ่งไม่เคยมีใครคิดว่าจะสามารถนำมาใช้แกงได้ ท่านค้นพบว่าสรรพคุณของ ดอกลันثمแม้มีเม็ดถึงขั้นเป็นยาрабาย เด่นช่วยให้ขับถ่ายสะดวก ท่านเคยทดลองฉันข้าว โดยไม่ต้องมีน้ำ แต่ใช้มือลูบหยดน้ำค้างตามใบไม้มาเลี้ยงแทน⁵⁶ ท่านชอบศึกษาเรื่องเกี่ยวกับต้นไม้และสมพันธุ์ไม้เปลก ๆ (หมายถึงเปลกสำหรับท่าน แต่อาจจะไม่เปลกสำหรับผู้อื่น) ท่านอ่านตำราเกี่ยวกับกล้วยไม้มากมาย จนสามารถค้นพบว่าตำราเล่มใด บ้างที่มีรายละเอียดเนื้อหาถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด⁵⁷

ตามปกติท่านเป็นคนชอบเลี้ยงสัตว์ แต่คำว่า “เลี้ยงสัตว์” มิได้หมายความว่านำสัตว์มาเลี้ยง หากแต่หมายถึงสัตว์ที่มีอยู่เองตามธรรมชาติในสวนไมก์ ท่านเลี้ยงดูให้ความปลดภัยโดยวิธีต่าง ๆ เช่น แสดงอาการเป็นมิตร เมตตา จนกระทั่งสัญชาตญาณของสัตว์ได้明白ว่าจะปลดภัยเมื่อมีอยู่ใกล้ท่าน จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่ใกล้ขึ้น เกาะบนบ่าและส่งเสียงขันไปพร้อม ๆ กัน ในขณะที่ท่านกำลังแสดงธรรมให้อาหาร อาจจะเป็นอาหารที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ หรือเศษข้าวกับน้ำที่เหลือ แสดงอาการปกป่อง คุ้มครอง มิให้ผู้ใดรังแกสัตว์เหล่านั้น และ ศึกษานิสัยสัตว์ชนิดนั้น ๆ ในเบื้องต้น ๆ อย่างละเอียด ท่านถือว่าในบริเวณสวนไมก์ ทั้งคน สัตว์ พืช และธรรมชาติรอบ ๆ ตัว จะต้องอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล

มีสัตว์หลายชนิดที่ท่านทำการทดลองเลี้ยง เช่น ปลา นก แมว หมา จิงจก ตุ๊กแก เคยทดลองเลี้ยงปลาเงิน ปลาทอง ปลาดิสก์ ปลาปอมปาดัว โดยเฉพาะปลาทองเคย์ ทดลองผสมพันธุ์จนออกลูกนับพันตัว ท่านเชื่อว่าปลาบางชนิดสามารถใช้จมูกค้นหาอาหารได้ โดยท่านทดลองเอาอาหารวางไว้บนใบบัวในกระน้ำ มันสามารถใช้จมูกตอบใบบัวดูที่มีอาหารวางอยู่ และนำอาหารนั้นไปกินได้ ท่านยังศึกษาพบว่าปลาสามารถจำเสียงเท้าและแยกเสียงออก ท่านพบว่าถ้าผู้อื่นที่ไม่เคยให้อาหารมันเดินเข้าใกล้บริเวณกระน้ำมันจะไม่มาใกล้ต้อนรับ แต่ถ้าเป็นเสียงเท้าของท่านมันจะใกล้เข้ามาต้อนรับมากมาย และท่านยังพบอีกว่าปลาพอจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทกว้าง ๆ ได้แก่พวง “อาคาวิก” ชอบอยู่ประจำเป็นที่ จะยึดถือว่าสถานที่แห่งนี้ เป็น “ตัวถู ของถู” ถ้าใครลูกถ้ำเข้ามามันจะต่อสู้อย่างเต็มที่ เช่น ปลากรด ปลากิม ปลากระดี่ ปลาหม Oro เป็นต้น ส่วนอีกประเภทหนึ่ง เป็นพวง “อนอาคาวิก” ไม่ชอบอยู่ประจำเป็นที่ เช่น ตระกูลปลาตะเพียน ปลาทางแขก เป็นต้น

ท่านเคยทดลองเลี้ยงจิงจก ตุ๊กแก แล้ว พบร้าแย่เป็นสัตว์ที่หลอกง่ายที่สุด เพียง เค้าไปไม่ลืกจึงเข้ามาหา สวนอีกครั้งทดลองเลี้ยงถึง 49 ตัว พบร้าเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไม่เชื่อง⁵⁸ เคยเลี้ยงกบ นกกาห้อง นกเงือก พบร้านกเงือกคลากว่ากันหงาย ทดลองเลี้ยงไก่ตอก ไก่งวง ไก่เจ้าไก่เลือกอน ไก่ธรรมชาติ เคยเลี้ยงแมว สุนัข ทั้งสุนัขพันธุ์อัลไซเมอร์ และสุนัขพันธุ์ไทย สุนัขพันธุ์ไทยดัวหนึ่งท่านได้ตั้งชื่อว่า “สมพาล” นัยว่าเลี้ยงไว้แก้เผ็ดคนที่ชอบมาก่อนหอยของเบอร์ ถ้าใครมากขอท่านจะบอกให้ไปขอ กับ “สมพาล” ซึ่งมักกอนอยู่ในตะกร้าข้าง ๆ กาย ท่านนั่นเอง ปัจจุบันนี้ที่โรงปืน มีภาพของสุนัขที่ชื่อ “สมพาล” ปั้นอยู่กับรูปปั้นของท่านด้วย สวนสุนัขอีกดัวหนึ่งชื่อ “ไอตั๊ง” ถูกเลี้ยงไว้เพื่อทำหน้าที่นำแขกไปเที่ยวรอบบริเวณวัด ท่านเล่าว่าไไอตั๊งมันเรียนรู้โดยวิธี “ฟลุค” คือมันเรียนรู้ที่จะพาแยกเที่ยวได้เองโดยไม่ต้องมีครรภ์ ท่านใกล้ชิดกับสุนัขมากจนพบว่า การที่สุนัขอนหมอบอยู่ใกล้เราบันนี้มีได้มีวัตถุประสงค์ ที่จะคุ้มครองเราเหมือนที่เข้าใจกันทั่วไป แต่ที่มันรักและอยู่ใกล้เราเพื่อให้เราคุ้มครองมัน คือเมื่อมันอยู่ใกล้เรา มันจะรู้สึกปลอดภัย แต่เมื่อมีศัตรูจะเข้ามาทำร้ายเรา มันทำการปักป่อง เพราะมันทำไปตามสัญชาตญาณมิใช่ทำเพื่อที่จะคุ้มครองเราแต่อย่างใด

ตามที่ยกมาให้ดูเรื่องเกี่ยวกับ ของเล่นของท่านเป็นเครื่องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ท่านเป็นคนที่มี พุทธจิต และนัก อิามอริสต์ โดยแท้ คือต้องการจะศึกษาค้นคว้าหาคำ ตอบในเรื่องต่าง ๆ จากธรรมชาติในแบบมุ่งที่ผิดแพกแตกต่างไปจากคนทั่วไป โดยไม่ต้องให้มีครรภ์ครรภ์ แต่รู้ประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง รู้จากการลงมือทดลองปฏิบัติให้เห็นจริง⁵⁹

2.4 วิถีชีวิตแบบนักงานนวลดแทกผุ้ง

ในบทที่ 1 ผู้วิจัยอุปมาอุปนัยวิถีชีวิตท่านว่าเป็นเสมือนนักงานนวลดแทกผุ้ง ฉบับนี้ เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิตแบบนี้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น จะวิเคราะห์โดยสังเขปดังนี้ ในนิยายปรัชญาเรื่อง “โจนธาน ลิพิงสตัน นางนวล” (Jonathan Livingston Seagull) ผู้ประพันธ์ คือ ริ查ร์ด บาค (Richard Bach) กำหนดให้ โจนธาน หนุ่ม เป็นตัวแทนชีวิตแบบนักงานนวลดแทกผุ้ง ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งการบุกเบิกและสร้างสรรค์ของผู้ถือคติชีวิตแบบ เสรีนิยม夷ี่ยงปัญญาชน ในแต่ละวันโจนธานไม่ออกไปหากินร่วมกับผุ้ง แต่เลือกที่จะ ปลิอกอกไปฝึกบินแทน นับว่าผิดวิสัยนักงานนวลดทั่วไป ที่เห็นแก่เรื่อง การบิน สำคัญกว่า เรื่อง การกิน มันจึงถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ไม่วันผิดชอบต่อกฎเกณฑ์ของผุ้ง ถึงแม่โจนathan จะพยายามซึ้งแจงว่า

... คราวนั้นแน่ที่จะมีความรับผิดชอบเท่ากับนักงานนวลดทั้วที่คันและติดตามความหมาย ซึ่งเป็นจุดประสงค์สูงสุดในชีวิต นับเป็นเวลาพันปีที่พวกเรารู้ได้ตะกายตะกายหาแต่ปลา แต่บัดนี้เรามีเหตุและผลที่จะดำเนินชีวิตอยู่เพื่อเรียนรู้ เพื่อค้นหา และเพื่อเป็นอิสรภาพ !

ให้โอกาสแก่นักศึกษา ให้นั่งแสดงให้ท่านครุว่าตนได้ค้นพบอะไร...⁶⁰

แต่ถึงจะชี้แจงอย่างมีเหตุผลเพียงนี้ ผู้ก่อไม่รับฟัง เพราะเป็นเหตุผลที่แตกต่างไปจากวิถีคิดของผู้นั้น ฉะนั้นมันจึงถูกเรียกให้หมายความกลาง ซึ่งหมายถึงต้องกล้ายเป็น “ตัวหัวเม่” และ ถูกขับออกจากผู้ แต่ใจของคนไม่ย่อท้อ เพราะสิ่งที่มันกระทำมิได้หวังเพื่อตนเองฝ่ายเดียวหากแต่ยังหวังที่จะนำสิ่งที่ค้นพบมาช่วยฝึกฝนให้เกิดตัวอื่นอีกด้วย มันพยายามฝึกบินต่อไป หลังจากที่ทุ่มเทและมุ่งมั่นเป็นเวลานานก็ทำได้สำเร็จ มันค้นพบว่าสามารถบินได้เร็วและบินสูงกว่ากันตัวอื่น การบินขึ้นในระดับสูงและพุ่งดิ่งลงมา ทำให้สามารถจับปลาสองร้อย ๆ และปลาหลายตัวที่ว่ายอยู่ลึกถึงสิบฟุตได้ดีน้ำได้ มันไม่ เมื่อต้องอาศัยหากินกับเรือหาปลาหรือขั้นปั่งเก่า ๆ อีกต่อไป นอกจากจะค้นพบวิธีทำให้บินได้สูงและบินได้เร็วแล้ว ใจของคนยังค้นพบสัจธรรมอีกข้อหนึ่ง ว่า นกนางนวลตัวที่บินสูงที่สุด ย่อมมองเห็นได้ไกลที่สุด⁶¹

ถ้าจะย้อนกลับไปดู ท่าที ของมวลนุชชยชาติตั้งแต่อดีตมาดูบ้าง จะพบว่ามี ท่าทีแบบนี้อยู่เสมอ มวลนุชชย์ประเท่านี้ ต่างพยายามดันออกจากรอบ หรือเปลี่ยนกฎเกณฑ์ที่เห็นว่าไร้ค่า เพื่อที่จะก้าวออกไปแสวงหาสิ่งใหม่ที่เชื่อว่าดีกว่า แต่การปฏิเสธวิถีเก่า ๆ ถือว่าเป็นความเสียของย่างหนึ่ง เพราะอาจจะถูกมองอย่างแปลกแยก (Alienation) ถูกกล่าวหาว่าไม่รับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์สังคม เป็นคนเจ้าปัญหา เสียงที่จะถูก คว้ามาตรา ได้ง่าย แต่ถ้าไม่เลือกมองเฉพาะแบ่งลับเพียงด้านเดียว จะพบว่าผู้ที่จะทำอะไรประสบความสำเร็จได้นั้น คุณสมบัติสำคัญประการแรก ๆ คือจะต้องกล้าแตกผู้ ไม่ขาดก้าวความผิดหวังเจ็บปวด เพราะการกล้าแตกผู้เป็นลักษณะที่ควบคู่กับการค้นพบสิ่งใหม่ ๆ เสมอ ถ้าในหมู่นุชชยชาติไม่มีคนประเท่านี้อยู่บ้าง คนอย่างโคลัมบัสจะไม่เกิดขึ้น การค้นพบฟ้าใหม่ โลกใหม่ และการบุกเบิกแสวงหาจะเป็นไปไม่ได้

ถ้าจะย้อนกลับมาดู “วิถีแห่งพุทธศาสนา” จะพบว่าท่านเป็นผู้ที่เชื่อม ท่าที แตกผู้ ก้าวคือ ท่าทีปฏิเสธและเปลี่ยนวิถีที่ใช้ศึกษาภัยในหมู่สงฆ์มั่นั่น ไม่ยอมรับวิถีศึกษาบาลี และการศึกษาพระภิกษุธรรมแบบนั้นบกเม็ดมะขามหรือ “อภิธรรมรังหนู” (ดูคำอธิบาย บทที่ 1 ข้อ 1 หน้า 5) ไม่ยอมรับการตีความธรรมะแบบเดิม ๆ ฯลฯ หลังจากแลหน้าเหลี่ยว หลังรอบด้านแล้ว ท่านสรุปกับตนเองว่าหนทางเดียวที่จะทำการนี้ และสร้าง คุณค่าแห่งพุทธศาสนาให้ปรากฏเป็นจริงได้ จะต้องแตกผู้ออกไปศึกษาและทดลองตามแนวทางที่เชื่อมั่นอย่างจริงจัง เพราะกรุงเทพฯ ไม่ใช่สถานที่ที่จะค้นพบความบริสุทธิ์ ชีวิต “พระเมือง” ที่กรุงเทพฯ มักถือเอาศักดิ์ว่าเป็นจุดหมายของศึกษาปริยัติธรรม ท่านจึงต้องการที่จะเป็น “นกเดือน” (พระเดือน - พระบ้าน - พระบ่า) ที่ใบบินอย่างอิสระมาก กว่าที่จะต้องบินวนเวียนอยู่ใน “กรงแข้ง” แบบเดิม ๆ ดังที่ท่านกล่าวอีนันถึงการดำเนิน

วิชีชีวิตแบบนี้ลดลงมา ว่า

เป็นพระเกี้ยวนเหมือนกันกวนคงส์
เป็นอิสระอยากผลลัพธ์คุมได้
เอ็นดูฉบับให้ฉบับเป็นพระเกี้ยน
มดแมลงแสดงธรรมอยู่จำเจ

ย่อ้มบินตรงไปได้ทิศไหน ๆ
ก็ผละได้ทันใจไม่อัดแอ
มีหมูไม่มีเป็นเพื่อนทุกกราแส
ไฟเราะแท้ไม่มีเบื้องเหลือกล่าวເອຍ⁶²

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงตัดสินใจเดินทางกลับบ้านเกิด ลงมือศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อที่จะก้าวตามรอยพระอรหันต์ ใช้วิชีวิตแบบ “พระป่า” เมื่อในสมัยพุทธกาล คือดำรงชีวิตอย่างสมถะและใกล้ชิดกับธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้ เพื่อที่จะสร้างเส้นทางสายสวนไมกรซ์ให้แจ้งได้ ท่านได้แสดงอุดมการณ์แบบนี้ไว้ในจดหมายที่เขียนถึง “นายธรรมทาส” ว่า “...การมาบ้านของฉันยังบอกไม่ได้ในเวลานี้ให้แน่นอนนัก คือฉันได้เปลี่ยนความเห็นจากเดิมอย่างเด็ดขาดแนวใจลงไปแล้ว เนื่องแต่เป็นโชคดีที่ฉันได้พบคัมภีร์ดี ๆ พoth ที่จะให้ฉันตัดสินใจได้อย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากรุงเทพฯ ซึ่งฉันคิดว่าควรจะอยู่เป็นการออกครั้งสุดท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สังฆจากการบวณทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว และจะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียบร้อย เป็นการฟื้นความจำและได้หลักธรรมพoth ที่จะเชื่อว่าการค้นคว้าของฉันไม่ผิดทางแล้ว ก็จะทิ้งตำราที่ฉันเคยรัก และขอบหัวมาแล้วโดยไม่มีเหลือเลย มีชีวิตอย่างปลดไปรังและเป็นอิสระที่สุด เพื่อค้นหาความบริสุทธิ์และความจริงต่อไป และไม่แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน หากว่าค้นลำพังเองก็ไม่พบแม้แต่เบื้องต้นแล้ว จึงคิดว่าจะไปスマกมกับพวกที่อาจเป็นเหตุแห่งการค้นคว้า เช่น พวกโยคีในอินเดีย; ตามที่คิดไว้ บัดนี้กำลังรออยู่ว่าจะได้ที่สังฆที่ไหน อาศัยสักชั่วคราว เพื่อจัดการกับตำราสัก ๕ - ๖ เดือน...”⁶³

อีกตอนหนึ่งท่านเขียนว่า “...เราเดินตามโลกตั้งแต่น้ำที่เกิดมา จนถึงนาทีที่มีความรู้สึกนี้ ต่อไปนี้เราจะไม่เดินตามโลก และลาโลกไปค้นหาสิ่งบริสุทธิ์ ตามรอยพระอริยะที่ค้นแล้วจนพบ หากเราขึ้นเดินตามโลกและการเดินตามหลังโลก ตามหลังอย่างไม่มีเวลาทัน ถึงแม้ว่าเราจะได้เกิดอีกตั้งแสนชาติก็ดี บัดนี้เราไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป จะอาศัยโลกสักแต่กาย ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระจากโลกอย่างที่สุด เพื่อเราจะได้พบความบริสุทธิ์ในขณะนั้น

รายังพบอิกว่าการเป็นห่วงญาติพี่น้อง เพื่อนและศิษย์ เป็นการทำลายความสำเร็จแห่งการค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามจะหามาให้แก่พ่อแม่พน้องที่เรากำลังเป็นห่วงอยู่นั้นเอง ขึ้นเป็นดังนี้เราคงตายเสีย

ก่อนเป็นแน่ เราชำทำตามอย่างพระพุทธเจ้า ตามคำบอกรเล่าของพระองค์เองว่า พระองค์คือก้นหัวความบริสุทธิ์ ทั้งขณะที่พ่อแม่พื้นของน้ำตาเต็มหน้า เพราะไม่ oily ให้จากไป (ในบาลีแห่งยังไม่พบการหนีออกจากบวช) การที่เราปลงตากเช่นนี้ เป็นการทำให้เราพรีชั่นอิกเพลางหนึ่ง และหวังว่าพ่อแม่พื้นของของเราคงปลงตาก เช่นเดียวกัน แม้ว่าวางที่เราจะต้องจาก จนไม่อาจพบกันเลยก็ได้...”⁶⁴

ต่อมาท่านได้เขียนจดหมายถึง “นายธรรมทาส” อิกฉบับหนึ่ง ก่อนที่จะจาก กรุงเทพฯ โดยได้ประวัติเหตุผลที่ตัดสินใจเลือก “ใช้ยา” บ้านเกิดเป็นสถานที่ทดลอง อดุลภารณ์ ว่า “...ฉันก็มีดีแปดด้าน ไม่รู้ว่าจะไปขออาศัยสถานที่ที่ไหนเพื่อการศึกษา ของเรางึงจะเหมาะสม นอกจากบ้านเราง และไม่มีที่ไหนออกจากบ้านเรา คือที่ พุ่มเรียง ก่อนที่อื่น จึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือรอบกวนในบางอย่าง คือต้องมีผู้ช่วยให้ได้โอกาสเรียนมากที่สุด และใคร ๆ จงถือเสียว่า ฉันไม่ได้กลับมาพากอยู่ที่ พุ่มเรียงเลย การกินอยู่ข่รอบกวนให้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมสักเล็กน้อย คือ ถ้าไม่อาจทำอย่างอื่น ข้าวที่จะใส่บาตรจะคลุกน้ำปลาเสียสักนิดก็จะดี ลูกศิษย์ของ พระพุทธเจ้า จะไม่รับกวนอย่างอื่นอีกเลย ฉันเป็นผู้พิสูจน์ให้เพื่อนกันเห็นว่า พระ อรหันต์แบบทั้งหมดมีชีวิตอยู่ด้วยข้าวสุกที่หุงด้วยปลายข้าวสารหักและราดน้ำส้ม หรือน้ำผักดองนิดหน่อยเท่านั้น เราลองกินข้าวสุกของข้าวสารที่เป็นตัวและน้ำปลา ก็ยังตีกันว่านำส้ม และเรากินอยู่เดียวันรู้สึกว่าไม่มีการขัดข้องเลยที่จะกินต่อไป...”⁶⁵

เมื่อเบรี่ยบเที่ยบกับวิธีชีวิตแบบ โจนานthan หนุ่ม จะพบว่ามีวิถีแบบเดียวกันในแต่ ที่ว่า ชีวิตแบบโจนานthan เป็นสัญลักษณ์ของผู้บุกเบิกเสวงหา จนค้นพบวิธีบินได้สูง บินได้ เร็ว เสวงหาปลาในน้ำลึกได้มากกว่ากันก็ตัวอื่น และยังค้นพบสัจธรรมที่ว่า ผู้ที่บินสูงที่สุด ย่อมมองเห็นได้ไกลที่สุด ส่วนท่านพุทธทาสเป็นสัญลักษณ์ของภิกษุปัณณูชาชน ผู้ไม่ เดินตามหลังโลก ไม่ยอมลดตนลงเป็น “พวกรถสองบัตร” (ขอบทำอะไรตามผู้อื่นโดย ไม่รู้เรื่องรู้ราว) ผู้สร้างเส้นทางสายสวนโมกข์ ผู้บุกเบิกเสวงหา นำเสนอความคิดเปลกใหม่ ผู้นำหลักคำสอนในพุทธศาสนามาตีความประยุกต์ให้ โดยไม่ต้องคำนึงถึง ครอบ ของ ความเป็นถาวรสิ่ง หมายความ เช่น หรือในภาษาอื่นใด ขอเพียงแต่ให้สามารถนำมาใช้ ประโยชน์ได้จริงทำของเดียวกับหลักการของพวกร “ปฏิบัตินัย” ที่ว่า สิ่งที่ถูกคือสิ่งก่อให้ เกิดประโยชน์ (Truth as what works) (ดู รายละเอียดบทที่ 2 ข้อ 1.3 หน้า 33 - 34)

2.5 อุปสรรคปัญหา - แนวทางแก้ไข

เป็นธรรมดายของงานบุกเบิกเส้นทางสายแยกใหม่ ย่อมเผชิญอุปสรรคหลากหลาย ดังจะนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง เพื่อซึ่งให้เห็นภูมิปัญญาของท่านโดยสังเขป ดังเช่น ในตอน

บุกเบิกสวนโมกข์ (พุ่มเรียง) จะเห็นว่าสถานที่แห่งนี้แต่เดิมที่เคยเป็นวัดร้างมากกว่า 80 ปี สภาพทั่วไปเป็นป่ารกที่เต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน แต่นั้น โดยเฉพาะชาวไทยมุสลิมที่อาศัยอยู่ใกล้บริเวณวัด ถือว่าเป็นที่เก็บของป่าและล่าสัตว์ ครั้นเมื่อท่านเข้ามาครอบครอง ย้อมเกิดการเผยแพร่หน้าระหงักัน ดังเช่นคราวหนึ่ง เมื่อท่านห้ามให้เข้ามาล่าสัตว์ ถูกตอบโต้ว่า “ภาษาของท่าน นกพกนี้อยู่ได้ แต่ภาษาของพากผู้คน จะต้องจับไปแกงกินให้หมด”⁶⁶ ขณะนั้น เพื่อที่จะแก้ปัญหาจึงก่อสร้างตัวอักษร เช่าที่วัด จากกรรมการศาสนาในระยะยา (ปีละ 2 บาท) การกระทำดังกล่าว อาจจะเห็นเป็นเรื่องแปลกสำหรับคนทั่วไป เพราะ พระเช่าวัด เป็นที่อยู่อาศัย แต่ถ้าพิจารณาด้วยเหตุผล คงจะเป็นเพราะต้องการหงันสถานที่แห่งนี้ไว้เป็น ห้องทดลองทางจิต และเพื่อที่จะมิให้ผู้ใดมาрабกวน จึงต้องอ้างสิทธิ์ตามกฎหมายโดยวิธีเช่าที่ การแก้ปัญหาโดยวิธีนี้แม้จะไม่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดในทางปฏิบัติ แต่เป็นเกราะป้องกันไว้ชั่วนานี ก่อน ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาแก้ปัญหาที่มองการณ์ไกล

ครัวอยู่ที่นี่มาได้ระยะหนึ่ง เริ่มเห็นปัญหาใหม่ คือ สถานที่คับแคบ ไม่เหมาะสมที่จะขยายให้เป็นห้องทดลองเต็มรูปแบบ จึงแก้โดยขับขยายไปทิศบริเวณวัดฐานรากไว้ โดยข้อเนื้อที่ถึง 310 ไร่ การที่ พระซึ่งที่ดินสร้างวัด ถือว่าเป็นเรื่องแปลกอีกเช่นกัน แต่ถ้าวิเคราะห์ระบบคิดของท่าน (ด้วยหลักเหตุผลและหลักประสิทธิภาพของการปฏิบัติได้จริงของพากเชื่อมนัยและปฏิบัตินัย) คงจะเป็นไปได้ว่าที่ต้องทำเช่นนี้ เพราะต้องการจัดปัญหาที่อาจจะตามมาภายหลัง เช่น การต้องย้ายท้องสิทธิ์ การถูกทางถามถึงความชอบธรรมที่ทำอะไรแปลก ๆ ตามวิธีของท่าน แต่ครัวเมืองขึ้นและดำเนินการในที่ดินของตนเอง จะช่วยลดแรงเสียดทานลงไปได้อีกเป็นหนึ่ง แล้วจะช่วยให้การก้าวนำทางเป็นไปได้ราบรื่นขึ้น จึงถือว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาที่มองการณ์ไกลอีกหลุทธ์หนึ่ง

การมีเนื้อที่กว้างขวางก่อให้เกิดปัญหาต่อการดูแลและพัฒนา เพราะต้องใช้แรงงานและทุนทรัพย์มาก ท่านจึงแก้โดย สร้างเครื่องข่ายขยายความร่วมมือ ระหว่างวัดกับบ้าน โดยกำหนดเป็นแกนนำให้บริการและช่วยเหลือชาวบ้านในหลากหลายรูปแบบ ในชั้นแรกพยายามบำเพ็ญตนเป็น ผู้ให้ เพื่อที่จะถูกยอมรับ ในภายหลัง โดยให้ชาวบ้านหอบริษัทถ่ายชาม จอบ เสียม ปีบหานน้ำ ขันไส่น้ำ เมื่อชาวบ้านจีบป่วย จะไปเยี่ยมเยียน ถ้าไม่ไปด้วยตนเองก็ส่งผู้อื่นเป็นตัวแทน บางครั้งนำยาไปบริการ เช่น เมื่อใกล้ถูกเก็บเกี่ยวข้าว ชาวบ้านมักจะป่วยเป็นไข้มาลาเรียกันมาก จึงนำยาคุนินไปแจกให้รับประทานเพื่อป้องกันไว้ก่อน หรือบางครั้งแยกยาแอลไฟริน ส่วนเด็ก ๆ เป็นคุณธรรมชาติยาสีฟัน นำยาสีฟันจัดกิจกรรมได้ ๆ จะให้ความช่วยเหลือ ถ้ามีปัญหาข้องใจทางกฎหมาย จะช่วยตอบค้ำถามและบริการเท่าที่พึงกระทำได้ เช่น ช่วยร่างและ

พิมพ์หนังสือสัญญาซื้อขาย นอกจากราชบ้านนี้ ยังช่วยตั้งชื่อให้เด็ก ในส่วนของคนไทยที่มาหาด้วยเงินไม่ได้ จะตั้งชื่อส่งไปให้ทางไปรษณีย์ โดยถือหลักในการตั้งชื่อว่า จะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องไวยศាសตร์ แต่คำนึงถึงความถูกต้องทางภาษา

ครัวชาวบ้านเริ่มครัวทรายและหันมาเป็นเครือข่ายมากขึ้น ท่านเปลี่ยนสภาพมาเป็นผู้รับ กล่าวคือ ชาวบ้านช่วยกันพัฒนาวัด ช่วยตัดถนน ลอกคลอง ขุดบ่อน้ำ ทำทางเดิน แต่ที่ท่านหมั่นฝึกฝนให้เป็นประจำคือ สอนให้สามารถต์เปล และให้ดำเนินวิธีชีวิตตาม เส้นทางแห่งธรรม⁶⁷ การสร้างความสมพันธ์อันดีระหว่างวัดกับบ้าน ผลักดันเป็นผู้ให้และผู้รับดังว่า “ก่อให้เกิดความร่วมมือและเอื้อผลประโยชน์ต่อกัน สมดังคำกล่าวที่เคยได้ยินกันว่า “วัดจะดีมีหลักฐาน เพราะบ้านช่วย บ้านจะสวยก็เพราะวัดดูดี สีย บ้านกับวัดผลัดกันช่วยอำนวยชัย ถ้าขัดกันจะบรรลุทั้งสองทาง”

การแก้ปัญหาขาดแคลนฟิมือผู้ที่จะช่วยพัฒนาวัดอีกวิธีหนึ่ง คือจัดให้มีการบวช 2 รูปแบบ คือ แบบ ห่มเหลือง กับ ไม่ห่มเหลือง การบวชแบบห่มเหลืองเหมือนการบวชทั่วไป แต่แบบไม่ห่มเหลืองเป็นวิธีของท่านโดยเฉพาะ จะนำวิธีนี้มาใช้ในกรณีที่เห็นว่าผู้นั้นฟิมือเชี่ยวชาญเรื่องหนึ่งเรื่องใด หาผู้ทัดแทนได้ยาก ท่านเห็นว่าถ้าให้บวชแบบไม่ห่มเหลือง คือ ออยู่อย่างบวชแบบไม่บวช จะสำเร็จประโยชน์กว่า เพราะนอกจากสามารถศึกษาปฏิบัติธรรมได้เหมือนพระแล้ว ยังปฏิบัติภารกิจแบบชาวบ้านได้ด้วย เช่น งานพัฒนาสวนไมก์ ขับรถเกลี้ยดิน ตัดหญ้า ชุดสระ เป็นต้น⁶⁸

การแก้ปัญหาบางเรื่อง ท่านนำ หลักได้บ้างเสียบ้าง (Give a little, get a little) มาใช้ ดังเช่นกรณีของการตัดถนนสายเอียงผ่านหน้าสวนไมก์ เมื่อรถแล่นด้วยความเร็วสูงอาจส่งเสียงดังรบกวนผู้ที่กำลังปฏิบัติธรรมได้ แต่เมื่อเจ้าหน้าที่กรมทางหลวงมาขอคำปรึกษาว่าจะให้ตัดถนนผ่านได้หรือไม่ ท่านไม่ขัดข้อง เพราะเห็นว่าแม้จะเสียความสงบเงียบ แต่จะได้ความสะดวก กลับคืนมา ช่วยให้ผู้คนจากเดนไอล ไป - มา ปฏิบัติธรรมสะดวกยิ่งขึ้น หรือในอีกกรณีที่ผู้คนมาร่วมปฏิบัติธรรมเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ท่านยอม เสียบ้าง โดยยินยอมให้มีการตัดต้นไม้เพื่อปรับเพื้นที่สร้างหอพักเรือนอน แต่จะ ได้บ้าง คือ ผู้คนเหล่านี้ทั้งนิสิต นักศึกษา และประชาชน ได้พักอาศัยขณะมาร่วมปฏิบัติธรรมคราวละมาก ๆ ได้

การบุกเบิกเส้นทางสายสวนไมก์ ต้องเผชิญปัญหาที่ค่อนข้างคุณแรงเรื่องหนึ่ง คือ การขัดแย้งกับกลุ่มนักอภิธรรมและแนวร่วม อันที่จริงถ้าจะย้อนดูลำดับที่มาของหลักคำสอนในพุทธศาสนา จะพบว่าเริ่มต้นจาก “พระสูตร” แล้วตามด้วย “พระวินัย” ส่วน “พระอภิธรรม” มีขึ้นภายหลังจากพระองค์สสด์จดับขึ้นเป็นพินิพานหล่ายร้อยปีแล้ว⁶⁹ แต่ในประเทศไทยยอมรับกันว่าพระอภิธรรมเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกด้วยเช่นกัน⁷⁰ การที่ท่านพุทธทาสวิพากษ์พระไตรปิฎกสวนที่เป็น “พระอภิธรรม” ว่า ไม่อยู่ในรูปแบบของ

พระวจนะโดยตรง แต่ถูกพระสังคิติการอาจารย์นำมาร้อยเรียงให้อยู่ในรูปแบบของพระวจนะ โดยท่านซึ่งให้เห็นข้อพิรุธบางประการ เช่น (1) ในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 และ 2 พุทธถึงแต่ ธรรม กับ วินัย โดยมิได้พูดถึง อภิธรรม (2) พระอภิธรรมอ้างถึงพระไตรปิฎก ในสมัยที่ยังไม่มีพระไตรปิฎก เช่น เมื่อ “พระจักรขบูล บัวแล้ว อ้างว่าพระพุทธเจ้าตรัสให้เปรียนพระไตรปิฎก ทั้งที่สมัยนั้นยังไม่มีพระไตรปิฎก (3) เค้าโครงเรื่อง เนื้อหา ถ้อยคำ ใช้ภาษาซ้ำยกกว่า ต่างกว่า หลังกว่า สำนวนที่ใช้ในพระสูตรตันตีปิฎก (4) ก่อนที่พระพุทธเจ้า จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน เพียงตรัสว่าถ้าสังสัยในคำสอน ให้นำไปตรวจสอบกับ พระสูตร และ พระวินัย มิเคยให้ตรวจสอบกับ พระอภิธรรม⁷¹ นอกจากนี้ท่านยังซึ่งให้เห็นความเข้ากันไม่ได้กับหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนา (ผิดหลักแห่งความสอดคล้องของพวกรื่อมนัย) เช่น กล่าวถึง สรรศ์ ในแห่งสถานที่ว่าเป็นเสมือนที่ประทับของเทวดา และสอนให้คนทำความดีเพื่อไปเกิดบนสรรศ์ ท่านวิพากษ์ว่าในอีกหลายที่กลับกล่าวว่าพระเทวดาทั้งพญาภิมหาจุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อที่จะได้พบพระพุทธ พระธรรม พระสัทธรรม เพราะสิ่งนี้ไม่มีบนสรรศ์ และยังวิพากษ์ว่าโดยหลักการพื้นฐานของศาสนาพุทธ สอนให้ออกจากภัย แต่สรรศ์เป็นศูนย์รวมภัยขั้นสุดยอด ถ้าทรงสอนแบบนี้จริงแสดงว่าสอนในสิ่งที่ขัดแย้งกันเอง (Self-contradiction) ด้วยเหตุนี้ท่านวิจารณ์ว่าสรรศ์เป็นเพียง ภาวะจิต ที่ท่านเรียกว่า สรรศ์อยู่ในอก นรกรอยู่ในใจ มากกว่า

ข้อวิพากษ์ต่อไป ๆ เหล่านี้ได้นำมาซึ่งความขัดแย้ง เพราะนักอภิธรรมถือว่าพวกรตโนถูปในสถานภาพที่เหนือกว่า กว่าจะสอนผ่านเปรียญธรรมประโยค 8 หรือ 9 เป็นเรื่องยากเย็นแสนเข็ญ คนจำนวนน้อยเท่านั้นที่สามารถทำได้ จึงทิ้กทักเอาเองว่า Zimmerman คือผู้ที่พิชิตชัยชนะอย่างเดียว ลามาวิจารณ์พระไตรปิฎก ปัญหากินแหงแคลงใจนี้สะสมเรื่อยมาจนกระทั่งถึงขั้นแตกหักเมื่อท่านพุทธทาสได้รับเชิญให้ไปแสดงปาฐกถาธรรมเรื่อง คันธาระ (เนื้อร่วมในพระไตรปิฎก) ที่ประเทศสหภาพพม่า (เมียนมาร์) เมื่อปี พ.ศ. 2498 พระอภิธรรมถือว่าถูกตอบหน้าและเป็นการทำลายกันเลยที่ดียิ่ง⁷² จึงทำให้เรื่องบานปลาย และพยายาม “ดิสเครดิต” (ลดความน่าเชื่อถือ) ท่านทุกวิถีทาง โดยกล่าวหาว่าท่านพุทธทาสตีความธรรมะผิดพลาดอยู่เสมอ

จากความขัดแย้งนี้ ทำให้นักอภิธรรมและแนวร่วมทั้ง 3 กลุ่ม⁷³ คือ (1) นักอภิธรรมที่เรียนตามหลักสูตร มีพระพิมลงกรณ์ เป็นแกนนำ (2) ครูสอนอภิธรรมที่เป็นคณฑ์สัตต์ มี อนุสาสิกาแนบ มหาบูรนาน เป็นแกนนำ และ (3) มูลนิธิกิตติวุฒิโภ มี พระกิตติวุฒิโภ เป็นแกนนำ ได้ร่วมมือกันจัดตั้งมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ พระพิพัฒน์ปริญญา ฟ้องร้องท่านพุทธทาสต่อพระธรรมในข้อหาคอมมิวนิสต์ ส่วนพระอนาคต เสนาขันธ์ นักศึกษาอภิธรรมท่านหนึ่ง ได้โ久มตีท่านอย่างรุนแรง เช่นกัน (ดูรายละเอียดบทที่ 1 ข้อ 2 หน้า 10 - 11)

เมื่อเชิญกับปัญหาแบบนี้ ท่านจึงแก้ไขโดยทุ่มเทศึกษาค้นคว้าภาษาบาลี เพื่อสืบค้นลึกลงที่ท่านคิดว่าเป็น “ของจริง” จากพระไตรปิฎก แล้วตรวจสอบด้วย บรรทัดฐาน อุดมการณ์ และ บรรทัดฐานมาตรฐานมาตรการ ตามที่กล่าวแล้ว (ดู บทที่ 2 ข้อ 2.1 - 2.4 หน้า 37 - 44) เพื่อที่จะใช้เป็นข้อปักป้องระบบคิดของตน ในบรรดาข้อกล่าวหาของนักอภิปรามได้ถูกรวบรวมไว้ แล้วลงมือตอบโต้แบบรายยอดตามวิธีการที่ท่านเรียกว่า นำธรรมะน้ำมา ชำระธรรมะโคลน และด้วยความเพียรพยายามที่จะฝ่าฟันอุปสรรคให้ได้ จึงทำให้ท่านแทรกชานภาษาบาลีมากพอก็จะต่อกรกับพวกเบรียญธรรมปะโยค 8 - 9 ได้อย่างเต็มภาคภูมิ ในระยะหลังแม้จะไม่ถูกกล่าวหาว่าเปลบลาลีผิดพลาด แต่ก็ถูกกล่าวหาว่าเป็น “พวกนกคอก” (Unorthodox)⁷⁴ ขอบทำอะไรไม่เหมือนชาวบ้าน เปลบลาลีไม่เหมือนคนอื่น

นอกจากนี้ การนำเสนอธรรมะด้วยกระบวนการทัศน์แปลกใหม่ ต้องเชิญปัญหาถูกเข้าใจผิดอยู่เสมอ ท่านจึงแก้ไขโดยหลักหลาຍวິທີ เช่น การพูดให้ฟัง ทำให้ดู อูຍให้เห็น เย็นให้สมผัส ชวนให้คิด ในม่านให้ทำตาม⁷⁵ (ดู บทที่ 6 ข้อ 1.8 หน้า 196 - 198) เช่น การตักบาตรและฉันข้าวแบบสาอิต (ฉบับตามเม瓦) เพื่อสะท้อนให้เห็นบรรยายกาศสมัยพุทธกาล โดยวางบานตรไว้บนแผ่นหินที่ลานพินโค้ง แล้วให้นำข้าวปลาอาหารมาใส่ป่น ๆ กัน (ของหวานวางในฝาบาตร) สำนักข้าวที่เหลือจะไม่เหลือง แต่จะนำมาใส่รวมในหม้อเดียวกัน (ดูรวม ๆ คล้ายกองขี้คaway) แล้วอุ่นไฟให้เดือด เรียกว่า GANGROM เพื่อที่จะนำกลับมาจันอิกภายในหลัง⁷⁶ ในวัน ฉันข้าวแบบสาอิต ท่านนำกิจชุเป็นข้าวด้วยมือ สปดาห์ละ 1 วัน เช่น ในวันพระหรืออาจจะเป็นวันเสาร์ ส่วนวันอื่น ๆ ฉันแบบรถไฟ คือนำอาหารใส่ภาชนะล้อเลื่อนแล้วเลื่อนไปเมื่อไปถึงตรงหน้ากิจชุได้ก็ตักไว้เท่าที่จำเป็น ในโอกาสครอบครัววันเกิดให้ถือว่า เป็น วันล้ออายุ ท่านซักชวนร่วมกันอดอาหารเป็นที่ระลึก เพื่อฝึกความอดทนและซักฟอก จิตให้สะอาดเป็นกรณีพิเศษ 1 วัน โดยให้ดื่มน้ำปานะแทน⁷⁷ การแก้ปัญหาอุบากอุบากลิการ ขอบคุยกันระหว่างที่พระกำลังฉันข้าว ท่านทำโดยให้สาวมนต์แปลจนกระทั่งพระฉันเสร็จ⁷⁸

ตามที่ยกมาให้ดูนี้ เป็นเพียงตัวอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกี่ยวกับอุปสรรคและแนวทางแก้ไข ซึ่งถ้าจะว่ากันตามความเป็นจริง การบุกเบิกเส้นทางสายส่วนโมกข์ ล้วนเป็น การใช้ภูมิปัญญาเพื่อเข้าชนะอุปสรรคและการแก้ปัญหาทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ในบทต่อๆ ไป

2.6 ย่างเข้าสู่วัยสนธยา - ละสังฆาร

การที่จะแగะรอยพุทธทาสอัลักษณ์โดยไม่กล่าวถึงชีวิตในวัยสนธยาดูเหมือนว่าจะเป็น “ภาพลักษณ์” ที่เติมต่อไม่เต็ม ฉะนั้น ในข้อี้จะกล่าวถึงโดยสังเขป ถ้าจะนับย้อนหลัง ตั้งแต่เริ่มนูกเบิกสวนโมกข์พุ่มเรียงเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 จนกระทั่งลະสังฆารเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 ถือว่าท่านได้ดำเนินงานด้านพุทธศาสนาเป็น

ระยะเวลาภานุกิจ 50 กว่าปี (ในขณะที่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นนาย เผยแพร่ศาสนาเพียง 45 ปี) ท่านหุ่มเหตุตามอุดมการณ์มาตลอด ไม่ว่าจะเป็นงานด้านสถานที่ การศึกษาสั่งสอน งานเขียนหนังสือ ฯลฯ จนกระทั่งวัยสักว่าเนินอย่างล้า (ด้านร่างกาย) เมื่ออายุได้ 65 ปี ลูก นั่ง ยืน เดิน ไม่สะดวก ในบางช่วงที่เขียนหนังสือไม่ไหว ก็เปลี่ยนเป็นพูดลงม้วนเทป แล้วนำไปถอดเทป และจัดพิมพ์ออกต่อหนึ่ง ในระหว่างนี้เจ็บไข้ได้ป่วยหลายครั้ง แต่ท่านมีหลักในการดูแลตนเอง แล้วได้แจ้งให้แพทย์ผู้ดูแลทราบว่า ขอให้ครอบชาติรักษาตัวมั่นเอง ได้แค่ไหนก็เอาแค่นั้น ไม่ต้องการให้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางด้านการแพทย์เข้ามาวุ่นวายกับชีวิตของท่านมากนัก ไม่ต้องการพาสังขารหนีตาย ไม่ต้องการตายอย่างไร้ศักดิ์ศรีในขณะที่มีเครื่องมือทางการแพทย์ระไรงะยางเต็มไปหมดซึ่งผิดวิสัยแห่งศิษย์ตถาคต⁷⁹

จนกระทั่งเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2536 ขณะที่กำลังเตรียมงานที่จะพูดเนื่องในวันล้ออาสาที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2536 ท่านล้มป่วยจนไม่รู้สึกตัว คณะแพทย์ลงมติให้นำส่งโรงพยาบาลศิริราช ที่กรุงเทพฯ หลังจากรักษาตัวอยู่ 45 วัน อาการทรุดหนักสุดที่จะเยี่ยวยาได้ คณะแพทย์จึงอนุญาตให้นำกลับสวนโมกข์ และท่านได้ลัษณะเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 ท่านได้ทำพิธีกรรมให้จดังานศพตามแบบอย่างของธรรมป่าลະ (ศิริเทวมิตร ธรรมป่าลະ) ที่ให้ทำแบบเรียบง่ายที่สุด (ดูบทที่ 4 ข้อ 13 หน้า 135 - 136 ประกอบ) และนำอธิปเปร Geb ไว้ใต้ฐานพระพุทธชูปในศาลาธรรมโถมหัตถ์ร่วมกับให้เก็บไว้ในบ้านที่เดิมที่บ้าน ส่วนองค์การให้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน นำไปปล่อยที่ซ่องหมู่เกาะอ่างทอง (อำเภอเกาะสมุย) ที่เข้าประสงค์ (คำจากท่าชนะ) และที่ตันเนาຕาปี ที่เขาสาม (อำเภอพนม) แห่งละหนึ่งส่วน⁸⁰ และต้อมผู้ที่ได้รับมอบหมายตามพินัยกรรม ก็ได้จัดการมาปันกิจสร้างของท่าน เมื่อวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2536 (วันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10 ตรงกับวันเยี่ยมสวนโมกข์) และดำเนินการทุกอย่างให้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในพินัยกรรม

หลังจาก แกะรอยพุทธทาสอัลกัณณ์ และนำหลักฐานข้อมูลมาประมวลกันเข้า พอจะวิเคราะห์ให้เห็นระบบคิดและเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เลือดต่อการใช้ภูมิปัญญาการทำสุ่นื้อรวมได้ว่า ท่านเป็นทั้งนักคิด นักปฏิบัติ นักบุกเบิกแสวงหา และนักคั่นคว้าทดลอง (นักเชื่อมนัย นักสมนัย และนักปฏิบัตินัย) อุญญานในคนเดียวกัน ประกอบกับเป็นผู้มีอุดมการณ์และความเชื่อมั่นศรัทธาต่อพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า และมุ่งมั่นที่จะนำเอาหลักคำสอนนั้นมาเผยแพร่ต่อมวลมนุษยชาติ อีกทั้งท่านมีพรสวรรค์ในการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ โดยวิธีที่แปลกใหม่ไม่ซ้ำแบบใคร ท่านบอกว่าที่ทำเช่นนี้ได้มิใช่แปลว่า “หัวดี” กว่าคนอื่น เพียงแต่ว่าเรื่องเดียวกัน คนอื่นส่วนใหญ่คิดเพียงเที่ยวเดียว แต่ท่านคิดทบทวนเป็นร้อยเที่ยว จึงมีอะไรดี ๆ ออกมากให้เห็น⁸¹ นอกจากนี้ท่านยังรู้จักบูรณาการแนวคิดส่วนตัว ของ他自己 ที่นิยมมาตีความประยุกต์ให้เกิดประโยชน์โดยไม่ติดอยู่

ในกรอบของลัทธินิกายได้ ประกอบกับท่านเป็นผู้มีจิริยัต์ มีประวัติส่วนตัวดงงาม ไม่ด่างพร้อยมีรอยตำหนิ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ท่านสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่าวิธีการของท่านสามารถนำมาใช้แก่ปัญหา (แก้ทุกข์) ได้จริงในกาลชาติปัจจุบัน ไม่ต้องรอให้ถึงวันตายในภัยภาคหน้า เมื่อองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ประจวบกันเข้า จึงสร้างความเชื่อมั่นครั้งท่าให้แก่ผู้ที่จะเจริญรอยตาม กลยุทธ์เป็นข่าวเล่าลือกันปากต่อปาก แผ่ขยายไปทั่ว และเมื่อคนเหล่านั้นทดลองนำไปปฏิบัติ ก็เห็นผลได้จริงตามคำสอน แนวคิดสายสุนโมกข์จึงค่อย ๆ แผ่ขยายออกไปในวงกว้าง ทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างชาติ อัตลักษณ์ดังกล่าวถือว่าเป็นสิ่งเกื้อหนุนต่อการใช้ภูมิปัญญาทำทางสู่เนื้อรัมเป็นอย่างยิ่ง

3. สืบคันพุทธศาสนาธรรมกรรม

หลังจากในข้อ 1 และ 2 ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของท่านในแง่มุมต่าง ๆ พอกสมควรแล้ว เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจภาพรวมทั้งระบบ ฉบับนี้ในข้อนี้จะกล่าวถึง ผลงานด้านธรรมกรรม ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและที่อยู่ในรูปแบบอื่น แต่เป็นเรื่องยากที่จะระบุให้แน่ชัดว่ามีอยู่จริงจำนวนเท่าใด เพราะท่านเองก็ให้คำตอบที่แน่นัดไม่ได้ งานรังสรรค์ในช่วงระยะเวลาหนาน กระจัดกระจาดอยู่หลายแห่ง นับตั้งแต่อศัยอยู่ที่วัดปทุมคงคาที่กรุงเทพฯ เคยเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ เช่น สยามนิกรรายวัน ประชาชาติ เป็นต้น จนเริ่มก่อตั้งสวนโมกข์ที่พุ่มเรียง มาพำนักชั่วคราวที่วัดชยาราม ย้ายมาอยังสวนโมกข์ที่วัดราชน้ำ宦 และรอนแรมไปแสดงปาฐกถาธรรมในที่ต่าง ๆ ท่านผลิตผลงานมากมาย ใช้นามปากกาแตกต่างกัน⁸² เช่น ถ้าเขียนบทความใช้ว่า “ธรรมโมกข์” เขียนหนังสือใช้ “อ.ป.” (ย่อมาจาก อินทปัญโญ) พระนาหรั้ยกรรมใช้ “สิริยาส” แต่ถ้าจะนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา งานเกี่ยวกับธรรมะทั่วไปจะใช้ว่า “พุทธศาสนาสากล” หรือบางครั้งใช้ชื่อเต็มว่า “พุทธศาสนา อินทปัญโญ” ท่านใช้ว่า “อินทปัญโญ” และ “ธรรมโดย” เพื่อเขียนเรื่องที่เขย่าแจ้ง ๆ ใช้ “สังฆเสนา” เขียนเกี่ยวกับนัก robin เพื่อธรรมะ ใช้ว่า “ทุรโลกภารณกิต” เขียนเรื่องเกี่ยวกับภารกิจ และ “ข้าพเจ้า” เขียนเรื่องแห่งคิดเข้า ๆ⁸³

ผลงานวรรณกรรมมีหลายรูปแบบ เช่น งานพุด เขียน เทคนาสั่งสอน โดยนิเทศอย่องในสมุดชีก ปฏิทินเก่า ๆ เศษกระดาษ บนฝาลัง กล่องกระดาษ ซองจดหมายเก่า ๆ ที่เหลือใช้แล้ว แม้แต่เขียนไว้ในฝาเมือในขณะที่กำลังเดินบินทบาน แล้วค่อยกลับมาคัดลอกลงในกระดาษภายนอก หรือบันทึกไว้ในวัสดุอื่นได้เท่าที่จะหาได้ในขณะที่ผุดความคิดเรื่องใดขึ้นมา นอกจากนี้ยังมีงานบันทึกไว้ในอนุทินประจำวัน และงานที่ผุดขึ้นชั่วขณะที่ท่านเรียกว่า “ความคิดนึกชั่วขณะที่ต้องรีบ wrath กไว้ก่อน : แต่จะลืมเสีย” (wrath ก = บันทึก) ผลงานเหล่านี้ได้สูญหายไปส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีส่วนที่เป็นบทกลอน บทความ ภาพ

ปริศนาธรรม คำคม ๆ ฯ ที่ธรรมทายาทนำไปจัดพิมพ์ในรูปแบบของหนังสือธรรมะเล่มนี้อย่างเป็นปลิว แผ่นภาพ บัตรรายพร ส.ค.ส. เพื่อแจกจ่ายเนื่องในงานสถาปันกิจหรือโอกาสอัน ฯ รวมทั้งจดหมายโต้ตอบกับผู้อื่นหลายฉบับก็สูญหายไปส่วนหนึ่งด้วยเห็นแก่ แม้ว่า ภายหลังมีความพยายามที่จะรวบรวมเข้าไว้ด้วยกัน แต่ก็ไม่ครบถ้วน แต่ถ้านับเฉพาะ ส่วนที่รวมรวมได้ พอกจะแบ่งได้ 3 ประเภท คือ (1) งานเกี่ยวกับหนังสือ (2) งานเกี่ยวกับ เทปธรรมะ และ (3) ภาพปริศนาธรรมสือสอนธรรมะ

3.1 งานเกี่ยวกับหนังสือ

งานประเภทนี้มีทั้ง เขียน แปล จัดพิมพ์ และพูดแล้วเป็นหนังสือ ซึ่งพอกจะกล่าว โดยสังเขป คือ (1) งานเขียน : เป็นผลผลิตจากการเป็นคนช่าง “อ่าน ๆ นึก ๆ คิด ๆ จำ ๆ ไว้” ประกอบกับมีพื้นเพทางจิตแบบ วิตกจริต ที่ผุดความคิดขึ้นได้ง่าย และ พุทธจริต ที่ วิเคราะห์สิ่งที่คิดได้อย่างเบยบยล อีกทั้งมีท่าที่แบบ ชีวเมอริสต์ ที่มองโลกในแง่ขบขันแปลก จากผู้อื่น เมื่อองค์ประกอบนี้มาประจับกันเข้าก็ก่อให้เกิดพลัง ประดุจกระแสน้ำจากห้วย สายที่หลังไห้ลมารวมกันและอัดแน่นอยู่หน้าสันเขื่อน ครั้นเมื่อถูกกัดลั่นกรองด้วยระบบและ กลไกของเขื่อน จะแปรรูปอุกมาใช้ในทางสร้างสรรค์อย่างอเนกประสงค์ ในทำนองเดียวกัน นี้ เมื่อองค์ประกอบต่าง ๆ ประจับเหมาะสมกันเข้า และถูกน้ำมากกัดลั่นกรองด้วยระบบคิด ขันແยบยลแบบ “โขนิสเมนสิการ” ก็สามารถเปลี่ยนพลังความคิดนั้นให้หลังไห้ลงอกมา เป็นผลงานด้านวรรณกรรมอย่างอเนกประสงค์เข่นกัน ถ้าจะพิจารณาบทประพันธ์ส่วนที่ เป็นบทร้อยกรอง ทั้งคล้อง ฉันท์ กพย์ กลอน ได้สะท้อนให้เห็นความเป็น ชีวเมอริสต์ ขัดเจน คือท่านได้ทำให้การศึกษาภายในเป็นเรื่อง ธรรมะบันเทิง คือใช้ธรรมะแทรกไว้เป็นยาดា เพื่อ แก่งง่วง ไม่ทำให้เบื่อหน่าย (2) งานแปล : ทั้งจากภาษาบาลีสู่ภาษาไทย ซึ่งประกอบด้วย พุทธประวัติจากพระไอยูร្ត อริยสัจจากพระไอยูร្ត ขุนทรัพย์จากพระไอยูร្ត ปฏิจจาสมุปบาท จากพระไอยูร្ត งานชุดนี้มีลีลาแปลกไปจากชุดอื่น คือ ไม่ใช่สำนวนและความคิดเห็นผู้แปล เสริมแต่งเข้าไป แต่จะนำเสนอเฉพาะส่วนที่แปลจากบาลีโดยตรง โดยนำมาเขื่อมต่อให้เป็น เนื้อเดียวกันนอกจากานี้ยังมีที่แปลจากภาษาอังกฤษสู่ภาษาไทย เช่น “สูตรของเวียนหลัง” “คำ สอนของยวงโป” ท่านถือว่าแม้จะมีดีกรีทางภาษาไทยเป็นทางก็แปลให้ได้ไม่ได้ เพราะการ แปลที่ดีมิใช่คำนึงเฉพาะความถูกต้องทางภาษาเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องคำนึงถึง ที่น้ำเสียงของเรื่องและหลักเหตุผลควบคู่กันไปด้วย⁸⁴ (3) งานจัดพิมพ์ : โดยเฉพาะความ พยายามที่จะพิมพ์ให้เหมือนคำสอนเดิมทั้งหมด ห้ามตัดแปลงแก้ไขใด ๆ เพื่อที่จะใช้เป็น หลักฐานในการอ้างอิงภายหลัง เช่น งานแปลชุดจากพระไอยูร្ត เป็นต้น (4) งานที่ผุดแล้ว เป็นหนังสือ : ได้แก่งานที่บรรยายลงแบบบันทึกเสียง เล็กน้อยออกเทปและจัดพิมพ์อีกต่อหนึ่ง

ในบรรดาภัณฑ์ที่กล่าวมาแต่ต้นต่อมาได้มีการจัดพิมพ์โดยจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ดังนี้

3.1.1 ชุดธรรมเมชณ์ของพุทธศาสนา :งานชุดนี้เริ่มพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2515 (หลังจากก่อตั้งสวนโมกข์ 40 ปี ขณะที่ท่านมีอายุได้ 66 ปี) ที่มาของการตั้งชื่อนี้เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าผู้คนตกลงอยู่ภายใต้อิทธิพลของการเมชณากันมาก จึงนำกลยุทธ์นี้มาประยุกต์ใช้ในทางธรรม โดยนำธรรมะของพระพุทธเจ้ามาโมชณาบ้าง โดยตั้งชื่อว่า “ธรรม-เมชณ์ของพุทธศาสนา” ในการจัดพิมพ์ได้ตั้งกรรมการขึ้นคณหนึ่งประกอบด้วย ธรรมทาน มูลนิธิ, สวนอุปัมมานุลนิธิ และ มูลนิธิเผยแพรริชดำเนินธุรกิจอันประเสริฐ (ผ.ช.ป.) โดยมีท่านเป็นประธาน เจตนาของการจัดพิมพ์เพื่อที่จะรักษาความถูกต้องตามคำสอนเดิมให้คงอยู่ โดยไม่มีการตัดเปล่งแก้ไขใด ๆ หนังสือชุดนี้ปกสีดำ ขนาด 8 หน้ายก มีจำนวน 50 เล่ม ความหนาของแต่ละเล่ม ประมาณ 400 - 500 หน้า แบ่งออกเป็น 5 หมวด ๆ ละ 10 เล่ม แต่ละหมวดจะมีกระดาษหนังเทียมสีฟันก์ไว้เพื่อแสดงชื่อหมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 : ชุดจากพระไตรปิฎกแปลโดยตรง คือ ชุดจากพระไตรปิฎกจากหมายเลข 01 - 10 ใช้ป้ายสีน้ำตาล

หมวดที่ 2 : ชุดปกรณ์พิเศษสำหรับอธิบายปริยัติและปฏิบัติ จากหมายเลข 11 - 20 ใช้ป้ายสีแดง

หมวดที่ 3 : ชุดชุมนุมธรรมเทคโนโลยี จากหมายเลข 21 - 30 ใช้ป้ายสีเขียว

หมวดที่ 4 : ชุดชุมนุมธรรมบรรยายประกอบความรู้ จากหมายเลข 31 - 40 ใช้ป้ายสีน้ำเงิน

หมวดที่ 5 : ชุดรวมเรื่องปกิณกะ เปิดเต็ล็ดต่าง ๆ จากหมายเลข 41 - 50 ใช้ป้ายสีม่วง

*หมายเลข 51 เป็น ครรชนีธรรมเมชณ์

3.1.2 ชุดหลักพุทธศาสนาสำหรับผู้มีการศึกษา :งานชุดนี้ประกอบด้วยเรื่อง 7 ตั้งนี้⁸⁵

ชุดที่ 1 (ปี 2499) ว่าด้วย วิชาที่บอกว่าอะไรเป็นอะไร

ชุดที่ 2 (ปี 2500) ว่าด้วย หลักปฏิบัติที่สำคัญในพุทธศาสนา

ชุดที่ 3 (ปี 2501) ว่าด้วย ถอนความยืดมั่นตามหลักพุทธศาสนา

ชุดที่ 4 (ปี 2503) ว่าด้วย “ทาง” ตามหลักพุทธศาสนา

ชุดที่ 5 (ปี 2504) ว่าด้วย “สิ่งที่ดีที่สุด” ตามหลักพุทธศาสนา

ชุดที่ 6 (ปี 2505) ว่าด้วย หลักธรรมสำคัญในพุทธศาสนา

ชุดที่ 7 (ปี 2508) ว่าด้วย ศาสนา และจริยธรรมสากล

- ชุดที่ 8 (ปี 2509) ว่าด้วย “ความว่าง” ตามหลักพุทธศาสนา
 ชุดที่ 9 (ปี 2511) ว่าด้วย “ธรรม” คำเดียวนิหลักพุทธศาสนา
 ชุดที่ 10 (ปี 2512) ว่าด้วย “ธรรม” คือทุกสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์

3.1.3 ชุดที่ใช้เป็นหลักฐานสำหรับค้นคว้า : งานชุดนี้ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้⁸⁶ (1) พุทธประวัติจากพระไอยูชี (2) ขุ่มทรัพย์จากพระไอยูชี (3) อริยสัจจากพระไอยูชี (4) สันทัสเต็ปธรรม (5) โอสารเต็ปธรรม (6) อิทัปป์จยตาธรรม (7) ธรรมะระดับมหาวิทยาลัย (8) พุทธิกจริยธรรม (รวมธรรมเกี่ยวกับครู) (9) アナปานสติ (ฉบับสมบูรณ์) (10) ชุมนุมเรื่องยา (11) ชุมนุมเทคโนโลยี เล่ม 1 แสดงตามแบบฉบับ (12) ชุมนุมเทคโนโลยี เล่ม 2 แสดงตามแบบฉบับ (13) ชุมนุมบทประพันธ์ “สิริวิยาส” (14) คำสอนของพระในปี (แปล) (15) ศูตรของเวยหล่ง (แปล) (16) มหาสติปัฏฐานศูตร (17) アナปานสติ gwana (ฉบับสมบูรณ์) 1 ชุด มี 3 เล่ม (18) คู่มือคุบASIC ก้าวแรกเข้า - เย็น (สวัดแปล) (19) ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี (20) アナปานสติ gwana สำหรับนิสิต (ฉบับคู่มือฝึก) (21) พระราชธรรม (22) บรรณธรรม (รวมเล่ม) (23) อบรมพระธรรมทูต เล่ม 1-2 (รุ่น 2510)

3.1.4 ชุดลายปทุม :⁸⁷ งานชุดนี้เป็นคำบรรยายที่ใช้เป็นคู่มือการปฏิบัติ ได้จัดพิมพ์เป็นเล่มเล็กขนาด 16 หน้ายก ความหนาประมาณ 30 - 80 หน้า ตั้งชื่อชุดว่า ลายปทุม ภาพหน้าปกเป็นรูปดอกบัววิเศษเรียว จัดพิมพ์จำนวน 100 เรื่อง เพื่อแจกตามห้องสมุดหรือแจกเนื่องในโอกาสที่เห็นสมควร เช่น คู่มือนุชญ์, พุทธกับเณร, ค่างของครู, พ่อแม่สมบูรณ์แบบ, การอยู่ด้วยปัจจุบัน ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต, นรากับสวรรค์, มรดกธรรมคำกลอน, ความสะอาด ความส่วน ความสงบ, เช่นนั้นเอง, ฟ้าสางทางการเมือง, ทำงานให้สนุกได้อย่างไร, การบำบัดอยู่ที่บ้าน, หาสุขได้จากทุกๆ ฟ้าสางทางธรรมนานุภาพ, ฟ้าสางทางธรรมโภษณ์, สิ่งที่ต้องทำให้ดีกว่าปีกera เป็นต้น

3.1.5 ชุดหมุนล้อธรรมจักร :⁸⁸ งานชุดนี้เป็นคำบรรยายที่เห็นว่าช่วยเรื่องเวลาให้มีการปฏิบัติธรรม ได้จัดพิมพ์เป็นเล่มเล็กขนาด 16 หน้ายก ความหนาประมาณ 30 - 60 หน้า ใช้ชื่อว่า ชุดหมุนล้อธรรมจักร มีภาพหน้าปกเป็นสัญลักษณ์ของรัตนตรัย มีตราของธรรมทานญูลนิธิ เป็นรูปพุทธบริษัทเข็นล้อธรรม ที่จิรท่านต้องการจะพิมพ์จำนวน 100 เรื่อง แต่จนกระทั่งถึงวันที่ 27 พฤษภาคม 2537 (หลังจากลัษณะ 1 ปี) พิมพ์ได้เพียง 65 เรื่อง อาทิ สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์, การบำบัดอยู่ที่บ้าน, ตัวตนคืออะไร, โลกอื่น, นิรவัน, วันครู, ชีวิตที่ไม่เสียชาติเกิด, การสืบอายุพระพุทธศาสนา, พระคุณแม่, ประมาณวันรูปแบบแห่งสากลพวนมหาธรรม, สุดยอดแห่งความถูกต้องคือนินพพาน, ชีวิตที่มีพื้นฐาน และสิ่งที่เป็นพื้นฐานของชีวิต เป็นต้น

3.1.6 ชุดมองด้านใน⁸⁹ งานชุดนี้แบ่งออกเป็น 58 อันดับ พิมพ์เล่มบาง ๆ รวม 30

- 50 หน้า จัดพิมพ์โดยคณะเผยแพรรรภีดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผ.ช.บ.) พิมพ์ครั้งละ 1 - 5 หน้า แบ่งเผยแพรรรภีด้วยการถ่ายวัด บริจาคมให้ห้องสมุดทั่วไป ให้โรงพยาบาล สถานทูต โดยมีวัตถุประสงค์จะให้ทุกชีวิตได้พบกับวิธีดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ที่หน้าปกด้านในจะ มีข้อความ ว่า “หากทำนั้นไม่อ่านอึก โปรดถ่ายกิจกุญแจสามแแวง หรือมอบท่านที่สนใจ จะเป็น กุศลมหาศาล” ส่วนที่แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว มีเช่น ภาษาคน - ภาษาธรรม, เกิดมา ทำไม่ (ตอน 1 - 2), ในสังสารวัฏภูมินิพพาน, รากนพลงแลกรอมรากนพลง, ไม่มีศาสนา ที่ยังไม่ได้แปล มีเช่น ทำบุญสามແບບ, ทางรอด 5 ประการ, วิธีชนะความตาย, มหาวิทยาลัย ในตัวคน, ทำอย่างไรจึงจะเรียนดี, อุปสรรคที่มีอยู่ในคำพูด, ใจปลั้นชาติ, การงานดีของการ ปฏิบัติธรรม, จิตประภัสสรจิตเดิมแท้จริงเมื่อกันอย่างไร, ชีวิตต้องเที่ยมด้วยความสองตัว, สรรค์นั่นแหลกคื่อนรา !, ทำอย่างไรกับปัญหาตาย - เกิด, ยิ่งพัฒนาวัตถุ ยิ่งห่างสันติ เป็นต้น

3.1.7 ชุดปลีกย่อยอื่น ๆ⁹⁰ : มีคือ (1) ชุดไตรรัตน์ชัดทุกข์ ประกอบด้วย 1)

ธรรมโถสูบชีวิต 2) ประஸบสุขเพราพระพุทธโควาท และ 3) กฎธรรมชาติคลายทุกข์ (2) ชุดบัวหลวง ประกอบด้วย 1) ดับไม่เหลือ 2) อาหารใจ 3) เสียงแห่งความสงบ 4) เสียง แห่งความไม่มีทุกข์ 5) หัวข้อธรรมในคำกลอน (เล่ม 1 - 2) 6) โลกอาจรอดได้แม้เพรา ภัตัญญาติเวที 7) การดำรงจิตไว้อย่างถูกต้อง (3) ชุดเหตุทุนธรรม มีเพียงเรื่องเดียว คือ กฎบัตรของพุทธบริษัท (4) ชุดทุนธรรม ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ประกอบด้วย 1) แก่น พุทธศาสนา 2) ธรรมะยิสิบสี่เหลี่ยม (3) แนวปฏิบัติปัสสนาลัดสั้น

แต่ถ้าจะแยกกล่าวเฉพาะส่วนที่รวมไว้ใน “ชุมนุมบทประพันธ์ของสิริยาล” จะ พบว่าท่านได้นำเสนองานประเกหร้อยกรองไว้ด้วย แต่กล่าวกันว่าค่อนข้างจะหย่อนใน เรื่องศิลปะการประพันธ์ ดูเหมือนว่าท่านเองก็ยอมรับในเรื่องนี้ ดังที่นำไปเบรียบเทียบกับ งานกลอนของสุนทรภู่ ว่า “สุนทรภู่เขากลอนดีเพระมีเหล้า ปลุกเร้ากลอนกาพย์ ให้วาบหวາม ส่วนเราเหล้าไม่มีแต่น้ำ จะปลุกปล้ำเท่าไรกลอนไม่ดี”⁹¹ แต่ที่นำ มาใช้เพราทำให้เป็น ธรรมะบันทึก ไม่เป็นหน่วย งานร้อยกรองของท่านมีทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ทั้งที่ แต่ง แปล และ แปลง มีเช่น การพึงตนเอง การเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง มาถือเพื่อน คำกลอนเรื่องယามีเช่น เรื่อง ดอกสร้อยแสดงธรรม 24 ชาติของชีวิต นิราศ ลพบุรี ประเกหโคลงมีเช่น เรื่อง หัวใจพุทธศาสนา เสียงจากป่า ประเกหกาพย์ทั้งที่ เป็น กาพย์ฉบับ 16 และกาพย์ยานี 11 มีเช่น เรื่อง ธรรมทานของพวกรา ประเกหคำฉันท์ มี เช่นเรื่อง พระพุทธสดุดี ผู้หลุดพัน เป็นต้น งานร้อยกรองของท่านแม้จะมีหลากหลายแต่มี เอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ ล้วนเน้นเรื่อง อนัตตา และ การทำลายอัตตา

3.2 งานเกี่ยวกับเทพธรรมะ

ผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลผลงานด้านนี้ คือ โรงเรียนพทางวิญญาณ ที่ปักเปด มีว่า “เทบนี้ ไม่มีค่า ควรราคา เพื่อซื้อขาย อย่านำ ไปจำหน่าย เพราะมิใช่ จุดประสงค์” ขณะนั้นผู้ได้ต้องการ ให้หมาด่วนเทบเปล่าไปแลก แต่เพื่อที่จะอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่ หมาด่วนเทบเปล่าไม่ได้ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ของสวนไมกซึ่งได้จัดให้มีบริการในราคากูก เท่า ที่ผู้วิจัยลองสำรวจดูเครื่อง พบร่วมนีเทบธรรมะประมาณ 766 รายการ จำแนกเป็นหมวด หมู่⁹² เช่น ชุดบรรยายประจำวันเสาร์ เพื่อเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่เดินทางจากแดนไกล เช่น กรุงเทพฯ โดยออกจากการกรุเทพฯ วันศุกร์ตอนเย็น มาฟังเทศน์แล้วก็เดินทางกลับ หรือ ถ้าจะอยู่ต่อ ค่อยเดินทางกลับตอนเย็นวันอาทิตย์ เพื่อที่จะไปทำงานในวันจันทร์ยังสะดวก แต่เป้าหมายหลักของการออกเทบชุดนี้ เพื่อที่จะพิมพ์เป็นหนังสือ⁹³ ในบรรดาเทบบรรยายประจำวันเสาร์ มีอยู่ว่า 188 รายการ ประกอบด้วยภาคภาษาบูชา วิสาขบูชา และอาสาพหุบูชา (สวนใหญ่จัดพิมพ์เป็นหนังสือแล้ว) สวนที่ยังไม่ได้พิมพ์ ได้แก่ ชุดสัมมัต atanupaph, pññaha แห่งมนุษยภพ, หลักพระพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่, ชีวิตโภหาร, ธรรมะโดยหลักพื้นฐาน, ธรรมชีวี, ธรรมะคือสิ่งพัฒนาชีวิต, พุทธวิธีชนะความทุกข์, ศิลปะแห่งการครองชีวิต, ปฏิกิณธรรมบรรยาย, สิงสาคัญที่พากันมองข้าม และ ชุดธรรมะคำเดียว

ธรรมบรรยาย ชุดภาษาบูชาเทศนา วิสาขบูชาเทศนา และ อาสาพหุบูชาเทศนา (ปี 2517 - 2535) รวม 71 รายการ ประกอบด้วยภาคภาษาบูชา 27 รายการ, วิสาขบูชา 17 รายการ และอาสาพหุบูชา 27 รายการ ธรรมบรรยายอบรมคนผู้ปฏิบัติสมາธิภานา (ปี 2533 - 2534) รวม 10 รุ่น จำนวน 32 รายการ อบรมคนสามาธิคายเจริญวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติสมາธิภานา ปี 2533 จำนวน 8 รายการ ปี 2534 จำนวน 3 รายการ อบรม พระนวะในพระชา ปี 2516 จำนวน 7 รายการ ปี 2529 จำนวน 14 รายการ ปี 2530 จำนวน 12 รายการ ปี 2531 จำนวน 11 รายการ ปี 2532 จำนวน 3 รายการ ปี 2533 จำนวน 13 รายการ อบรมพระภิกษุสถานราชภัฏ ปี 2531 จำนวน 5 รายการ ปี 2533 จำนวน 6 รายการ อบรมพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ปี 2532 - 2533) จำนวน 9 รายการ ธรรมบรรยายอบรมพระภิกษุ 112 รายการ ธรรมบรรยาย (ปี 2535 - 2536) จำนวน 22 รายการ ธรรมบรรยายทั่วไป จำนวน 339 รายการ

หลังจากผู้วิจัยลองฟังดูหลายรายการพบว่า คำเทศนาของท่านมีเสน่ห์ ให้แบ่งคิด และมุ่งมองแปลกๆ หรือบ้ายอย่างเป็นเหตุเป็นผลสอดคล้องต้องกัน (เชื่อมตัว) อย่างเป็นระบบ น่ารับฟัง มีข้อมูลหลักฐานรองรับ (สมนัย) ว่าปฏิบัติได้เช่นนั้นจริง เพราะท่านทดลองปฏิบัติตามาแล้ว ในสิ่งที่ค่อนขึ้นมองข้ามหรือลืมมอง ท่านนำมาซึ่งให้เห็นอย่างสำเร็จประโยชน์ (ปฏิบัตินัย) ทำให้ผู้ฟังรู้สึกทึ่งอยู่เสมอ ซึ่งໄพเรางดงามทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ภูมิปัญญาการนำทางสู่อธรรมของท่านพุทธทาส

ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด สมกับที่ได้รับสมญาว่าเป็น “ธรรมเสนาบดี” หรือ “แม่ทัพธรรม” น้ำเสียงหลังไหหลอกภาษาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายหนักแน่นมั่นคงมีพลังชวนติดตามยิ่งนัก

3.3 ภาพปริศนาธรรมสืบสอนธรรมะ

งานวรรณกรรมส่วนนี้ถึงแม้จะมิได้รังสรรคขึ้นด้วยฝีมือของท่านเองโดยตรง แต่เป็นผู้อำนวยการให้จัดหาและรวบรวมจากที่ต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ และยังมีอิกส่วนหนึ่งที่มีอุปหมายให้ผู้ที่มีฝีมือจัดทำขึ้นภายใต้การกำกับของท่าน และท่านทำหน้าที่เป็นผู้อธิบายความหมายภาพปริศนาธรรมอยู่ระหว่างหนัง จนสามารถฝึกฝนให้กิจชุรุปอื่นทำแทนได้ จึงวางมือไปบุกเบิกงานด้านอื่น

ถ้าพิจารณาภาพปริศนาเหล่านี้จะพบว่า ที่ฝาผนังด้านหน้าของโรงมหรสพ มีสัญลักษณ์เป็นภาพ “แยกดวงตา” ที่รอบ ๆ ผนังด้านนอก จะแสดงภาพชุดพุทธประวัติในหินสลักบุคแรก (ไม่มีรูปพระพุทธองค์) ช่วงพุทธศักราช 300 - 600 อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ที่ฝาผนังด้านในเป็นภาพปริศนาธรรมหลายรูปแบบ ทั้งชั้นบนและล่างของตัวอาคาร บริเวณคานและเสา ไม่ปล่อยให้เว้นว่าง จะถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ กล่าวคือ ที่ผนังชั้นล่าง ด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ จะมีภาพชุดนิเกียร เช่น ผนังด้านทิศตะวันออกซึ่งหนึ่อมีภาพปริศนาธรรมไทย ซึ่กิใต้มีภาพชุดความจริงภาพเกี่ยวกับพระเยซู ภาพสันติภาพ เป็นต้น บริเวณเสาด้านทิศตะวันออก มีภาพชุดนิทาน เช่น ภาพชุดภาริตโบราณ 5 เสา นิทานเวตาล 1 เสา นิทานอีสป 3 เสา นิทานเยอรมัน 2 เสา นิทานอังกฤษ 1 เสา นิทาน เชน 1 เสา สุภาษิตญี่ปุ่น (เชน) 1 เสา ภาพชุดหิงสาธรรม 1 เสา และนิทานจวงจือ (ศิษย์ของเล่าจือ) 2 เสา ตามคำนโดยรอบ มีภาพชุดปริศนาธรรมไทย ชุดหนวดเต่าเข้า กระต่าย ส่วนที่ผนังอาคารชั้นบน ด้านทิศเหนือมีภาพพระโพธิสัตว์ของจีน (เจ้าแม่กวนอิม) ภาพตามรอยวัว 4 อาคาร ภาพลิงจูงห้าง ภาพปฏิจัสมุปบาทแบบทิเบต ภาพชุดล้อความจริง เช่น ภาพลับปูริธรรม ภาพโมหะ โถสະ โลภะ ราคะ ภาพชายบัตรเบิกทางไปสวรรค์ และภาพบอกให้ประพฤติธรรมกิจทำ ที่ฝาผนังด้านทิศใต้ มีภาพพุทธทาสภิกขุ และพุทธะองค์จริง เป็นต้น ภาพเหล่านี้บางส่วนจัดพิมพ์เป็นหนังสือแล้ว มี เช่น ภาพชุดล้อความจริง ชุดถ่ายทอดธรรมด้วยภาพ จากจิตสูจิต คำอธิบายภาพปริศนาธรรมไทย ภาพชุดกาญนคร และนิทานภาพล้อคุณ เป็นต้น (ดู นิกิจ พลายชุม, วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ. (2523) หน้า 200 - 242 ประกอบ)

จากการสืบค้นพุทธทาสวรรณกรรม พอจะวิเคราะห์ความหมายของหลักฐานข้อมูลและระบบคิดของท่านได้ เช่น การแปลนแห่งสืบชุด “ธรรมโโนะน์ของพุทธทาส” และจัดทำปกรณ์พิเศษและปกินกะประกอบ จำนวน 50 เล่ม ๆ ละหลายร้อยหน้า ได้สะท้อน

ให้เห็นถึงความวิริยะอุดสาหะ แสดงถึงความเป็นอัจฉริยะที่สามารถนำเอาพระawanama เข้ามายังแบบสนิทเป็นเนื้อเดียวกันได้ จากนั้นสือชุดนี้เป็นการย้ำเจตนารวมณ์ว่า ท่านจะเดินตามแนวทางของพระอรหันต์ จะไม่ออกนอกลุ่มนอกได ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนี้ การระดมวิธีของต่างลัทธินิกายมาประยุกต์ใช้ ช่วยตอบย้ำให้เห็นถึงแนวคิดแบบ “ปฏิบัตินัย” ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ไม่ยอมให้กำแพงแห่งลัทธินิกายปิดกั้นวิธีการ ดี ๆ เหล่านี้ไว้ นี่ก็ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาอีกอย่างหนึ่ง

ถ้าจะพิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสืออย่างมีคุณภาพ ราคานุน โดยถือเอกุศล เป็นกำไร พิมพ์เล่มหนาบ้าง บางบ้าง เพื่อให้เหมาะสมแก่การจำหน่ายจ่ายแยกในแต่ละโอกาส โดยเฉพาะหนังสือเล่มบางย่อมีสะควรต่อการขาย ง่ายต่อการซื้อ ไม่ยุ่งยากต่อการอ่านมากประสิทธิภาพต่อการเผยแพร่ หรือแม้แต่การจัดพิมพ์เอกสารชุดมองด้านในแจกรฟี ครัวละ 1 - 5 หมื่นเล่ม หรือการจัดทำแผ่นปลิว บัตรอวยพร ส.ค.ส. เหล่านี้ถือว่าเป็นกลยุทธ์ในการเผยแพร่คำสอนทั้งสิ้น แต่ละกลยุทธ์กูgnำมาใช้เพื่อให้เหมาะสมกับชาวบ้านปัญญาชน หรือชาวต่างชาติ ผู้ที่มาเยี่ยมเยียนสวนโมกข์จะได้รับการอบรมสั่งสอน สวนผู้ที่ไม่ได้มากฝึกไปให้หรือตามไปให้การอบรมถึงที่ ผู้ที่อ่านหนังไม่ออกหรือไม่สะควรต่อการอ่าน ก็เผยแพร่ในรูปของเทพธรรมะ ผู้ที่ฟังและอ่านภาษาไทยไม่ได้ ก็แปลเป็นภาษาอังกฤษ (มีผู้นำไปแปลเป็นภาษาอื่น ๆ อีก) ผู้ที่ชอบใช้ความคิด ก็ให้แก้ภาพปริศนาธรรมที่ในมองหารสพทางวิญญาณ และเพื่อที่จะสื่อสอนธรรมะให้สำเร็จประโยชน์ ยังใช้เสตหศูนย์ภรณ์เป็นเครื่องช่วย เรียกได้ว่า “อาหารจานนี้” บริการทุกกฎแบบ ไม่ว่าจะฟังด้วยหู ดูด้วยตา ลงกลิ่นด้วยจมูก (กลิ่นหอมจากดอกไม้นานาพันธุ์ ทำให้จิตโน้มไปสู่ธรรมชาติ) ลิ้มรสความสูงเบียน (ปราศ) ของศีล สัมผัสด้วยความรู้สึก และเข้าถึงธรรมารณ์ด้วยใจ เหล่านี้ล้วนเป็นภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อร่วนของท่านทั้งสิ้น

การแสดงทางภาพพุทธประวัติอย่างสมบูรณ์แบบมาใช้สอนเท่ากับการนำผู้ชมกลับไปสู่แหล่งความรู้เดิมของพุทธศาสนา (ความรู้เดิม) อีกทั้งต้องการที่จะพิสูจน์โดยการนำหลักฐานทาง พุทธประวัติมารองรับ (สมนัย) ให้คนสมัยนี้ได้ศึกษา การระดมอาภาพปริศนาธรรมจากต่างลัทธินิกายทั้งในและนอกวงการศาสนา ทั้งของชาวไทยและชาวต่างชาติ มาใช้สื่อสอนธรรมะที่ในมองหารสพทางวิญญาณ เป็นการพิสูจน์ให้เห็นถึงท่าที่แบบนักปฏิบัตินัยคือการทำตนเป็นคนหลุดครอบอยู่เหนือลัทธินิกาย ไม่ว่าบริการของลัทธินิกายใดถ้าสามารถนำมาสื่อสารให้สำเร็จประโยชน์ได้ ท่านไม่ลังเลที่จะระดมมาใช้ เพราะท่านยึดหลักการประจำใจแบบ “ปฏิบัตินัย” ว่า “สิ่งที่ถูกต้องคือ สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์” นั่นเอง

4. เปิดพินัยกรรมกองมรดกท่านพุทธทาส

เพื่อที่จะสะท้อนให้เห็นภาพสวนไม้ก็ตั้งแต่ยามรุ่งอรุณจนกระทั่งสนธยาได้อย่างครบวงจร ในข้อนี้จะนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวกับพินัยกรรมของท่าน โดยจะแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ “พินัยกรรมทางโลก” และ “พินัยกรรมทางธรรม” ซึ่งจะแยกกล่าวดังนี้

4.1 พินัยกรรมทางโลก

คำว่า “พินัยกรรมทางโลก” หมายถึง พินัยกรรมตามกฎหมายที่ท่านทำขึ้นเพื่อแสดงเจตนาaramณ์เกี่ยวกับการจัดงานศพ กล่าวคือ ในวันที่ท่านลัษณะขาวเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 ได้มีการเบิดพินัยกรรมต่อหน้าสาธารณะ เมื่อเวลา 14.00 นาฬิกา พบว่ามีเนื้อหาสารพอที่จะสืบให้เห็นภูมิปัญญาได้ ดังข้อความต่อไปนี้⁴

วัดราษฎร์ไนหล สวนโมกขพลาราม
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
วันที่ 28 มีนาคม 2536

พระธรรมโภคชาจารย์ พุทธทาสภิกขุ อินทปัญญา ทำพินัยกรรมฉบับนี้ เพื่อให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติในเรื่องการจัดการศพให้เป็นไปตามธรรมดากล่าวว่า

- ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นผู้จัดการศพของข้าพเจ้า หากพระครูปลัดศีลวัฒน์ ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ได้ ไม่ว่าด้วยเหตุอันใด ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทน
- ให้ละเว้นการขอพระราชทานโกฐะ และทำพิธีอย่างอื่น นอกจากที่กำหนดไว้ในพินัยกรรมนี้
- ให้เก็บศพในโลงปิดมิดชิด และละเว้นการเปิดดู ละเว้นพิธีรดน้ำศพ ละเว้นการฉีดยาศพ ละเว้นพิธีสราศศพ
- ให้เผาศพในสามเดือน หรือถ้าจำเป็นก็ไม่เกินหนึ่งปี โดยจัดการอย่างง่ายที่สุด ไม่จัดงานพิธี ให้เผาศพในบริเวณเข้าพุทธทอง โดยปักเสาสี่สิบหก แฉดคาดผ้าขาวเป็นpedanเท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอย่างอื่นยิ่งไปกว่านี้ กระดูกทั้งหมดให้นำไปเก็บไว้ในที่ที่ทำไว้ในศาลาธรรมโถงชนิดแห่งเดียว และเทชีเมนต์ทับ สำหรับถ่านนั้นให้แบ่งเป็นสามส่วน นำไปปิ้งประทายที่ซ่องอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนหนึ่ง ที่ตันแม่น้ำตาปี เข้าสัก อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนหนึ่ง และนำไปเก็บไว้บนเขาประสงค์ อำเภอท่าชูน

จังหวัดสุราษฎร์ธานี อีกส่วนหนึ่ง

5. ให้จัดการศพของข้าพเจ้า ตามที่ได้สั่งไว้ในพินัยกรรมนี้ มิให้จัดการอย่างอื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วนี้

ข้าพเจ้าได้ลงชื่อในพินัยกรรมต่อหน้าพยานข้างล่างนี้

ลงชื่อ พุทธทาส อินทปัญโญ ผู้ทำพินัยกรรม
(พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาส อินทปัญโญ)

ลงชื่อ จิตติ ติงศภัทิย์ พยาน
(นายจิตติ ติงศภัทิย์)

ลงชื่อ เสริม พัฒนกាจր พยาน
(พ.ต.อ. เสริม พัฒนกាจร)

ลงชื่อ วิจารณ์ พานิช พยาน
(นายแพทย์วิจารณ์ พานิช)

ลงชื่อ พรเทพ สูติปัญโญ ผู้เขียนพินัยกรรม
(พระพรเทพ สูติปัญโญ)

ท่าน ธรรมทาส พานิช ได้เคารพความหมายของพินัยกรรมว่า “ท่าน(พุทธทาส) ต้องการให้ทำศพของท่านง่าย ๆ ไม่ให้มีเรื่องยุ่งยาก ลำบาก สิ้นเปลือง การละเว้นขอพระราชทานไส้ด้ายเกรงว่างานจะยุ่งยาก ทำให้มีงานมาก ต้องมีพิธีต่าง ๆ พิธีรดน้ำศพ ท่านให้คดเสีย เพราะมันยุ่งยากหลายอย่าง คนตั้งหลายพั่นமາරுណໍພວັນມໍ “กຳນົນແຍ່ນນະ”⁹⁵ นอกจากนี้ยังมีผู้เคราะห์เพิ่มเติมว่า⁹⁶ ถ้าท่านไม่เขียนพินัยกรรมไว้ อาจจะเกิดปัญหาดัง ยกตัวอย่างมา เช่น สมมติว่า ในวันถัดไปปีกิจธุระ ถ้ามีผู้คนมาว่า เป็นเรื่องหมืนเรือนแสน อาจ จะก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวาย การกำหนดไว้ เช่นนี้ ไม่ต้องได้แต่งถอกເຄີຍກັນທັງຝ່າຍກິບຊຸ ຝ່າຍນູາຕີ หรือຝ່າຍລາວຮາສ ซึ่งແຕ່ລະຄນລ້ວນເພີບພວັນດ້ວຍຄຸນງຸມື ວ່າງງຸມື ດັນໃນຈະເຂອຍງົານີ້ ດັນນີ້ຈະເຂອຍງົານີ້ ແຕ່ລະຄນລ້ວນມືມຸນອອງທີ່ແຕກຕ່າງກັນ ກວ່າຈະຕົກລົງກັນ ໄດ້ແຕ່ລະເຮືອງ ຈະຕ້ອງບານປລາຍອອກໄປ ແຕ່ຄວັນຫຼືຄວາມໃນພິນัยกรรมຮະບຸໄວ້ຫັດເຈັນ ດູ ເພີ່ມອັນຈະເປັນປະກາຕິຕ ຖຸກຄນໄມ້ຕ້ອງໄປຄົດອະໄໄຫ້ວຸ່ນວາຍ ທ່ານຈັດງານສັບສົນທ່ານໄດ້ ອຍ່າງເຮີຍບ້ອຍ ໄມມີໂຄຮກລ້າຕໍ່າໜີ ຂ້ອຂັດແຢ້ງຕ່າງ ๆ ໃນໝູ່ຕີ່ຍົກໄມ້ເກີດຂຶ້ນ ຈະເຫັນໄດ້ວ່າ ໃນງານຂອງທ່ານ ຕັ້ງແຕ່ການບຽບງຸມື ດາບປັນກິຈ ລອຍເກົ້າອັນດາ ຖຸກຍ່າງເປັນໄປຢ່າງເຮີຍບ້ອຍ ນັກການເມືອງໄມ້ອາຈໃຊ້ຄື່ອນເປັນໂຄກສໍາຫັກເສີຍງ່າຍ ອົງສໍາຫັກ ພ່າຍໃຫຍ່ ຊ້າງການຂັ້ນ ຜູ້ໃໝ່ໄມ້ອາຈເຂົ້າມາວັງຄຳນາຈ ພ້ອມໆໄມ້ອາຈຈະຍືອກສໍາຫັກສິນຄ້າອັນໄມ້ຄວາ ໄມມີການ ແປ່ງຫັນວຽກນະ ຖຸກຄນເສມອກາຄທ່າເຖິ່ມກັນ

ปัญญานั้นทักษิชุ ได้เทคโนโลยีและผลประดุษพินัยกรรม เนื่องในพิธีบรรจุศพ มีความตอนหนึ่ง ว่า

ท่านเจ้าคุณ (ท่านพุทธทาส) เคยประภาบอย ๆ ว่า งานศพในประเทศไทยนั้น เป็นการสืบเปลี่ยนมากราบรื่น เจตนา กันใหญ่โตเกินพอตี ทำให้สืบเปลี่ยนเงิน ทองมาก เสียเวลา many ท่านไม่อยากจะให้มีการทำศพในรูปอย่างนั้น ท่านไม่สนับสนุนการทำศพในรูปที่พวงเรขาทำ ๆ กัน ออยู่ทั่ว ๆ ไป เพราะไม่เป็นบุญ ไม่เป็นกุศล แต่เป็นบาปเสียมาก⁹⁷

ในการบรรจุศพ **ปัญญานั้นทักษิชุ** ประภาว่าเป็นศพที่อนาคตที่สุดเท่าที่เคยเห็น (อนาคตทางด้านวัฒนธรรม แต่ร่วมด้วยด้านคุณธรรม) คือ ไม่มีแม้แต่สืบของสักผืน หมอนรองสักใบ คงมีเพียงฝากไม้ไผ่ 7 ชี รองอยู่ข้างล่างตามโบราณประเพณี⁹⁸ ท่านธรรมทาสอธิบาย ความหมายของฝาก 7 ชีว่า⁹⁹ หมายถึงองค์คุณแห่งธรรม 7 ประการ มีหลายหมวด เช่น โพษลงค์ 7 คือธรรมที่เป็นองค์แห่งความรู้ วิสุทธิ 7 คือธรรมที่ชำระสตว์ให้บริสุทธิ์ จันบรรลุจุดมุ่งหมาย คือ นิพพาน สัปปุริสมธรรม 7 คือธรรมของสัตบุรุษ อริยทรัพย์ 7 คือ คุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ เป็นต้น

พิธีบรรจุศพเริ่มเมื่อเวลา 21.15 นาฬิกา (8 กรกฎาคม 2536) โดยมีภิกษุ 12 รูป ช่วยกันหามสังขารของท่านลงโลง ปิดฝ่า และตอกตะปุ หลังจากนั้นกีบสรีระไว้ระยะหนึ่ง เพื่อรักษาความพร้อม และได้จัดพิธีมาปนกิจสรีระเมื่อ วันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2536 ที่ บริเวณเขาพุทธทอง ในพิธีมาปนกิจนานาชนิด ลีกภัย นายบัญญัติ บันทัดฐาน (นายกรัฐมนตรี และรองนายกรัฐมนตรีขณะนั้น) ได้มาร่วมในพิธี ที่หน้าหิบศพมีพวงหรีดพระราชนาน ซึ่ง อัญเชิญโดยนายจิตติ ติงศภัทัย (องคมนตรี) ในโอกาสนี้ท่านปัญญานั้นที่ได้ถ่ายหนังสือ ชีวิต ผลงาน และหลักธรรมของพุทธทาส แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผ่านทางองคมนตรี ส่วนการจัดการเรื่องกราบถูกและอังคาร ได้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในพินัยกรรมทุกประการ

4.2 พินัยกรรมทางธรรม

หลังจากลัษณะแล้ว ท่านไม่ประสงค์ที่จะให้สร้างอนุสาวรีย์ทางวัตถุไว้แทนตัว คงให้มีแต่ “พินัยกรรมทางธรรม” ไว้เป็นมรดกทางความคิดและภูมิปัญญา ซึ่งท่านประทานจะฝากรไว้เป็นมรดกแก่มวลนุชนชาติในฐานะที่ท่านทำหน้าที่เป็นเสมือน “ผู้แจกอะเกียงเลี้ยงคนทั้งโลก” โดยหยิบยกเอาบันทึกในเศษกระดาษเก่า ๆ มาเป็นอนุสาวรีย์แทนตัว ดังข้อความที่บันทึกไว้เป็นลายมือเขียนใน “พุทธทาสลิขิต” ว่า “อนุสาวรีย์ที่แท้จริง

ของจันคีอกองกระดาษเก่า ๆ เขียนค้างอยู่ ไม่ใช่กระดูกที่กลายเป็นไข่มุกต์ หรือเครื่องยา หรือเจดีย์ พิพิธภัณฑ์อะไร”¹⁰⁰ ในบันทึกเหล่านี้สามารถนำมาแบ่งออกเป็น 5 หมวด คือ (1) พินัยกรรม (2) ความลับสุดยอด (3) ธรรมะโดยหลักพื้นฐาน (4) “ความนึกคิดชั่วขณะที่ต้องรีบบรรทึกไว้ก่อน : แต่จะลืมเสีย” (บรรทึก = บันทึก) และ (5) ปกิณกะ

เฉพาะส่วนที่เป็นพินัยกรรม ท่านเขียนไว้ในบทนำว่า “...คุณย่า คุณปู่ คุณยาย คุณตา ลูกหลานจะลาไปก่อนแล้ว ขอฝากพินัยกรรมเหล่านี้ไว้ด้วยความรัก โปรดพิจารณาเป็นอย่างดีด้วยเด้อ...”¹⁰¹ พินัยกรรมนี้ “...มีได้ฝากเฉพาะคนไทย แต่ฝากคนทั้งโลก และทุกโลก...”¹⁰² โดยท่านบอกว่า “...ไม่ต้องสร้างอนุสาวรีย์อะไร ๆ ให้เรา เพราะหนังสือเล่มนี้ “พินัยกรรมพุทธศาสนา” เป็นอนุสาวรีย์อันแท้จริง และสูงสุดแล้ว, มีราชนิດที่ท่านไม่มีเงินที่ไหนมากพอที่สร้างมันได้ นอกจากจะซวยกันพิจารณาดูแล้ว พากันทำตามในข้อที่ท่านเห็นว่ามัน (เป็น) ประโยชน์ในการตับทุกชี ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม...”¹⁰³ ท่านบอกว่าถึงแม้ “...เรามีปัญญาที่จะมีเงินถึงล้าน แต่เรา ก็สามารถทำประโยชน์อันมีค่าถึงร้อยล้าน พันล้าน อย่าไปมัวหาเงินอยู่เลย มาทำประโยชน์กันดีกว่า นั้นคือ ทำให้เพื่อนร่วมโลกของเรารู้จักตับทุกชี หยุดเห็นแก่ตัว...”¹⁰⁴ โดยท่านอธิบายถึงเหตุผลที่ต้องทำพินัยกรรมว่า เพื่อที่จะให้ “...เป็นขุมทรัพย์ประจำบ้านเรือน, ห่วงสันติภาพโลก - มนุษย์จะตายด้าน, จุดตะเกียงทึ้งไว้ในที่เมด... เราจะไป (ตาย) ก่อน เสียดายสิ่งที่เคยคิด - ให้ความรู้สูงสุดอยู่แทน แทนตัว - ต่างหน้า - ที่ระลึก เพื่อสืบศناسนา สอนพุทธประสangค์...”¹⁰⁵

ในพินัยกรรมนี้ ท่านอธิบายถึงเหตุที่ต้องกลายมาเป็น “พ่อค้าทางธรรม” ว่า เพราะ “...เกิดในตระกูล “พานิช” บรรพบุรุษทำการค้า, ตัวเองก็เคย บัดนี้เปลี่ยนมาเป็นพ่อค้าทางวิญญาณ ในนามว่า พุทธศาสนา, เป็นลูกเขยของพระพุทธเจ้า แต่งงานกับ瓦ณี (瓦ณี หมายถึงพระไตรปิฎก)¹⁰⁶ โดยพิธีต้องยิ่งกวนให้หารแต่ไม่มีใครรู้จักกันกี่คน.

ทำเชิญตัวหารตามแบบของพระพุทธเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า ซึ่งเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมทางโลก, กำลังมีกำไรเพิ่มขึ้นตามควร แม้ยังไม่ถึงที่สุด ทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้เกิดขึ้นได้เป็นที่พอใจ ชนิดนองเป็นสุขกว่าคนธรรมดามากอยู่เหมือนกัน

มีร้านค้าประจำถิ่น ชื่อสวนโมกขพลาราม, ขายของไม่คิดเงิน, มีสินค้าชื่อ “ธรรมโฆษณา” สำหรับคนทุกชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ, ยิ่งกว่าห้างสรรพสินค้า

แต่ก็มีเหมือนกันที่บางคนไม่สนใจแล้วว่าขายของปลอม พากันคิดทำลายล้างใส่ร้ายป้ายสีต่าง ๆ นา ๆ แต่ร้านของเราก็ไม่ล้ม กลับมีคนสนใจเพิ่มขึ้นเสียอีก

บัดนี้เข้าพเจ้าอาชญา ๕๖ กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่จำเป็นที่จะต้องหยุดการค้า กลับ

จะทำได้ดี แค่ล้วคคล่องว่องไวไปกว่าเดิมไปเสียอีก, ซึ่งอบรมผู้สอนใจให้เข้าใจสามารถดำเนินรอยตามได้จำนวนหนึ่ง

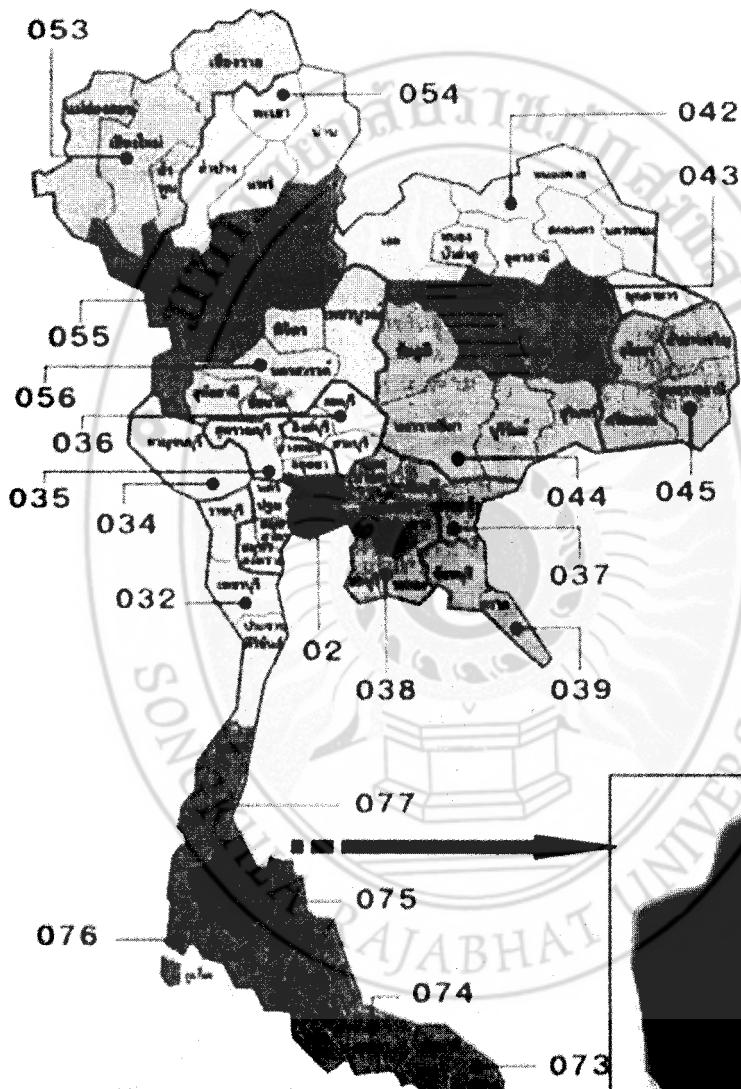
หวังว่าท่านหงษ์หลาย คงจะรู้จักข้าพเจ้าตามที่เป็นจริงยิ่งขึ้น ให้ข้าพเจ้าและร้านของข้าพเจ้ารับใช้ท่านให้ดีที่สุดยิ่ง ๆ ขึ้นไป, ตتاตา ! ...”¹⁰⁷

นอกจากนี้ยังมีมรดกของใหญ่ทั้งส่วนที่เป็นวัตถุธรรมและพิธีกรรม และ นามธรรมทางสติปัญญา คือ มรดกที่ท่านรวบรวมไว้จำนวน 189 ชิ้น (ดู มรดกที่ขอฝากไว้ บทที่ 2 ข้อ 3.3 หน้า 49 - 51 ประกอบ) จะเห็นได้ว่าพิณกรรมทั้งสองส่วนนี้ ต่างก็ทรงคุณค่าและเหมาะสมที่ประกานนาม “พุทธาส” และ “เส้นทางสายสวนโมกข์” ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ทั้งในระดับภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ

ความสรุปท้ายบท : จากการศึกษามาตั้งแต่ต้น พอจะแสดงให้เห็นระบบคิดได้ว่า ท่านยึดปรัชญาชีวิตที่อื้อต่อการบำเพ็ญตนในฐานะทาสของพระพุทธเจ้า คือชีวิตแบบ เป็นอยู่อย่างดี มุ่งกระทำอย่างสูง โดยนับตั้งแต่ก้าวเข้าสู่ร่มกาสาวพัสดร์จนถึงวันลัษณะข้า หรือแม้แต่การมาปนกิจสรีระกัยคงดำรงความสม lokale เรียบง่าย ละสังขารแล้วก็มี ประทานที่จะให้สร้างอนุสาวรีย์ทางวัตถุไว้แทนตัว หากแต่ฝากอนุสาวรีย์ที่เป็น กองกระดาษ ไว้แทน ถ้าจะวิเคราะห์เรื่องนี้ด้วยหลักเหตุผล (ทฤษฎีเชื่อมนัย) น่าจะเป็น เพราะในกองมรดกเหล่านี้เป็นที่ร่วบรวมทั้งคติ ความเชื่อ และวิถีแห่งพุทธาส (วิถีแห่งสวนโมกข์) ไว้อย่างครบถ้วน ท่านคงจะเชื่อว่าถ้าตรรบใดที่กองมรดกเหล่านี้ยังอยู่ พุทธาสวิถีจะยังอยู่ด้วยเช่นกัน แต่ถ้าเมื่อได้กองมรดกนี้ถูกล้ม พุทธาสวิถีอาจจะเลือนหายตามไปด้วย ท่านคงจะมั่นใจว่าสิ่งที่ได้ทุ่มเทคันคว้ามาตลอดชีวิตเป็นวิถีที่สอดคล้องตามหลักเหตุผลและ ความรู้เดิมตามพราเวจนะ (ตามหลักทฤษฎีเชื่อมนัย) และมีข้อเท็จจริงรองรับว่าปฏิบัติได้จริง (ตามหลักของทฤษฎีสมนัย) อีกทั้งเป็นวิถีที่มีประสิทธิภาพที่จะแก้ทุกข์ได้ในชาตินี้ (ตามหลักทฤษฎีปฏิบัตินัย) ท่านจึงประทานที่จะฝกมรดกนี้ไว้สืบไป ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญา อีกอันหนึ่งของท่านพุทธาสด้วยเช่นกัน

ตามที่กล่าวมานะในบทนี้ ต้องการที่จะสะท้อนให้เห็นถึงเส้นทางชีวิตของท่าน ตั้งแต่ ยามรุ่งอรุณจนกระทั่งวัยสันຍາ และต้องลัษณะข้าจากโลกนี้ไป หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้วิจัยพยายามที่จะประมวลสรุปเกี่ยวกับ ชีวิต ผลงาน และ หลักธรรม ของท่านนั้นเอง ข้อมูลที่นำมาเสนอพยายามที่จะเลือกเพื่อประโยชน์ส่วนที่ส่วนที่จะท่อนให้เห็นเอกสารนี้เฉพาะตัวที่จะนำไปสู่การ สืบค้นขุมทรัพย์จากพระไอยร์ และสถานต่อการอยพะอหันต์ ใน บทที่ 4 และการ ก้าวนำทาง และสืบทอดธรรมแบบพุทธาส ใน บทที่ 5 และเพื่อที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ สรุปให้เห็น ปัจฉิมภพ : พุทธาสวิถี - มรดกวิถีสู่ความเป็นสากล ใน บทที่ 6 ต่อไป

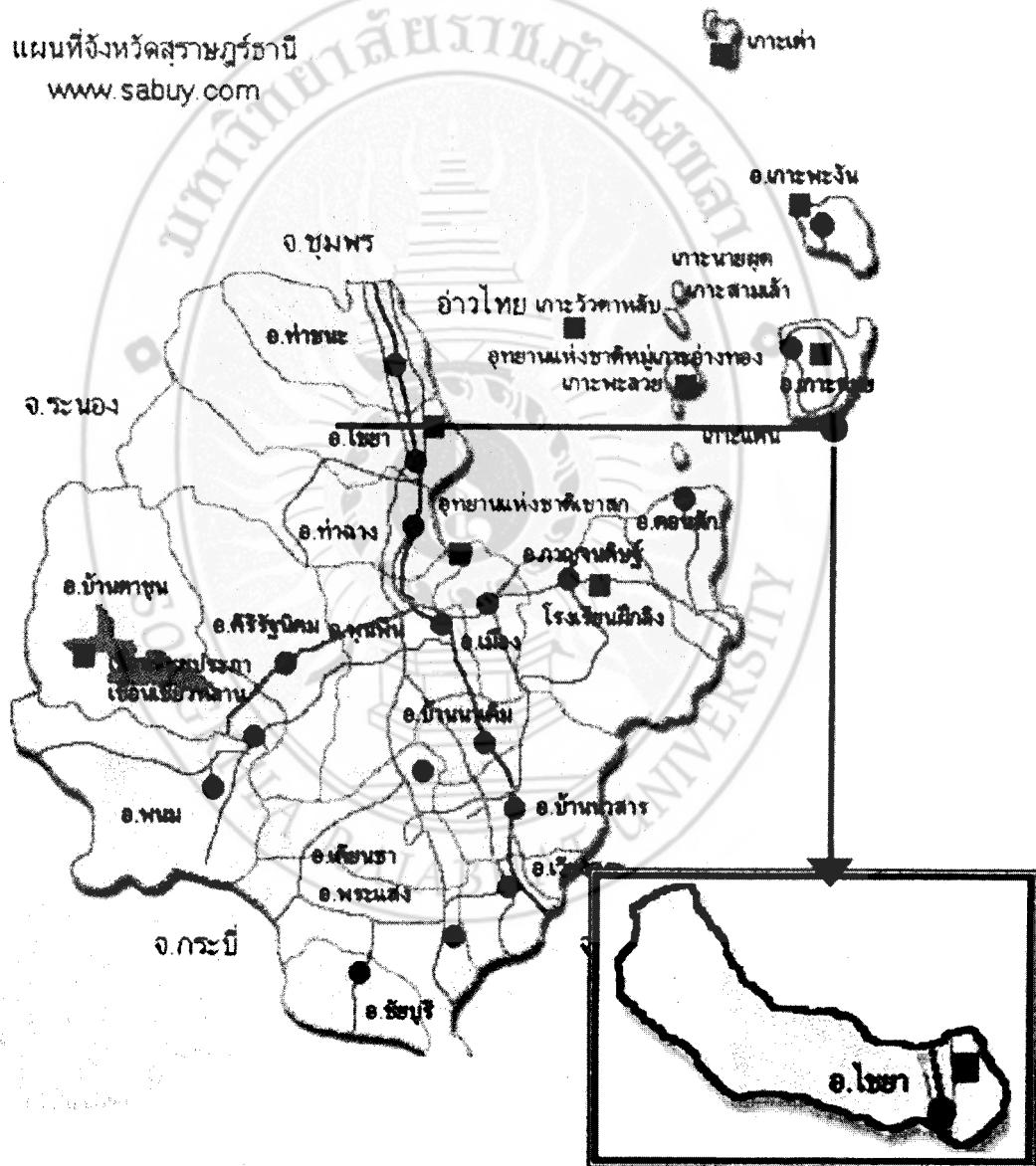
แผนที่ประเทศไทย แสดงที่ตั้งจังหวัดสุราษฎร์ธานี

แผนที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงที่ตั้งอำเภอไชยา

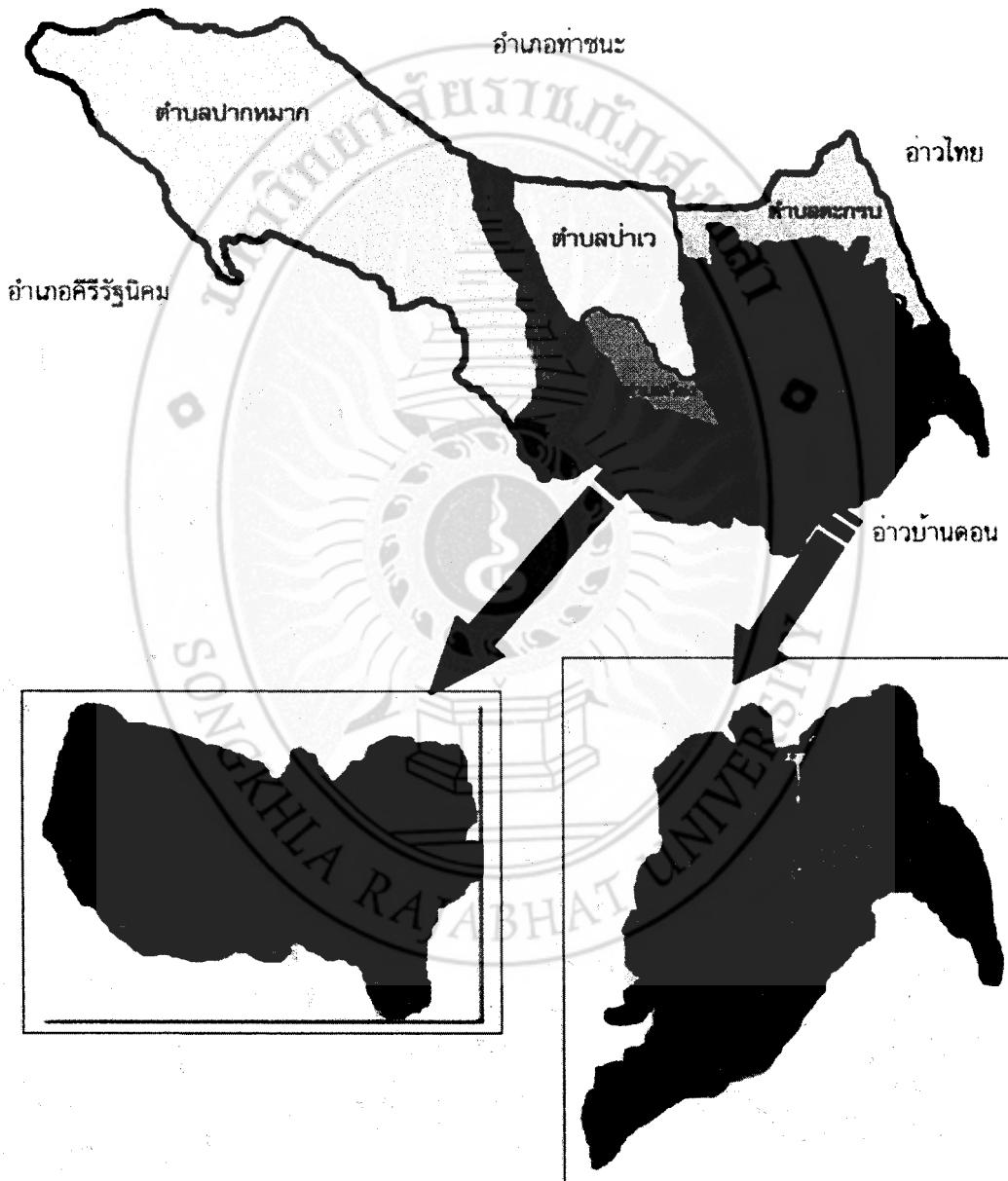
แผนที่จังหวัดสระบุรี

www.sabuy.com

แผนที่อำเภอไชยา แสดงที่ตั้งตำบลพุ่มเรียงและตำบลเลมีด

เขตอำเภอไชยา จังหวัดระนอง

แผนผังสวนโมกุชพลาราม

